

Förord

Säkerhetstjänstkommissionen tillkom vid en tidpunkt då olika forskare, framför allt historiker och statsvetare, inlett arbeten med projekt som låg nära kommissionens uppdrag. Flera av dessa projekt hade påbörjats inom ramen för det forskningsprogram om svensk militär underrättelse- och säkerhetstjänst som Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet på regeringens uppdrag utlyst i februari 1998. Genom att anställa några av forskarna som experter kunde kommissionen tillgodogöra sig deras kunskaper och kompetens och ge dem möjlighet att arbeta med fri tillgång till det relevanta källmaterialet. Resultatet av deras arbete publiceras som bilagor till kommissionens betänkande. Rapporterna har föredragits för och diskuterats i kommissionen. Författarna svarar dock själva för sakinnehållet. Det är med andra ord respektive författares analyser, tolkningar och slutsatser som presenteras i rapporterna. Vidare publiceras som bilagor till kommissionens betänkande ett antal rapporter som författats inom kommissionens sekretariat och av enskilda kommissionsledamöter.

Gunnar Brodin
Ordförande i Säkerhetstjänstkommissionen

Innehåll

1	Inledning.....	11
	Kommissionens direktiv	11
	Undersökningens syfte.....	12
	Källmaterialet.....	14
2	Personalkontrollen 1945-1948.....	16
	Bakgrund.....	16
	1945 års regelverk.....	18
	Omfattning och praktik 1945-1948	20
	Militära påtryckningar.....	26
	Civil ambivalens.....	29
	Sammanfattning.....	33
3	Den militära personalkontrollen 1948-1961.....	34
	Thulin närmar sig försvaret i personalkontrollfrågan	34
	Marsaktionen.....	40
	Utvidgningen.....	44
	De militära planerna.....	44
	Jung och Kihlberg	49
	Regeringen och riksdagsdebatterna 1949-1950.....	53
	1951 och 1952 års bestämmelser	61

	Sammanfattning.....	63
4	Personalkontrollen inom de civila myndigheterna 1948-1961.....	65
	Inledning.....	65
	UD och civilförsvarsstyrelsen.....	67
	De civila myndigheternas personalkontroll 1950-1961.....	74
	Sammanfattning.....	78
5	Personalkontrollen inom industrierna	79
	Bakgrund.....	79
	Torpedsvavaren och framtiden.....	80
	Industrispionaget 1955-1957	85
	Åkermans förslag.....	87
	1957 års industriskyddskommitté	89
	Förslagen går på remiss.....	96
	1961 års personalkontrollbestämmelser	97
	Sammanfattning.....	101
6	Registreringen	103
	Inledning.....	103
	Regelverket.....	104
	Säkerhetspolisen knyter kontakter och läser tidningar.....	107
	Telefonavlyssningen	114
	Inhämtningen vid industrierna	120
	Sammanfattning.....	122
7	Personalkontrollen omprövas	124
	Inledning.....	124

Myndigheternas interna omprövning	125
Personundersökningar	125
Kommunikationsprincipen.....	127
Den offentliga granskningen	129
Kritiken mot säkerhetspolisen	129
Kritikerkåren breddas	131
Föreningen Sveriges Säkerhetsrisker	138
Säkerhetstjänsternas reaktion på kritiken.....	142
Den parlamentariska nämnden i Wennerströffären	154
Regeringens omprövning.....	161
Säkerhetspolisen och förbudet mot åsiktsregistreringen.....	162
Infiltrationshotet 1968-1969	165
Sammanfattning.....	169
8 Personalkontrollens omfattning och praktik 1948-1969	
Inledning.....	171
Källmaterialet.....	172
Utlämnandepraxis 1948-1969	174
Den militära personalkontrollen i mars 1962	183
Värnpliktsärenden.....	184
Icke godkända.....	185
Omplacering eller godkännande.....	186
Militär utbildning.....	187
Civilanställning eller uppdrag.....	187
Icke godkända.....	188
Godkända.....	193
Den militära personalkontrollen i februari 1968.....	193
Värnpliktsärenden.....	194
Icke godkända.....	194
Godkända eller omplacerade	195
Militär utbildning.....	196
Civilt arbete inom försvaret	196
Icke godkända.....	197

Godkända	198
Personalkontrollen av den revolutionära vänstern 1968-1969	199
Säkerhetssamtalen.....	201
Fallet Svensson	201
Kontrollen av Svensson 1958-1962.....	201
Svensson reagerar.....	203
Förberedelser för personundersökningen.....	206
Det första samtalet	210
Svenssons uppgifter kontrolleras.....	213
Säkerhetspolisens första utvärdering.....	216
Det andra samtalet.....	219
Misstankarna avskrivs.....	220
Övriga fall	222
Ingenjören A.....	222
Verkmästaren B.....	225
Byggnadsarbetaren C	227
Sammanfattning	229
9 Sammanfattning	232
Regelverkets utformning och förändring över tid.....	232
Avvägningar i personalkontrollfrågan.....	234
Registreringen.....	235
Personalkontrollens praktik.....	236
Bilagor	238
Bilaga 1 Antal utlämnade registeruppgifter i personalkontrollen 1951-1969	238
Bilaga 2 Riksdags- och arbetsmarknadsrepresentanter i samrådsnämnden och rikspolisstyrelsen 1946-1970.....	240
Bilaga 3 Samrådsnämndens sammanträden 1948-1973.....	242

Källor och litteratur	243
Förkortningar	249

1 Inledning

Kommissionens direktiv

Enligt regeringens direktiv har Säkerhetstjänstkommissionen till uppgift att "kartlägga och granska den författningsskyddande verksamhet som de svenska säkerhetstjänsterna bedrivit när det gäller hot som härrör ur inrikes förhållanden" under perioden 1945-2002. Med begreppet "författningsskyddande verksamhet" avses enligt direktiven "säkerhetstjänsternas arbete med att kartlägga sådana svenska politiska ytterlighetsorganisationer och grupperingar som har bedömts utgöra eller kan komma att utgöra ett hot mot rikets säkerhet". Kommissionen skall beskriva i vilken omfattning de övervakade personerna haft anknytning till ytterlighetsorganisationerna, vilka person- och sakuppgifter som bedömts relevanta, vilka metoder som använts för insamling av uppgifter, vilka regler som gällt för verksamheten samt undersöka om verksamheten stod i överensstämmelse med reglerna. Säkerhetstjänsternas samarbete sinsemellan samt i vilken mån andra myndigheter, organisationer och politiska partier varit inblandade i verksamheten skall kartläggas och analyseras. Vidare skall kommissionen "i möjligaste mån" redovisa och värdera de avvägningar som gjorts av den politiska, polisiära och militära ledningen under granskningsperioden. En viktig uppgift för kommissionen är att värdera de hotbildsanalyser som legat till grund för regeringarnas och säkerhetstjänsternas ställningstaganden.¹

¹ Kommittédirektiv. Justitiedepartementet. Kommission för granskning av de svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet. Dir. 1999:26. Beslut vid regeringssammanträde den 25/3 1999.

Undersökningens syfte

En av säkerhetstjänsternas huvuduppgifter har sedan andra världskriget varit att handlägga personalkontrollärenden dvs. att medverka i kontrollen av att "politiskt opålitliga" personer inte anförtros arbetsuppgifter eller uppdrag som betraktas vara av vikt för rikets säkerhet.

Under efterkrigstiden har särskilda regler utfärdats för säkerhetspolisen och de myndigheter som hade befogenhet att utföra personalkontroll. Reglerna föreskrev dels i vilken omfattning uppgifter fick lämnas ut från säkerhetspolisen till andra myndigheter, dels hur myndigheterna skulle handskas med uppgifterna. Säkerhetstjänstkommissionen har gjort bedömningen att denna del av det svenska övervakningssystemet skall vara föremål för en särskild expertutredning.

Föreliggande utredning som är gjord på uppdrag av kommissionen handlar om personalkontrollsystemet 1945-1969. Tidsavgränsningen är dels styrd av kommissionens uppdrag, dels bestämd med hänsyn till i vilken mån som tidigare utredningar har behandlat personalkontrollen. Begynnelseåret 1945 har fastställts i enlighet med de direktiv som gäller för Säkerhetstjänstkommissionen. Slutåret 1969 har kommissionen ansett vara lämpligt med hänsyn till utredningar om personalkontrollen under åren 1969-1996 som Registernämnden presenterat.²

I skildringen av denna del av den svenska övervakningshistorien är de i direktiven angivna kartläggnings- och granskningsaspekterna centrala och utredningen avser att behandla följande teman:

1. Regelverkets utformning och förändring över tid.
2. Avvägningar i personalkontrollfrågan.
3. Registreringen.
4. Personalkontrollens praktik.

² *Personalkontroll den 1 oktober 1969 - den 30 juni 1996*. Rapport till regeringen av Registernämnden beslutad den 16 december 1998. Dennis Töllborg beskriver översiktligt säkerhetspolisens medverkan i personalkontrollen under åren 1945-1969 i sin avhandling *Personalkontroll - en ideologikritisk studie kring den svenska personalkontrollkungörelsen*. (Stockholm/Lund 1986). Ämnet behandlas också i den nyligen publicerade boken *Det röda hotet. De militära och polisiära säkerhetstjänsternas hotbilder i samband med övervakning av svenska medborgare 1945-1960*. (Lund 2002) av Ann-Marie Ekengren och Henrik Oscarsson.

Regelverkets utformning och förändring över tid

Undersökningen kommer att beskriva regelverkets utformning och förändring över tid. Vilka uppgifter fick utlämnas av säkerhetspolisen för personalkontroll av svenska medborgare? Vilket inflytande skulle de politiska kontrollorganen ha över verksamheten enligt regelverket? Vilka myndigheter hade befogenheter att utföra personalkontroll? Vilka åtgärder skulle vidtagas mot personer som utpekats som politiskt opålitliga? I vilken mån gav regelverket utrymme för den enskilde medborgaren att bemöta de uppgifter som säkerhetspolisen lämnade ut för personalkontrollen eller överklaga beslut som tagits på grundval av uppgifter från säkerhetspolisen?

Avvägningar i personalkontrollfrågan

För att sätta in personalkontrollens förändring över tid i ett historiskt sammanhang skall de olika myndigheternas och de politiska organens syn på personalkontrollen redovisas. I den mån som personalkontrollen varit föremål för utomparlamentariska opinionsyttringar som påverkat myndigheternas och regeringens handläggning av personalkontrollen skall även dessa belysas. Hur motiverades den ständiga utökningen av personalkontrollen under perioden 1945-1969? Går det att identifiera någon särskilt pådrivande aktör i denna process? Förekom det några invändningar mot verksamheten inom regeringen, säkerhetspolisen eller försvaret?

Registreringen

Ett tredje tema som kommer att belysas - om än mer översiktligt - är hur säkerhetspolisen inhämtade de uppgifter som kom att användas i personalkontrollen. I vilken mån påverkades säkerhetspolisens registreringsverksamhet av dess medverkan i personalkontrollen? Vilka övervakningsmetoder kom till användning vid inhämtningen av de uppgifter som ansågs relevanta för personalkontrollen?

Personalkontrollens praktik

Det fjärde temat som tas upp i undersökningen handlar om personalkontrollens praktik. Hur många personalkontroller genomfördes under perioden 1945-1969? I vilken omfattning utlämnades uppgifter ur säkerhetspolisens register till andra myndigheter? Överensstämde personalkontrollens praxis med regelverket?

Källmaterialet

Stora delar av det polisiära och militära arkivmaterialet som undersökningen bygger på är sedan flera år tillbaka tillgängligt för forskning. Detta gäller särskilt de dokument som handlar om personalkontrollens regelverk och de avvägningar som regeringen och säkerhetstjänsterna gjort vid uppbyggnaden av personalkontrollsystemet fram till 1961. Då det inför Säkerhetstjänstkommissionens arbete lagstiftades om att kommissionen skulle få tillgång till allt material den begär att få ta del av har det emellertid för denna undersökning skapats förutsättningar att sträcka ut tidsperioden fram till 1969. Kommissionens särskilda befogenheter har också möjliggjort närmare studier av de inhämtningsmetoder som säkerhetspolisen använde sig av för att kunna registrera personuppgifter som utlämnades i personalkontrollen.

I säkerhetspolisens arkiv har de s.k. chefsärendena varit av stor betydelse för utredningen. Dessa ärenden finns samlade i kronologisk ordning för hela undersökningsperioden. För åren 1957-1969 har de delats upp i två serier, där den ena betraktats som kvalificerat hemlig och den andra som "enkelhemlig". Material rörande personalkontrollen återfinns också i andra delar av säkerhetspolisens arkiv. Protokoll från statspolisintendentens s.k. samrådsnämnd och sedermera rikspolisstyrelsens styrelse återfinns i en särskild arkivserie.³

Den militära underrättelse- och säkerhetstjänstens (MUST) arkiv har varit särskilt användbart för att utreda säkerhetstjänsternas och regeringens avvägningar under perioden 1945-1952 då efterkrigstidens övervaknings- och personalkontrollsystem fann sin form.

³ Arkivpersonalen vid Säkerhetspolisen har varit till ovärderlig hjälp i utredningsarbetet. Jag vill särskilt tacka Gunnar Carlsson och Lars Pettersson som med sina kunskaper och handkrafter underlättat de omfattande arkivgenomgångarna.

Av hänsyn till den personliga integriteten har vissa namn på övervakade personer fingerats både i den löpande texten och i notapparaten. Det gäller namn på personer som inte är allmänt kända och som det förefaller onödigt att nämna vid namn. I några fall har namn på anställda inom säkerhetstjänsterna ansetts vara underkastade sekretess.

2 Personalkontrollen 1945-1948

Bakgrund

Sedan det tidiga 1900-talet har frågan om den militära personalens politiska pålitlighet varit av centralt intresse för de militära myndigheterna. Vid tiden för den ryska revolutionen 1917 oroade man sig för att värnpliktiga vid en krissituation skulle göra gemensam sak med de socialistiska revolutionärerna.

Det var emellertid först vid slutet av 1920-talet som generalstaben mer aktivt började verka för att man rutinmässigt skulle kunna utestänga kommunister från militära befattningar med hjälp av centralt upprättade register. Detta motiverades med att kommunisterna ändrat taktik i sitt militärarbete. Den tidigare uppmaningen som den socialistiska tidningen *Brand* publicerat 1917 om att "ingjuta hat mot mördaryrket" skulle enligt direktiv som utgått från den kommunistiska internationals (Komintern) sjätte kongress 1928 ersättas med nya kampmetoder. Istället för att uppmana till värnpliktsvägran skulle kommunisterna försöka utnyttja den revolutionära potentialen inom försvaret. Vid kongressen uppmanades kommunisterna därför att söka anställning inom försvaret dels för att försöka värva sympatisörer bland manskapet, dels för att skaffa sig utbildning för att - i den väpnade kampen mot det borgerliga samhället - kunna leda militärt organiserade kampgrupper. Det kommunistiska militärarbetet skulle därmed övergå från obstruktion till penetration.⁴

Ett första steg för att bekämpa den nya kommunistiska taktiken var - enligt ett förslag från generalstaben 1929 - att ålägga polisen att upprätta ett centralregister över kommunisterna. När justitiedepartementet menade att registret istället skulle upprättas av de

⁴ *VPM angående åtgärder mot den försvarsfientliga propagandan*. Utarbetad vid generalstaben och skickad till försvarsdepartementet den 1/3 1929. Generalstabens inrikesavdelnings arkiv (H) serie F I a, vol. 7. KrA. I det program och de teser som antogs av Komintern 1928 angavs att kommunisterna skulle bekämpa pacifismen och genom bildandet av "illegala celler" ägna sig åt "organiserat arbete i armén och flottan". *Kommunistiska Internationals program 1928*. (Stockholm 1929) samt *Världsläget och Kommunistiska Internationals uppgifter. Teser antagna vid Kominterns sjätte kongress, Moskva 1928*. (Stockholm 1929).

militära myndigheterna avvisades detta av generalstaben med argumentet att ett centralregister "i trots av sitt obestridliga samhällsbevarande ändamål dock i den allmänna meningen alltid kommer att få en ensidig politisk anstrykning, från vilken varje militär institution och person bör hållas fjärran".⁵ Av opinionsmässiga skäl ansåg således generalstaben att den bästa lösningen var att låta polisen sköta den politiska registreringen samtidigt som försvaret skulle få tillgång till uppgifterna för att kontrollera personalen.

I enlighet med dessa önskemål började Stockholmspolisen omkring 1930 att lägga upp ett centralt register över kommunister och - några år in på 1930-talet - nazister.⁶ Med hjälp av detta register kontrollerade de militära myndigheterna under 1930-talet årligen ungefär 5 000 - 10 000 värnpliktiga och anställningssökande.

Under trycket från de växande stormaktsmotsättningarna och det skärpta utrikespolitiska läget kunde militären vid slutet av 1930-talet få igenom ett förslag om att det säkerhetspolisiära arbetet skulle centraliseras till en ny statlig myndighet, den allmänna säkerhetstjänsten.⁷ Efter det andra världskrigets utbrott medverkade den allmänna säkerhetstjänsten under ledning av underståthållaren och säkerhetschefen Eric Hallgren till att utöka försvarets personalkontroll successivt. 1941 kontrollerades drygt 42 000 personer och år 1944 uppgick antalet kontroller till 115 000.⁸

Några särskilda regleringsbestämmelser för säkerhetspolisens medverkan i andra myndigheters personalkontroll fanns inte under mellankrigstiden och utfärdades heller inte under andra världskriget. Inom försvaret utfärdades emellertid flera bestämmelser rörande personalkontroll av civila och militära befattningshavare. År 1941 och 1942 reglerades t.ex. personalkontrollen vid anställning av arbetskraft vid befästningsarbeten samt för entreprenadarbeten.⁹

⁵ Generalstabens yttrande till regeringen angående justitiedepartementets utlåtande över framställningar rörande vidtagande av åtgärder i anledning av den försvarsfientliga propagandan. nr H 305, 11/10 1929 Generalstabens inrikesavdelnings arkiv (H) serie F I a, vol. 7. KrA.

⁶ Molin, Karl: "Kommunism och antikommunism" (uppsats i *Arbetarhistoria* (Stockholm 1982)) s. 46.

⁷ Angående säkerhetstjänstens förhistoria se Flyghed, Janne: *Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget*. Stockholm 1992, s. 273-277.

⁸ *PM med synpunkter på frågan huruvida bestämmelserna angående personalkontroll inom försvarsväsendet böra upphävas*. Av G Berendt den 14/12 1945. Fst/Säk:s arkiv (H), F VIII a vol. 6. MUST. Se även *Personalkontroll*. (s. 12, 13 och 23) upprättad av G Berendt i september 1972. Fst/Säk:s arkiv (H), F VIII a, vol. 1. MUST.

⁹ Säkerhetschefens cirkulär till övervakningscheferna nr 1/1942 den 21/1 1942. Fst/Säk:s arkiv (H), F IV, vol. 3. MUST.

På hösten 1944 och våren 1945 utsattes den allmänna säkerhetstjänstens verksamhet för hård kritik. I massmedierna och riksdagen debatterades säkerhetspolisens omfattande telefon- och brevkontroll, dess samarbete med Gestapo och den politiska registreringen av svenska medborgare. Kritiken handlade också om att personer på politiska grunder utestängts från försvarsviktiga arbeten på grund av uppgifter som registrerats av säkerhetspolisen. Som en följd av denna kritik tillsatte samlingsregeringen i januari 1945 den s.k. Sandlerkommissionen för undersökning av den allmänna säkerhetstjänstens verksamhet.

På hösten 1945 efterträddes Eric Hallgren av statspolisintendenten Georg Thulin på posten som säkerhetschef. I juni 1946 avskaffades den allmänna säkerhetstjänsten och dess arbetsuppgifter övertogs då av statspolisens tredje rotel. Samtidigt inrättades en nämnd med medborgarrepresentanter med vilka statspolisintendenten skulle rådgöra i känsliga politiska ärenden. Till ledamöter i denna samrådsnämnd utsågs rektorn för Stockholms socialinstitut och högermannen Gunnar Heckscher samt den socialdemokratiska riksdagsledamoten och redaktören Emil Olovson.

De för säkerhetspolisen något turbulenta åren 1944-1946 sammanföll med att det politiska övervakningsarbetet och personalkontrollen minskade i omfattning. Då det under krigets sista år stod klart att det nazistiska Tyskland skulle förlora kriget och att den kommunistiska Sovjetunionen skulle tillhöra segrarmakterna kom den politiska övervakningen och personalkontrollen att alltmer fokuseras på nazisterna medan kommunisterna nedprioriterades som övervakningsobjekt.

1945 års regelverk

Den 29 juni 1945 utfärdade samlingsregeringen för första gången bestämmelser för hur säkerhetspolisen och försvaret skulle samverka i den militära personalkontrollen. Säkerhetspolisen gavs då hemliga instruktioner om vilka uppgifter som fick lämnas ut vid personalkontrollen. Samtidigt utfärdade försvarsministern hemliga bestämmelser till ÖB som reglerade försvarets handläggning av personalkontrollen.

Syftet med bestämmelserna angavs vara att "olämpliga personer" skulle utestängas från anställning inom försvaret samt att "illasinnade eller opålitliga personer" inte skulle få tillfälle att skada försvaret "eller i övrigt menligt inverka på upprätthållandet av en god

disciplin inom försvarsväsendet”. Bestämmelserna föreskrev att personalkontroll skulle vidtagas för ett stort antal särskilt specificerade personalgrupper samt i de fall då ”särskilda skäl” ansågs föreligga.¹⁰ Från allmänna säkerhetstjänsten skulle, beroende på vilken typ av tjänst kontrollen avsåg, inhämtas två typer av uppgifter: dels uppgifter om den kontrollerades eventuella politiska verksamhet, dels information om tidigare begångna brott. Beträffande politisk verksamhet gällde följande regler:

Personer, vilka intaga eller intagit ledande ställning eller efter 1/10 1940 på annat sätt varit verksamma inom ytterlighetsparti, beträffande vilket registrering hos polisen sker få icke anställas, antagas, befordras, förordnas eller konstitueras, ej heller beordras till ... [vissa] skolor och kurser.

Personer vilka äro eller vid uppnådd ålder av 20 år varit medlemmar i sådant ytterlighetsparti, som i första stycket nämnts, få icke beredas fast anställning inom krigsmakten ej heller antagas i sådan befattning som föregår sådan anställning.¹¹

Eftersom kommunister enligt order av säkerhetschefen Hallgren sedan den 3 maj 1945 inte längre registrerades om de inte var misstänkta för ”illegal verksamhet” kom dessa regler att endast omfatta personer som kunde kopplas till något nationalsocialistiskt parti.¹²

Från säkerhetspolisen fick dessutom lämnas ut uppgifter om personal inom försvarsväsendet som ”överhuvud tagit befattning med s.k. illegal verksamhet”. Om det i den av statens kriminaltekniska anstalt utgivna publikationen ”Polisunderrättelser” (PU) fanns uppgifter om att ekonomiska brott, förfalskning, skadegörelse eller

¹⁰ Följande personalkategorier anges i generalordern: anställd personal, värnpliktiga, frivilliga (även krigsfrivilliga), civilmilitär personal, försvarstjänstemän samt civila befattningshavare (Go nr 858/45 den 29/6 1945. Fst/ Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST).

¹¹ Go nr 858/45 den 29/6 1945. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST. Samma dag utfärdades regler till säkerhetspolisen som angav vilken typ av uppgifter som kunde utlämnas till försvarsstaben (Å.s. från socialdepartementet till säkerhetschefen Eric Hallgren den 29/6 1945 (avskrift). Fst/ Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.).

¹² Cirkulär nr 58 från säkerhetschefen Eric Hallgren till övervakningscheferna 3/5 1945. Allmänna säkerhetstjänstens arkiv B I vol. 14. RA.

ämbetsbrott konstaterats skulle dessa lämnas ut vid kontroll av personal som uttagits till befattning som ekonomiansvarig.¹³

Inom försvarsväsendet skulle försvarsstaben fungera som centralorgan för personalkontrollen såväl för inhämtningen av uppgifter från säkerhetspolisen som för delgivning till försvarsgrenscheferna av de uppgifter som framkommit i kontrollen. I den mån marin-, armé- eller flygvapenchefen ansåg att det fanns särskilda skäl att bortse från uppgifterna liksom i de fall personen redan antagits skulle ärendet underställas försvarsministern. Försvarsgrenscheferna ålades tystnadsplikt gentemot sina underlydande om vad som eventuellt framkommit i ett personalkontrollärende. Denna sekretess gällde även om en person som blivit utsatt för en av personalkontrollen föranledd åtgärd ville överklaga.

Personal, som icke låter sig nöja med ett av denna go [generalorder] föranlett beslut, äger icke få ta del av de genom kontrollen erhållna uppgifterna, ej heller erhålla besked om den uppgiftslämnande myndigheten. Personen skall i sådant fall endast erinras om möjligheten att direkt hos chefen för försvarsdepartementet överklaga beslutet.¹⁴

Det angavs också att personalkontrollen endast fick handläggas i den ordning som föreskrivits i generalordern och att inhämtning av uppgifter inte fick ske på annat sätt. I den mån för den militära personalrekryteringen relevanta uppgifter lämnats till försvarsstaben från annat håll än säkerhetspolisen skulle ärendet underställas försvarsministern.¹⁵

Omfattning och praktik 1945-1948

Under åren 1945-1948 sjönk antalet militära personalkontroller drastiskt i jämförelse med krigsåren. År 1944 hade 115 000 namn skickats till säkerhetspolisen för registerkontroll, 1945 sjönk siffran

¹³ I bestämmelserna angavs brott mot strafflagens kapitel 12 (förfalskning), 19 (skadegörelse), 20 (stöld), 21 (bedrägeri), 22 (förskingring), 23 (gäldenärsbrott) samt 25 (ämbetsbrott) (Go nr 858/45 den 29/6 1945 samt ä.s. från socialdepartementet till säkerhetschefen den 29/6 1945 (avskrift). Fst/ Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.).

¹⁴ Go nr 858/45 den 29/6 1945. Fst/ Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.

¹⁵ Ibid.

till 54 000 och 1947 omfattade kontrollen cirka 30 000 förfrågningar.¹⁶

Säkerhetspolisen medverkade också i vissa civila myndigheters personalkontroll. Personalkontroll genomfördes inom UD, civilförsvarsstyrelsen (personal inom atomforskningen samt befäl och personal inom ordningstjänsten i Stockholm) och polismyndigheterna (polispersonal). För överståthållarämbetets räkning gjordes personalkontroll i vissa ansökningsärenden (pass, vapenlicenser, amatörradiotillstånd, etc.).¹⁷ Uppgiftsutlämnandet för denna kontroll reglerades till skillnad mot försvarets personalkontroll inte av några skriftliga regeringsinstruktioner till säkerhetspolisen. Istället grundades det på "muntliga besked" som under andra världskriget getts av socialminister Gustav Möller till Eric Hallgren.¹⁸ Enligt en PM upprättad inom säkerhetspolisen i februari 1948 fanns också en muntlig överenskommelse mellan Hallgrens efterträdare, statspolisintendenten Georg Thulin, och dåvarande chefen för kontraspionagedetaljen vid försvarsstabens inrikesavdelning Börje Brattberg om att säkerhetspolisen skulle lämna ut uppgifter till försvarsstaben om svenskar som var anställda vid försvarsviktiga industrier. Detta informella samarbete bestod i att försvarsstaben sammanställde särskilda listor som skickades över till säkerhetspolisen för registerslagning varefter yttrandena gick direkt tillbaka till försvarsstaben. Listorna inkom sporadiskt och omfattningen av denna kontroll var därför - enligt säkerhetspolisen - svår att uppskatta.¹⁹

Vad var det då för uppgifter som lämnades ut i personalkontrollen under denna period? Reglerna för försvarets personalkontroll föreskrev att uppgifter om en person som varit medlem i en nazistisk organisation vid fyllda 20 år fick lämnas ut. Enligt den praxis som tillämpades av säkerhetspolisen innebar detta att även uppgifter om anställning i tysk krigstjänst och aktieteckning i den nazis-

¹⁶ "Översikt över utfärdade bestämmelser angående personalkontroll." den 28/3 1946. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST. "PM till statistiken den 4. januari 1948." Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 6. MUST.

¹⁷ Den 23/5 1947 hade regeringen ålagt atomkommittén att inhämta uppgifter av civilförsvarsstyrelsen om personalens pålitlighet ur säkerhetssynpunkt (konseljakt 13/6 1947. Socialdepartementets hemliga arkiv. RA.). PM till Mossberg från Georg Thulin den 13/1 1948 Sp 3:s arkiv B IV vol. 1 SÄPO. "PM ang uppgiftslämnande till civila myndigheter." Dnr SAH 8, konseljakt 10/6 1949. InD:s arkiv (H). RA.

¹⁸ Det är värt att notera att i ärenden rörande passansökningar inskränktes, enligt direktiv från socialministern på våren 1945, utlämnandet till uppgifter om nazister, åtminstone fram till januari 1949 (överståthållare Nothin till inrikesministern 25/1 1949 samt Spi till inrikesministern 16/2 1949. Dnr LH 3/49. InD:s arkiv (H) konseljakt 10/6 1949. RA). "PM med uppgift om de myndigheter, till vilka registerupplysningar lämnas från statspolisens 3:e rotel och i vilka ärenden." Sp 3:s arkiv, B IV vol. 1. SÄPO.

¹⁹ PM den 25/2 1948 av Folke Nilsson. Sp 3:s arkiv B IV vol. 1. SÄPO.

tiska tidningen Dagsposten utlämnades. Däremot utlämnades inte uppgifter om prenumeranter på nazistiska tidningar eller personer som endast betecknades som sympatisörer.²⁰

Trots denna - i jämförelse med senare tider - tämligen strikta tillämpning av regelverket ansågs emellertid inte de kontrollerade personernas rättssäkerhet till fullo tillgodosedd. Eftersom uppgifterna i registret kunde vara flera år gamla och av svårbedömbart tillförlitlighet kunde säkerhetspolisen, via försvarsministern och försvarsstaben, föreslå "säkerhetssamtal" med de kontrollerade personerna. Säkerhetspolisen som var synnerligen angelägen om att de frivilliga samtalen genomfördes menade att det var "ett oeftergivligt villkor - att vid varje fall av tveksamhet eller ofullständighet möjlighet bereds roteln att framför allt vinna bekräftelse på de utlämnade uppgifternas riktighet innan någon åtgärd vidtogs mot en person". Sammanlagt hölls ungefär 150 säkerhetssamtal under perioden 3 november 1944 till 31 december 1947. Samtidigt bör nämnas att det under perioden 1 november 1945 - 31 december 1947 utlämnades uppgifter från säkerhetspolisen till försvarsstaben i sammanlagt 462 fall.²¹

Det var emellertid inte bara säkerhetspolisen som genom förhör kontrollerade de nazistiska sympatierna inom försvaret. Den 3 maj 1946 lät regeringen tillsätta en nämnd "för bedömning av vissa befattningshavares pålitlighet". Nämnden som har gått till historien under namnet bedömningsnämnden kom främst att fungera som rådgivande organ till försvarsministern i militära personalkontrollärenden och var verksam under åren 1946-1947. Av de sammanlagt 43 yttranden som nämnden avgav till försvarsministern berörde 39 militära personalkontrollärenden där den kontrollerade personen redan hörts av säkerhetspolisen. Endast ett av de övriga fyra fallen låg utanför personalkontrollen.²²

²⁰ "PM angående personalkontrollen inom försvarsväsendet samt det med denna förknippade arbetet vid kriminalstattpolisavdelningens i Stockholm 3:e rotel." av O G Dahlgren-Tiberg den 12/1 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 280/48. SÄPO.

²¹ Av de hörda var 53 officerare (stat, reserv, vpl), 19 underoff., 12 off. eller res.off. aspiranter, 9 sökande till res. off., 29 underbefäl, 1 sökande som volontär, 12 vpl därav en avsedd för specialtjänst och de övriga för befälsutbildning. 4 civila tjänstemän, 9 sökande till civila tjänster därav 2 tidigare anställda vid försvarsväsendet. "PM angående personalkontrollen inom försvarsväsendet samt det med denna förknippade arbetet vid kriminalstattpolisavdelningens i Stockholm 3:e rotel." av O G Dahlgren-Tiberg den 12/1 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 280/48. SÄPO.

²² "PM angående personalkontrollen inom försvarsväsendet samt det med denna förknippade arbetet vid kriminalstattpolisavdelningens i Stockholm 3:e rotel." av O G Dahlgren-Tiberg den 12/1 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 280/48. SÄPO. I tidigare forskning har bedömningsnämnden där bl.a. den kände antinazisten Ture Nerman ingick förväxlat med statspolisintendentens samrådsnämnd. Samrådsnämnden kom först på sommaren 1948 att få direkt inflytande över enskilda personalkontrollärenden. (En något oklar skildring av skillnaderna mellan be-

Ytterst få av de kontrollerade personerna tycks på politiska grunder ha stoppats i sin militära karriär under denna mellanperiod i personalkontrollens historia. Detta kan åskådliggöras med hjälp av det material som den s.k. statpersonalundersökningen lämnat efter sig i säkerhetspolisens arkiv där resultatet av drygt 100 personalkontroller som genomfördes under åren 1945-1948 redovisas.

Statpersonalundersökningen, som initierades av försvarsminister Per Edvin Sköld och påbörjades den 30 maj 1945, innebar att alla officerare och underofficerare på aktiv stat skulle kontrolleras i allmänna säkerhetstjänstens centralregister. Alla uppgifter om sympatier för Tyskland och den svenska nazismen skulle efter registerslagning redovisas till försvarsstabens inrikesavdelnings personaldetalj för vidarebefordran till försvarets kommandoexpedition och statsrådet. Vid undersökningen - som i första hand hade ett kartläggande syfte för försvarsministerns interna bruk - framkom att 384 av de kontrollerade befälen fanns registrerade som nazist-sympatisörer hos säkerhetspolisen.²³ Av dessa 384 befäl blev 101 stycken någon gång under perioden 1945-1948 föremål för personalkontroll.

Med hjälp av handskrivna anteckningar på de 101 promemorior som kom att användas som underlag i kontrollen går det att utläsa hur dessa ärenden utföll. Sammanlagt 91 befäl blev - trots att uppgifter utlämnades till försvarsstaben om kopplingar till nazismen - godtagna för befordran eller vidareutbildning inom försvaret, oftast enligt beslut av försvarsministern. 26 av dessa 91 hade godtagits efter förhör av säkerhetspolisen och bedömningsnämnden. Av åtta befäl som inte godkändes förhöordes sex stycken. I två fall har resultatet av personalkontrollen inte angivits.²⁴ I detta urval blev således ungefär 90 procent av de befäl som på grund av nazistiska sympatier fanns antecknade i säkerhetspolisens register godkända för vidare karriär inom försvarsväsendet.

dömningsnämnden och samrådsnämnden återfinns i Töllborg (1986) s. 118 f och 125 ff. I *Det röda hotet* förbises skillnaderna mellan samrådsnämnden och bedömningsnämnden helt (Ekengren & Oscarsson (2002), s. 80-81).

²³ Souschefen vid försvarets kommandoexpedition Per Kellin till Hallgren 30/5 1945 nr 518. Allmänna säkerhetstjänstens arkiv, E I vol. 16. RA. "PM angående personalkontrollen inom försvarsväsendet samt det med denna förknippade arbetet vid kriminalstatspolisavdelningens i Stockholm 3:e rotel." av O G Dahlgren-Tiberg S nr 280 den 12/1 1948 samt "Namnregister" från O G Dahlgren till Berendt Fst/In för vidarebefordran till försvarsministern den 24/7 1946. JWK 5:751, vol. 1. SÄPO.

²⁴ Sammanräkningen är gjord på grundval av anteckningar på de promemorior som upprättades i samband med statpersonalundersökningen. JWK 5:751, vol. 1. SÄPO.

Som exempel på uppgifter som inte ansågs tillräckligt belastande för utebliven befordran kan följande två fall nämnas:

* En löjtnant vid luftvärnet som i ett brev till en överstelöjtnant i Bayern i juli 1941 sagt sig vilja studera vid den tyska armén, "Denn hier in der ewigen Friede lernt man nichts", blev i december 1947 godkänd av försvarsministern för kaptensbefordran.

* En kapten vid luftvärnet som 1940 representerade det national-socialistiska partiet i kommunalfullmäktige i Karlsborg godkändes i oktober 1946 av försvarsstabens inrikesavdelning för befordran till major.²⁵

Bland de åtta befäl som inte godkändes för befordran enligt beslut av försvarsministern fanns en sergeant som 1946 inte fick bli styckjunkare på grund av att han varit aktiv i Sven Olof Lindholms parti Svensk socialistisk samling (SSS) och under åren 1942-1943 varit chef ("länderman") för partiets avdelning i Sundsvall samt en löjtnant som 1941-1942 varit länderman för SSS:s ungdomsavdelning i Skåne som år 1945 inte blev antagen till intendentutbildning.²⁶

En viktig förklaring till att säkerhetspolisen var angelägen om att samtala med de kontrollerade personerna var att man inte ville äventyra det goda samarbetet med militären. Detta kan åskådliggöras med hjälp av ett citat från kriminalkonstapel O G Dahlgren-Tiberg då denne förklarar varför det var viktigt att förhören genomfördes med "mycket stor korrekthet och objektivitet":

Med tanke på det intima samarbete, som i landets intresse måste finnas mellan 3:e roteln och olika militära myndigheter särskilt vid krig eller krigsfara, skulle det helt säkert bliva till men kanske till och med för rikets säkerhet därest militära befattningshavare, vilka bliva föremål för förhör i samband med personalkontrollen, skulle få den uppfattningen att det rör-

²⁵ Anteckningar på promemorior av O G Dahlgren den 18/1 1946 samt den 19/1 1946. JWK 5:751, vol. 1, s. 252 och 257. SÄPO.

²⁶ Anteckning på PM av O G Dahlgren den 21/2 1946. JWK 5:751, s. 233. Förhørsprotokoll den 8/3 1945 av O G Dahlgren. JWK 5:9/3 d, s. 30. Anteckning på PM av O G Dahlgren den 27/12 1945. JWK 5:751, s. 222. "Sammanfattning av P 4618". P 4618. SÄPO.

de sig om någon form av "förföljelse" eller dylikt från statspolisens sida.²⁷

Dahlgren-Tibergs oro för att pålitlighetskontrollen skulle inverka negativt på samarbetet mellan militär och polis var inte obefogad. Personalkontrollens inriktning på nazister inom försvaret var inte särskilt populär inom officerskåren. Detta kan beläsas med några dagboksnoteringar där arméofficern och sedermera försvarsstabschefen Rickard Åkerman år 1946 bland annat kommenterade en kollegas erfarenheter av ett förhör i bedömningsnämnden:

5/5

- Det har nu tillsatts en utrensingsnämnd, som skall undersöka nazistanklagelser. Demokratiskt! Nog smakar bara det nazism.

...

7/9

Den s.k. bedömningsnämnden är nu i full verksamhet. Ingen befordras om han icke är fullt pålitlig. Polisen övervakar. Är detta grundlagsenligt och demokratiskt? Absolut icke!

...

22/11

[NN:s] besök i nazistbedömningsnämnden tycks ha varit obehagligt. Fick först vänta $\frac{3}{4}$ tim, sedan $\frac{3}{4}$ långt förhör. Vidrigt i en rättsstat, rena nazismen.²⁸

Sannolikt skulle Åkerman ha varit ännu mer upprörd om militärerna inte haft möjlighet att bemöta de uppgifter som fanns antecknade om dem i centralregistret. Inte minst med tanke på att detta skulle innebära ännu ett steg bort från de rättsstatliga idealen.

Under åren 1945-1948 var den enskildes rättssäkerhet väl tillgodosedd inom personalkontrollen. Säkerhetstjänsterna värnade t.o.m. de medborgerliga rättigheterna i större utsträckning än vad som föreskrevs i regelverket. Som nämnts föreskrev reglerna att en

²⁷ "PM angående personalkontrollen inom försvarsväsendet samt det med denna förknippade arbetet vid kriminalstatspolisavdelningens i Stockholm 3:e rotel." av O G Dahlgren-Tiberg den 12/1 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 280/48. SÄPO.

²⁸ "Utdrag ur almanacksanteckningar" 1941-1963. Rickard Åkermans arkiv, vol. 2. KrA.

person som blivit utsatt för åtgärd på grund av personalkontrollen endast skulle informeras om vart han skulle vända sig för att överklaga. För att få denna information krävdes emellertid att den kontrollerade sagt sig vara missnöjd med hur han blev behandlad. I praktiken kom emellertid åtskilliga militärer att kontaktas av övervakningsmyndigheterna för att få möjlighet att bemöta de uppgifter som kunde ligga dem till last. Att denna omsorg om de kontrollerades rättssäkerhet och möjligheter att försvara sig snart kom på undantag då personalkontrollen skiftade fokus till kommunisterna skall jag återkomma till nedan.

Militära påtryckningar

Det var inte bara på lägre nivåer inom officershierarkin som missnöjet med de nya reglerna för personalkontrollen grodde. I en PM från ÖB Helge Jung till regeringen den 11 april 1946 beskrevs den rådande personalkontrollsituationen i mörka ordalag. För det första var de uppgifter som kunde inhämtas från säkerhetspolisen om tidigare begångna brott otillräckliga då uppgifter om rattfylleri, sedlighetsbrott, misshandel etc inte lämnades ut. Enligt ÖB borde reglerna för personalkontrollen ändras till att omfatta alla kapitel i strafflagen. För det andra var den politiska kontrollen alltför ensidigt inriktad på nazister.

Uppgifterna angående verksamhet inom eller inställning till ytterlighetsparti omfatta numera endast nationalsocialistiska eller därmed jämställda sammanslutningar. Detta beror därpå att sedan maj 1945 någon annan registrering icke sker vid polisen och att föreliggande uppgifter om andra ytterlighetspartier icke få utnyttjas. Därav följer att t.ex. kommunister med utpräglade sympatier för utländsk makt kunna erhålla tillgång till de mest ömtaliga befattningar inom försvarsväsendet utan att man genom personalkontrollen kan göra något härät. Detta är ägnat att väsentligt minska tryggheten

för riksförsvaret. [understrykningar i original.
UE]²⁹

Om ovannämnda skrivelse endast inskränkt sig till en mer allmänt hållen missnöjesyttring från Jungs sida så var nästa skrivelse till regeringen i ärendet betydligt mer konkret. Den 20 juni 1946 kunde ÖB presentera ett nytt färdigt förslag till regler för personalkontroll inom försvarsväsendet. Förslaget gick helt i linje med de tidigare framförda åsikterna. ÖB menade dels att personalkontrollen av kommunisterna borde återupptas, dels att alla uppgifter om brott mot strafflagen borde kunna utlämnas. För att understryka vikten av kommunistkontrollen framhölls att den amerikanska armén vidtagit åtgärder för att avstänga kommunister från känsliga befattningar. ÖB framförde också önskemål om att reglerna skulle utfärdas i en öppen och en hemlig generalorder.³⁰ Syftet med förslaget att låta offentliggöra delar av bestämmelserna torde för det första ha varit att försöka lindra den kritik som från flera håll framförts mot försvaret om att dess behandling av nazister inom officerskåren var alltför släpphänt.³¹ För det andra var det viktigt att de militära myndigheterna inför offentligheten kunde distansera sig mot bedrivandet av politisk övervakningsverksamhet. Med förhoppningen om att alla misstankar om att de militära myndigheterna bedrev egen underrättelseverksamhet gentemot den egna personalen skulle skingras ville försvarsstaben att det inför offentligheten skulle klargöras att de uppgifter som användes i personalkontrollen inhämtades från polisen.³²

Då de militära åsikterna inte fick något stöd i regeringen fick försvaret återkomma i ärendet. I början av 1947 ansåg sig försvarsstaben kunna presentera flera belägg för kommunisternas nationella

²⁹ "UPM angående personalkontroll inom försvarsväsendet" (bilaga till skrivelse från ÖB till regeringen den 11/4 1946, Högbkv Fst/In Dnr H 2:13). Fst/ Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.

³⁰ ÖB till regeringen den 20/6 1946 Högbkv Fst/In Dnr H 55:7 med bifogade förslag till öppen och hemlig go samt skrivelse från militärattachén i Washington till C Fst/U den 9/3 1946. Fst/ Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.

³¹ Den militära bedömningen av opinionsläget framgår i "UPM angående personalkontroll inom försvarsväsendet" (bilaga till skrivelse från ÖB till regeringen den 11/4 1946, Högbkv Fst/In Dnr H 2:13). Fst/ Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST. Att Jung var något besvärad av tidningarnas intresse i frågan framgår av följande dagboksanteckning från den 27/6 1945: "'Murvel' ville interviewa mig rörande tyske generalens Bamblers uttalande om tyska anfallsplaner mot Sverige. Off-kåren, Thörnell och Adlercreutz på tapeten. Jag vägrade givetvis." Jungs dagbok den 2/2 och 12/4 1945. Helge Jungs arkiv B II. KrA.

³² "VPM rörande förslag att bestämmelserna angående personalkontroll inom försvarsväsendet skola utfärdas som öppen handling." den 18/4 1946. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 6. MUST.

opålitlighet och fann därför anledning att påminna försvarsministern om ÖB-förslaget "sakliga berättigande". I en skrivelse till försvarsministern den 27 januari 1947 informerade försvarsstabschefen om de erfarenheter som gjorts i Kanada och Schweiz om hemmakommunisternas illegala verksamhet. I exemplet Kanada meddelade försvarsstaben att avslöjandet av ett omfattande sovjetiskt spionage samtidigt blottat att "spionerna nästan undantagslöst utgjordes av kommunister eller kommunist sympatisörer". Även i Schweiz hade det, enligt försvarsstaben, konstaterats att kommunisterna, samtidigt som "de utåt giva sken av att företräda en mera moderat politik än tidigare, bedriva statsfientlig verksamhet". I båda dessa länder hade åtgärder för att bekämpa kommunisterna "förberetts eller vidtagits".

Mot bakgrunden av dessa fakta måste det anses befogat att räkna med att sådan statsfientlig verksamhet, varom här är fråga, kan bedrivas även i Sverige, särskilt om man tar i betraktande landets utsatta läge och de möjligheter som genom förekomsten härstädes av ett avsevärt antal utlänningar och en omfattande resandeström från utlandet erbjuda sig för främmande makts underrättelseväsende att vinna kontakter. De av överbefälhavaren föreslagna personalkontrollåtgärderna synas nödvändiga för att i möjligaste mån trygga riksförsvaret.³³

Trots försvarets återkommande försök att få igång övervakningen av kommunisterna förhöll sig regeringen kallsinnig till förslagen. Regeringens ointresse torde till stor del kunna förklaras med kommunisternas starka ställning i opinionen. Valframgångarna i 1944 och 1946 års val då ungefär tio procent av väljarkåren röstade på kommunisterna hade gjort SKP till en maktfaktor.³⁴ Partiets politiska omorientering sedan Kominterns upplösning och dess upp-

³³ För att ytterligare belysa exemplen Kanada och Schweiz bifogades "Uppgifter angående kommunistisk verksamhet i Schweiz och Kanada", vilken innehöll utdrag ur "Förbundsrådets rapport angående den antidemokratiska verksamheten från schweizare och utlänningars sida i samband med krigshändelserna 1939-1945" (den 21/5 1946) samt "Den kanadensiska undersökningskommissionens redogörelse för sovjetiskt spionage i Kanada, den 27/6 1946". I den senare rapporten gavs en ingående beskrivning av hur Kanadas hemmakommunister rekryterades som agenter av ryssarna. Skrivelse från C Fst till C FöD, Högkv Fst/In nr H 55:2 den 27/1 1947. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.

³⁴ Hadenius, Molin & Wieslander: *Sverige efter 1900. En modern politisk historia*. (Stockholm 1972) s. 292-293

slutning kring socialdemokraternas efterkrigsprogram medförde dessutom att det även i högre grad fått medverka i det demokratiska partisamarbetet. Kommunistledaren Hilding Hagberg gavs t.ex. plats i 1945 års försvarskommitté.

Civil ambivalens

Det svenska kommunistpartiets valframgångar var möjligen inte det enda som hindrade återupptagandet av kommunistövervakningen. Ett annat bidragande skäl till att regeringen inte vidtagit några åtgärder i den av militären önskade riktningen är sannolikt att även chefen för säkerhetspolisen ställde sig skeptisk till att medverka i den militära personalkontrollen. Detta visade sig då ÖB:s personalkontrollförslag av den 20 juni 1946 blivit föremål för remissyttrande från bedömningsnämnden och statspolisintendenten. I remissyttrandena redovisades olika bedömningar i frågan om återupptagande av personalkontrollen av kommunisterna.

Bedömningsnämnden var helt överens med ÖB om att personalkontrollen - "av hänsyn till försvarets trygghet" - borde riktas mot både nationalsocialister och kommunister. Nämnden anförde även principiella rättsstatliga argument till stöd för ÖB-förslaget då den menade att personalkontrollens ensidiga inriktning på nationalsocialister "icke stämmer överens med det rättskrav, som på detta område är lika ofrånkomligt som på andra".

Man kan till och med säga, att ett frångående av ömsesidigheten här är särskilt ömtåligt. Om en nationalsocialistiskt inriktad person uteslutas från tillträde till eller befordran inom försvarsväsendet men han vet, att motsvarande hinder icke uppställs för personer med anslutning till den kommunistiska rörelsen, är detta ägnat att befästa honom i den uppfattningen, att det svenska samhällets principer om rättssäkerhet och allas likhet inför lagen icke äro allvarligt menade. Personalkontrollen kommer lätt att uppfattas som ett uttryck för en politisk konjunktur och ej som ett det svenska samhällsskickets självförsvar mot ideologier, som hota dess fundamentala värden: yttrande-

frihet, åsiktsfrihet och rättssäkerhet. Detta är så mycket farligare som det oftast torde vara just motsättningen till kommunismen som varit en av de verksammaste anledningarna till vederbörandes nationalsocialistiska inställning. Under den korta tid nämnden varit i verksamhet har nämnden hunnit komma i kontakt med detta problem, och nämnden har härvid ytterst starkt känt det skeva i sin ställning på grund av att den icke får rikta sig mot båda ytterlighetspartierna.³⁵

Yttrandet speglar de erfarenheter som nämnden gjort vid sina förhör med personer som varit medlemmar i någon nationalsocialistisk organisation. Många hade då sagt att anledningen till att de engagerat sig var just att de tilltalats av tyskarnas antikommunism men att de för övrigt var goda svenska patrioter. En annan faktor som möjligen inte var oviktig för bedömningsnämndens inställning var att nämnden inte omnämns i ÖB:s personalkontrollförslag. Bedömningsnämnden som uppenbarligen uppfattade sitt uppdrag som obekvämt och svärgenomförbart riskerade därmed inte att få en permanent funktion i handläggningen av militära personalkontrollärenden.³⁶

Bedömningsnämndens instämmande ord står i skarp kontrast till statspolisintendent Georg Thulins mer avvisande inställning till ÖB:s förslag om att säkerhetspolisen i större utsträckning skulle tillhandahålla uppgifter om personers politiska verksamhet. Thulin anförde klara principiella invändningar mot säkerhetspolisens medverkan i den militära personalkontrollen. Han framhöll att statspolisens tredje rotels register var i princip avsett för polisiär spaning och därför föga lämpat för att användas som grund för att pröva personers politiska pålitlighet.

Ehuru det för säkerhetstjänsten varit en angelägenhet av största vikt att i registret samla vederhäftiga, objektiva och sanna uppgifter har det av naturliga skäl icke varit möjligt att hålla

³⁵ Ordf i bedömningsnämnden Arthur Lindhagen till försvarsministern den 15/7 1946. FöD:s arkiv (H), konseljakt Dnr 80/1946. RA.

³⁶ För nämndens, regeringens och politiska opinionsbildares syn på uppdraget se Johansson, Alf W: *Herbert Tingsten och det kalla kriget. Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946-1952.* (Stockholm 1995) s. 230-233.

registret fritt från felaktigheter och misstag. Detta är givetvis beklagligt men skulle icke hava spelat någon mera betydande roll, därest registret endast utnyttjats för sitt ursprungliga ändamål, spaningsarbetet. Förhållandet är emellertid betänkligt, då registret under det nu avslutade kriget i allt större omfattning kommit att utnyttjas för s.k. personkontroll, en uppgift för vilken registret principiellt icke varit avsett.³⁷

Dessutom påpekade han att polisens möjligheter att inhämta uppgifter begränsats avsevärt sedan den särskilda tvångsmedelslagen avskaffats vid andra världskrigets slut. Enligt Thulins beskrivning bestod registret nu i huvudsak av uppgifter vars aktualitet var i snabbt avtagande och att det därför i allt större utsträckning blev "mer eller mindre antikverat". Hans motvilja mot att säkerhetspolisen skulle medverka i personalkontrollen hade emellertid också en annan grund.

Ehuru jag hyser den uppfattningen att under det nu avslutade kriget registrets användning för personkontroll, trots härövan angivna brister, utan tvekan varit försvarligt anser jag under nu rådande förhållanden detta icke längre vara förhållandet. Säsom min uppfattning vill jag framhålla att polisverksamhet för utrönande av svenska medborgares politiska förhållanden under mera normala tider är en för polisväsendet i en demokratisk stat helt främmande uppgift, som i ovanligt hög grad är ägnad att skada polisväsendet och dess arbete. ... Jag anser sålunda att statspolisen helt bör befrias från skyldigheten att över huvud taget lämna uppgifter om politisk verksamhet.³⁸

³⁷ Statspolisintendent Georg Thulin till regeringen den 7/11 1946. FöD:s arkiv (H), konseljakt Dnr 71/1946 och 80/1946. RA.

³⁸ Ibid. I *Det röda hotet* beskrivs Thulins ståndpunkt som "helt unik i svensk övervakningshistoria" (Ekengren & Oscarsson (2002), s. 79). Detta är emellertid en felaktig karakteristik. Även chefen för allmänna säkerhetstjänsten, Eric Hallgren, hade vid andra världskrigets inledningskede varit ovillig att axla ansvaret för övervakningen av de politiska ytterlighetspartierna då han menat detta skulle "innebära tillskapande av en hemlig polisorganisation av ungefär samma slag, som finnes i diktaturländerna" vilket skulle strida mot "hävdvunna princi-

Statspolisintendenten gick inte närmare in på vilket sätt som säkerhetspolisens medverkan i personalkontrollen kunde ställa till skada för den övriga polisiära verksamheten. Det ligger dock nära till hands att anta att han syftade på erfarenheterna från slutet av andra världskriget, då säkerhetspolisen fått mycket hård kritik för dess omfattande politiska övervakning av medborgarna. Till och med de för säkerhetspolisen närmast ansvariga statsråden, Tage Erlander och Gustav Möller, hade då till viss del deltagit i opinionens fördömanden.³⁹ Det är därför heller inte förvånande att Thulin var synnerligen angelägen om att eventuella förändringar i säkerhetspolisens verksamhet skulle regleras genom beslut av regeringen.

Därest Eders Kungl. Maj:t icke kan godtaga denna min uppfattning utan fastmer skulle finna det av överbefälhavaren framställda yrkandet om utvidgad skyldighet för polisen att utlämna uppgifter rörande politisk eller därmed jämförlig verksamhet böra bifallas måste detta, såvitt jag kan finna, medföra att t.ex. det kommunistiska partiet och dess medlemmar ånyo måste ställas under fortlöpande övervakning och kontroll, ett beslut, som det i så fall torde ankomma på Eders Kungl. Maj:t att fatta.⁴⁰

Samtidigt klargjorde han att en dylik utökning av säkerhetspolisens verksamhet också krävde större organisatoriska resurser.⁴¹

per i vårt land, där en av hörnstenarna i förvaltningen återfinnes i den regeln, att en tjänstemans åtgärder skall kunna offentligen granskas av regeringens och riksdagens ombudsmän" (Föredrag hållet av underståthållare Hallgren vid landshövdingemöte i Stockholm den 10 november 1939. Allmänna säkerhetstjänstens arkiv, E I vol. 1. RA). I samma anda hade Hallgren vid årsskiftet 1939/40 varnat för att säkerhetstjänsten skulle bli en "en rysk ochrana" om den gavs uppdraget att ägna sig åt politisk övervakning (SOU 1948:7 s. 265-266 och Flyghed (1992) s. 316-317).

³⁹ I en riksdagsdebatt i november 1944 betecknades säkerhetspolisens registrering av syndikalister som "olämplig och orimlig" av socialminister Möller (Protokoll från riksdagens första kammare (FK) den 1/11 1944, nr 29 s. 37-38). För liknande uttalande av det dåvarande konsultativa statsrådet Tage Erlander se protokoll från riksdagens andra kammare den 7/2 1945, nr 7 s. 20 samt den 30/6 1945, nr 33 s. 17-18.

⁴⁰ Statspolisintendent Georg Thulin till regeringen den 7/11 1946. FöD:s arkiv (H), konseljakt Dnr 71/1946 och 80/1946. RA.

⁴¹ Ibid. Se även Olovsons yttrande till Spi den 7/11 1946 som i sak överensstämmer med Thulins remissutlåtande. Olovson framhöll dessutom att det var en olägenhet att statspolisen ålagts restriktioner beträffande rätten att registrera uppgifter (Sp 3:s arkiv, F II, Nr S 17 ½ /1946. SÄPO.).

Sammanfattning

Perioden 1945-1948 kan karaktäriseras som en mellanperiod i historien om säkerhetstjänsternas politiska övervakning av svenska medborgare. Den kritik som riktades mot säkerhetspolisens omfattande verksamhet under andra världskriget samt uppfattningen att hotet från Sovjetunionen och kommunisterna hade minskat medförde hårdare regleringar och kontroll av säkerhetspolisens verksamhet. På våren 1945 utfärdade chefen för säkerhetspolisen direktiv om att uppgifter om kommunister som inte misstänktes för brott inte längre fick registreras eller delges andra myndigheter. Den politiska registreringen fick därför endast omfatta nazister. I juni 1945 utfärdade regeringen bestämmelser för den militära personalkontrollen. Dessa reglerade i vilken omfattning som försvarsstaben hade rätt att begära uppgifter ur säkerhetspolisens register och vilka åtgärder som skulle vidtagas mot personer som på grund av sin anknytning till nazismen betraktades som politiskt opålitliga. Säkerhetspolisen medverkade också i vissa civila myndigheters personalkontroll enligt underhandsdirektiv från socialminister Möller.

Under perioden utfördes ungefär 30 000 - 50 000 militära personalkontroller per år. I totalt 462 fall utlämnade säkerhetspolisen uppgifter till försvarsstaben om att den kontrollerade personen hade anknytning till nazismen. Många av de kontrollerade gavs möjligheten att vid samtal med säkerhetspolisen och den av regeringen tillsatta bedömningsnämnden bemöta de uppgifter som fanns antecknade om dem i säkerhetspolisens register. Resultatet av en stickprovsundersökning visar att flertalet av dessa godkändes för den militära befattning som de var avsedda för. Den praktiska tillämpningen av personalkontrollen kom därmed att i hög grad tillgodose kravet på rättssäkerhet. För säkerhetspolisen var detta viktigt med tanke på risken att det annars skulle finnas ett stigande militärt missnöje med personalkontrollen vilket skulle äventyra samarbetet mellan polisen och militären.

När militären ställde krav på att även kommunister skulle kunna bli stoppade i personalkontrollen mötte detta emellertid motstånd från säkerhetspolisens sida. Statspolisintendenten Thulin sade sig ogärna medverka i återupptagandet av personalkontrollen av kommunisterna dels av principiella demokratiska och rättsstatliga skäl, dels då han ansåg att detta kunde skada det övriga polisarbetet.

3 Den militära personalkontrollen 1948-1961

Thulin närmar sig försvaret i personalkontrollfrågan

Säkerhetspolisens motstånd mot att medverka i den militära personalkontrollen hade inte påverkats av de fall av kommunistisk spionageverksamhet som avslöjats i Kanada och som uppmärksammats av ÖB i början av 1947. Under hösten 1947 inkom emellertid flera oroande rapporter om kommunistiska aktiviteter samtidigt som militären fortsatte att framställa krav på att kommunistbekämpningen skulle återupptas. Dessa omständigheter resulterade i att säkerhetspolisen i början av 1948 ställde sig mer positiv till de militära personalkontroll- och övervakningsförslagen.

Den 5 januari 1948 formulerade statspolisintendenten Georg Thulin - i samråd med försvarsstaben - för första gången sedan krigsslutet önskemål till regeringen om förstärkning av den egna organisationen och utökning av övervakningsverksamheten. Med hänsyn till de meningsmotsättningar som funnits mellan försvarsstaben och säkerhetspolisen i personalkontrollfrågan kan det vara av intresse att närmare studera vilka konsekvenser myndigheternas samråd fått i denna fråga. I säkerhetspolisens arkiv återfinns inte bara Thulins skrivelse till regeringen utan också ett utkast som underställts chefen för försvarsstabens inrikesavdelning Hakon Leche för granskning. Med hjälp av de strykningar och tillägg som Leche påfört förslaget går det att följa hur inrikesavdelningen påverkat skrivelsens slutgiltiga formuleringar.

I skrivelsen konstaterade Thulin - efter en kort tillbakablick över den allmänna säkerhetstjänstens organisation och de förändringar som vidtogs efter andra världskrigets slut - att statspolisens tredje rotel under rådande förhållanden arbetade med små resurser och var dåligt förberedd för en krigssituation. Mot bakgrund av detta anförde Thulin att det "av olika anledningar" var "av synnerlig vikt att planläggning av en för krig och krigsfara lämpad organisation snarast kommer till stånd". Denna planläggning skulle emellertid

inte bara ta hänsyn till hotet om krig utan även till eventuella reaktioner från den allmänna opinionen. Thulin hade inte glömt bort den omfattande kritiken som riktats mot den allmänna säkerhetstjänstens verksamhet och föreslog därför att olika aspekter i frågan skulle belysas i en utredning.

Med hänsyn till den kritik, som på sin tid i olika hänseenden riktats mot allmänna säkerhetstjänsten, synes det ... vara påkallat att krigsorganisationen samt därmed i vidaste mening sammanhängande spörsmål bli föremål för en allsidig utredning genom särskilda sakkunniga.⁴²

Utredarna borde enligt Thulin behandla frågor som krigsorganisationens uppbyggande och finansiering, organiseringen av censurverksamheten, krigsorganisationens förhållande till försvarsmakten och andra myndigheter, en "för krigstid lämpad" tvångsmedelslagstiftning samt krigsorganisationens exekutiva befogenheter.⁴³

Slutligen nämnde också Thulin personalkontrollen. I det ursprungliga förslaget som skickades till Hakon Leche för yttrande formulerades avsnittet om personalkontrollen enligt följande:

Den nu föreslagna utredningen bör vidare upptaga vissa andra grannliga spörsmål till övervägande, t.ex. personkontroll vid viktigare industrier och allmänna inrättningar.⁴⁴

Enligt Leche var denna mening alltför försiktigt utformad. I den slutgiltiga versionen där förändringar vidtagits enligt Leches förslag hade meningen följande lydelse:

Den nu föreslagna utredningen bör vidare upptaga till övervägande vissa andra spörsmål, aktuella såväl i fred som under krig och krigsfara,

⁴² Thulin till regeringen den 5/1 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 1/48. SÄPO.

⁴³ Skrivelsen resulterade i att den f.d. underståthållaren och säkerhetschefen Eric Hallgren fick uppdraget att utreda frågan om anordnande i krig eller krigsfara av censur och utrikes post-, telefon- och telegramtrafik. Betänkandet överlämnades till regeringen den 16/5 1951. (InD:s diarium (H) nr ½ 1948 samt nr 17 1951. InD:s arkiv (H) (RA) och återfinns i konsejakt den 16/11 1956 InD:s arkiv (H) (RA)).

⁴⁴ Förslag till skrivelse till regeringen. Sp 3:s arkiv, S nr 1/48. SÄPO.

t.ex. personkontroll vid vissa myndigheter, viktigare industrier och allmänna inrättningar.⁴⁵

I den skrivelse som skickades till regeringen ströks således ordet "grannlaga" samtidigt som det tillades att nödvändigheten av personalkontroll även borde beaktas i fredstid. Thulins acceptering av Leches mer skarpa formulering ger en antydning om den ambivalens som präglade statspolisintendentens syn på personalkontrollen. Sannolikt anade han att säkerhetspolisen inte skulle kunna stå emot försvarsstabens påtryckningar för att den i större omfattning skulle få ta del av de spaningsuppgifter om olika personers politiska hemvist som samlats i registret.

En dryg vecka efter det att skrivelsen skickats till regeringen utvecklade Thulin sin syn på användningen av statspolisens tredje rotels centralregister i en promemoria till inrikesminister Eije Mossberg. I promemorian, som överlämnades till inrikesdepartementet den 13 januari 1948, behandlades utförligt frågor om säkerhetspolisens inhämtning av uppgifter till registret och i vilken mån uppgifter kunde utlämnas till andra myndigheter.⁴⁶

Som nämnts hade Thulin i november 1946 motsatt sig de av militären framförda önskemålen om att de regler som föreskrev att uppgifter om svenska medborgare som tillhört eller tillhörde någon kommunistisk organisation inte fick utlämnas till andra myndigheter skulle rivas upp. I promemorian till Mossberg intog Thulin en förstående hållning till de militära argumenten, då han menade att det var otidsenligt att utlämnandet av uppgifter i personalkontrollen fortfarande inskränkte sig till att gälla personer som var registrerade som nazister.

Det nuvarande systemet innebär enligt min mening en betydande långrotning. Samtidigt som den nazistiska organisationen nedgätt i betydelse måste man väl säga, att det motsatta ytterlighetspartiet i hög grad fått ökad aktualitet.⁴⁷

⁴⁵ Se strykningar och marginalanteckningar av Leche i förslag till skrivelse till regeringen. Sp 3:s arkiv, S nr 1/48. SÄPO.

⁴⁶ Dessutom hemställde Thulin om en "återgång till förkrigstidens i stort sett tämligen förbehållslösa samarbete" med Norge och Danmark. Enligt en anteckning överlämnades promemorian den 13/1 1948 till statssekreteraren vid inrikesdepartementet Folke Thunborg. PM till inrikesminister Mossberg från Georg Thulin den 13/1 1948. Sp 3:s arkiv B IV vol. 1. SÄPO.

⁴⁷ Ibid.

Thulin framhöll tre skäl för att återigen fokusera på den kommunistiska rörelsen: spionaget i Kanada, Kominforms bildande samt det som han kallade för "rapporten från Berlin".⁴⁸ Med det sistnämnda åsyftas sannolikt vissa underrättelser om att svenska kommunister sammanträffat med ryska och tyska kommunister i Berlin i september och december 1947. Vid dessa möten skall planer på att sabotera västmakternas industriproduktion i Ruhrområdet ha diskuterats.⁴⁹

Thulins resonemang öppnar för en tolkning att han helt övergivit sin tidigare inställning i utlämningsfrågan och att han nu menade att uppgifter om kommunister skulle kunna utlämnas till andra myndigheter enligt samma ordning som gällde för nazisterna. Att han emellertid fortfarande hade bestämda principiella betänkligheter mot att medverka i personalkontrollen framkom då han återkom till de olägenheter detta medförde för säkerhetspolisens del.

Från polisens sida är det ... ett bestämt önskemål att uppgiftslämnande beträffande personers politiska uppfattning överhuvudtaget icke vidare bör förekomma [understruket i original. UE] oberoende av vilket ytterlighetsparti vederbörande tillhör. Som skäl får jag andraga den omständigheten, som förut i olika sammanhang framhållits, nämligen upplysningarnas trots allt i många hänseenden otillförlitliga beskaffenhet. Det torde ej heller i nuläget vara förenligt med demokratiska principer. Polisen har alltid betraktat uppgiftslämnandet såsom ett betydande onus. Särskilt må omnämnas att det just varit uppgiftslämnandet som i så hög grad skadat den allmänna säkerhetstjänsten.⁵⁰

Av de argument som anfördes mot att polisen skulle medverka i personalkontrollen vägde sannolikt det sistnämnda tyngst. Thulin kunde uppenbarligen inte glömma den opinionsstorm som drabba-

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Enligt Fst/In:s källa "Toddy" (fingerad källteckning) inom kommunistpartiet hade Fritiof Lager varit närvarande vid Berlinmötet för att där diskutera SKP:s samordning med de utländska kommunistpartierna samt begärt sättmaskiner och en rotationspress för den svenska tidningsproduktionen. Se PM den 2/12 samt 22/12 1947. JWK 5:21/86. SÄPO.

⁵⁰ PM till Mossberg från Georg Thulin den 13/1 1948. Sp 3:s arkiv, B IV vol. 1. SÄPO.

de den allmänna säkerhetstjänsten strax före krigsslutet 1945. Invändningarna till trots medgav han dock sin förståelse för att andra myndigheter ville hålla sig underrättade om huruvida det bland personalen fanns kommunister eller nazister och att uppgifter ur säkerhetspolisens centralregister kanske var den bästa uppgiftskällan för att kontrollera detta. Det viktiga för Thulin blev därför istället att säkerhetspolisen inte skulle tilldelas det direkta ansvaret för utlämnandet av registeruppgifterna.

Därest statsmakterna till äventyrs skulle tillmötesgå sådana önskemål bör emellertid ett sådant arrangemang vidtagas att polisen icke direkt skall behöva lämna uppgifter till vederbörande myndighet. Kommunikationen bör i så fall ordnas via en nämnd eller dylikt, som själv på eget ansvar får pröva och bedöma uppgifterna, eventuellt efter ytterligare undersökning, som bör drivas i nämndens egen regi.⁵¹

Poängen med Thulins förslag var att den föreslagna nämnden skulle få den mest obekväma uppgiften dvs. att ta beslut om vilka politiska uppgifter som skulle utlämnas om den kontrollerade personen. För att tillgodose den enskildes rättssäkerhet föreslog han att de personer som skulle vara föremål för kontroll även skulle höras av nämnden.

Den utpekade bör under alla förhållanden beredas tillfälle att försvara sig.⁵²

Denna så kallade kommunikationsprincip hade tillämpats av bedömningsnämnden och även av säkerhetspolisen under den tid som personalkontrollen främst varit inriktad på att utestänga nazister från känsliga poster inom försvaret.

Efter behandlingen av utlämnandefrågan tog Thulin upp de problem som säkerhetspolisen mött på grund av de begränsningar som infördes beträffande registrering av kommunister i maj 1945. Ingen person fick enligt dessa bestämmelser registreras i säkerhetspolisens register enbart på grund av sin tillhörighet till det kommunistiska partiet utan att det förelåg misstanke om brott. Föreskrifterna hade sedermera muntligen kompletterats av socialdepar-

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

tementet i mer restriktiv riktning vilket gjorde att säkerhetspolisen ansåg sig förhindrad att verkställa undersökningar som kunde beröra kommunisternas organisation och verksamhet. Även om det inte fanns några hinder mot att övervaka och registrera kommunister som var misstänkta för brott så var detta enligt Thulin en olägenhet då gränsdragningen var svårbedömd.

...i samband med en sådan undersökning kommer man ovillkorligen in på "känsliga saker". I samband med en undersökning måste man vanligen komma in på vederbörande kommunisters bekantskapskrets och så småningom på förhållanden, som röra den kommunistiska rörelsen, dess verksamhet och organisation.⁵³

Enligt Thulin hade restriktionerna mot kommunistövervakningen försvårat spaningsarbetet. Han framhöll att arbetet med att bekämpa "landsskadliga brott" krävde lång framförhållning och att säkerhetspolisen därför var särskilt beroende av att även kunna registrera uppgifter som i den rådande situationen bedömdes som irrelevanta.

En uppgift i ett register, som idag ter sig fullständigt intresselös och intetsägande, kan vid en utredning, som verkställs om fem år, få den allra största betydelse.⁵⁴

Vid ett eventuellt förändrat politiskt läge med skärpt hot från Sovjet skulle det enligt Thulin vara svårt att snabbt inhämta tillräckliga upplysningar om de svenska kommunisterna. Därför var det angeläget att polisen fick "laga efter läglighet" och inleda undersökningar av kommunisterna i Stockholm, Göteborg, Malmö och Luleå för att utröna om det i den framtida kommunistiska planeringen ingick landsskadlig verksamhet. Detta förutsatte dock att restriktionerna för registreringen upphävdes. Det förutsatte också att regeringen förlitade sig på att de medborgarrepresentanter som tillsatts 1946 för att rådgöra med statspolisintendenten i mer svårbedömda politiska ärenden samt statspolisintendentens täta kontakter med inri-

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

kesministern utgjorde en tillräcklig demokratisk försäkring mot polisiärt maktmissbruk.⁵⁵

Marsaktionen

Militären hade ända sedan våren 1945 ivrat för att övervakningen av kommunisterna skulle återupptas. För försvarsstaben hade förbudet mot kommunistregistreringen och upphörandet av kontrollen av kommunisterna inom försvaret varit ett synnerligen impopulärt avbräck i arbetet. De militära förslagen om att säkerhetspolisen återigen skulle lämna ut uppgifter om kommunister till den militära personalkontrollen hade emellertid fått ett svalt mottagande såväl av statspolisintendenten som av den politiska ledningen. När kommunisterna under kuppattade former övertog makten i Tjeckoslovakien i februari 1948 kunde emellertid militären snabbt flytta fram sina positioner. Den 4 mars 1948 marscherade ÖB Jung, försvarsstabschefen Swedlund, chefen för försvarsstabens sektion II Bonde och chefen för försvarsstabens inrikesavdelning Leche upp till regeringen med förslag om höjd militär beredskap. Medan Jung gick in till försvarsminister Vougt sökte de andra tre upp Mossberg. Så här beskriver Swedlund mötet med Mossberg:

Besök hos Mossberg 4/3 (med Bonde och Leche): 1) Jag lämnade orientering om det militära beredskapsläget ... 3) PM rörande kommunismen lämnades varefter personalkontrollen diskuterades. M. var i färd med att ta bort den men blev nu betänksam, skulle ta upp frågan. 4) Fortsatt orientering om våra krav beträffande säkerhetstj m.m. lämnades av Leche (jag gick till ÖB - Vougt).⁵⁶

Särskilt intressant i denna uppteckning är Swedlunds notering om att Mossberg som tydligen haft planer på att avskaffa personalkontrollen nu i viss mån lät sig övertygas av militärerna om nödvändigheten att utestänga kommunister från vissa tjänster inom försvaret.

Ett par dagar senare var det dags för försvarsstabschefen Swedlund att ta sig an statspolisintendent Thulin.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Swedlunds dagbok PM 1/3. Nils Swedlunds arkiv. KrA. Se även Jungs dagbok 4/3 1948. Helge Jungs arkiv B II. KrA.

Besök 6/3 av Thulin som ville komma ifrån personalkontrollen (rapporteringsskyldigheten). Jag framhöll vikten av att vi icke gör oss värnlösa mot kommunisternas verksamhet och att detta icke är ett enbart militärt intresse utan ett klart samfällt samhällsintresse. Jag påpekade det kalla kriget m.m. Th. blev betänksam och samtalet slutade med att han lovade stödja själva saken (övervakningen) men önskade ett annat system. Jag godtog detta senare om det kunde göras effektivt.⁵⁷

En knapp vecka efter militärernas framstöt var det klart att övervakningen av kommunisterna skulle skärpas. Om detta gav Mossberg besked till ÖB Jung den 10 mars 1948.⁵⁸ Några veckor senare fick Jung information av Mossberg om andra åtgärder som skulle vidtas för att förstärka säkerhetspolisen. Anslaget till säkerhetspolisen skulle höjas med 1,3 miljoner kronor och f.d. säkerhetschefen Eric Hallgren skulle få i uppdrag att utreda den kommunikationskontroll som kunde anses påkallad vid krig eller krigsfara.⁵⁹ Ett första steg för att utvidga personalkontrollen till att även gälla kommunister var de särskilda anvisningar om kontroll av polispersonals pålitlighet som tillställdes länsstyrelserna av regeringen den 2 april 1948.⁶⁰

Nu var de hinder som tidigare legat i vägen för realiserandet av försvarets förslag om att personalkontrollen skulle utsträckas till att även gälla kommunisterna undanröjda. Den 26 maj 1948 kunde ÖB i en formell skrivelse till regeringen således återigen erinra om sin skrivelse den 20 juni 1946 om utökad personalkontroll. I skrivelsen gjorde ÖB en direkt koppling till Mossbergs besked om återupptagandet av övervakningen av kommunisterna då han angav att han fått underhandsbesked om att säkerhetspolisen skulle få

⁵⁷ Swedlunds dagbok PM 5/3. Nils Swedlunds arkiv. KrA.

⁵⁸ Den 10 mars 1948 antecknade Jung följande i sin dagbok: "Mossberg utlovade skärpt verksamhet mot kommunisterna men blott för handling." se även den 1/4 1948: "Exp. Leche ang. beslutad kontroll även av kommunisterna". Helge Jungs arkiv B II. KrA.

⁵⁹ Jungs dagbok den 2/4 1948. Helge Jungs arkiv B II. KrA.

⁶⁰ Skrivelse från inrikesdepartementet den 2/4 1948. Föredragningslistan den 2/4 1948, nr 43. InD:s arkiv (H). RA. I Spi:s cirkulär nr 1 den 22/9 1948 informerades polismästarna, landsfogdarna och lokala tredje rotelavdelningarna om möjligheten att kontrollera arbetssökande till polisen med tredje rotelns i Stockholm hjälp (cirkulär nr 1. Sp 3:s arkiv, S nr 398/48. SÄPO.).

”utvidgade direktiv avseende den allmänna övervakningen av personer, vilka betraktas såsom allmänfarliga eller farliga för rikets säkerhet”. På grundval av denna information hade han därför låtit utarbeta ett nytt förslag till bestämmelser för personalkontrollen inom försvaret.⁶¹

I enlighet med ÖB:s förslag utfärdade regeringen den 30 juni 1948 nya hemliga bestämmelser för personalkontroll inom försvarsväsendet. I bestämmelserna återfanns med något undantag alla de personalgrupper som upptagits i 1945 års generalorder.⁶² Förutom dem skulle nu också entreprenadarbetare som anlätades för hemliga arbeten för försvarets räkning (t.ex. befästmåsarbeten) kontrolleras. Kollektivavtalsanställda vid fabriker, verkstäder, anläggningar eller förråd skulle vara föremål för personalkontroll om de skulle tjänstgöra i ledande ställning eller inom ”militärt betydelsefullt arbetsområde”. En annan skillnad mot de tidigare föreskrifterna var att det i den nya instruktionen inte angavs hur de lägre myndigheterna skulle bemöta eventuella klagomål från personer som blivit utsatta för någon form av åtgärd på grund av personalkontrollen. Vidare skulle uppgifter om viss tidigare brottslighet som inte föll under strafflagens spioneri- eller sabotagekapitel utlämnas då personalkontrollen gällde en befattning ”av särskild betydelse för rikets säkerhet”.⁶³

Samma dag gav inrikesdepartementet nya direktiv till statspolisintendenten om vilka uppgifter som fick lämnas ut för de militära myndigheternas personalkontroll. Enligt dessa föreskrifter skulle uppgifter utlämnas till chefen för försvarsstaben beträffande:

- 1) person, som är misstänkt för eller inblandad i sådana handlingar eller förberedelser därtill, vilka innefatta brott mot rikets säkerhet eller som eljest äro ägnade att undergräva det demokratiska statsskickets bestånd eller rikets ställning såsom oberoende stat;
- 2) person, som är misstänkt för eller inblandad i sådana handlingar eller förberedelser därtill,

⁶¹ ÖB till regeringen den 26/5 1948 Högv Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST)

⁶² Vpl inom pansartrupperna omfattades inte längre av personalkontrollen (Jfr ä.s. FöD till ÖB den 30/6 1948 med g.o. nr H 858/45 den 29/6 1945. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.).

⁶³ Nu skulle även uppgifter om högmålsbrott, brott mot allmän verksamhet och brott mot allmän ordning kunna utlämnas i personalkontrollen. Ä.s. FöD till ÖB den 30/6 1948. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.

vilka innefatta brott mot 19 kapitlet 4, 6 och 7 §§ strafflagen;

3) person vilken öppet eller fördolt intager en ledande ställning i organisation, som kan misstänkas för att i ett kritiskt läge komma att intaga en hållning, vilken kan sätta rikets säkerhet i fara, så ock person inom dylik organisation, vilken genom sin utbildning eller eljest i högre grad åtnjuter organisationens förtroende;

4) person, vilken är medlem i organisation, som under 3) sägs, därest han innehar eller avses tillträda befattning eller uppdrag i allmän tjänst av särskild betydelse med hänsyn till rikets säkerhet.

5) utlännning.⁶⁴

Enligt de önskemål som Thulin tidigare framfört skulle statspolisintendenten inte behöva ta ensamt ansvar för beslut om huruvida registeruppgifter skulle utlämnas till försvarsstaben eller inte. Frågan skulle istället underställas medborgarrepresentanterna i statspolisintendentens samrådsnämnd. Samtidigt utökades antalet ledamöter i nämnden från två till fyra då de tidigare utsedda ledamöterna Heckscher (h) och Olovson (s) fick sällskap av riksdagsmännen Bengt Elmgren (s) och Åke Holmbäck (fp).⁶⁵ För att uppgifter skulle kunna lämnas ut i ett personalkontrollärende krävdes att ledamöterna i samrådsnämnden skulle vara eniga. Om nämnden inte kunde enas gavs statspolisintendenten möjlighet att på eget initiativ låta regeringen pröva ärendet. I de fall då det fanns uppgifter som inte omfattades av ovan nämnda kriterierna för utlämnande men som ändå gjorde att statspolisintendenten kunde misstänka att personen i ett kritiskt läge kunde ägna sig åt "landsskadlig verksamhet" skulle utlämnandefrågan underställas regeringen.⁶⁶

Samtidigt förbereddes nya regler för säkerhetspolisens politiska personregistreringar och i statspolisintendentens cirkulär 1 som utfärdades den 22 september 1948 informerades tredje rotelns befattningshavare i Stockholm och övriga landet om att kommunistregistreringen skulle återupptas. Den fortsatta utvecklingen av säker-

⁶⁴ Å.s. InD till statspolisintendenten den 30/6 1948. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

⁶⁵ En lista på samtliga nämndledamöter under åren 1946-1970 återfinns som bilaga.

⁶⁶ Å.s. InD till statspolisintendenten den 30/6 1948. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

hetspolisens inhämtnings- och registreringsverksamhet återkommer jag till nedan.

Utvidgningen

De militära planerna

Även om ÖB och försvarsstaben varit framgångsrika i sina aktioner på våren 1948 och lyckats få igenom förslaget om utökad personalkontroll inom försvarsväsendet ansågs inte de vidtagna åtgärderna tillräckliga. Snart kom nya militära krav att framställas till regeringen där personalkontrollbestämmelserna beskrevs som alltför snävt formulerade såväl vad beträffar vilka personalgrupper inom försvarsväsendet som skulle kontrolleras som vad gäller de uppgifter som fick lämnas ut från säkerhetspolisen. I en intern PM framhölls det som problematiskt att kontrollen inte omfattade hem- och driftvärnet, uppskovsberättigad personal som innehade anställning inom den försvarsviktiga industrin, värnpliktiga (för krigsplacering) samt redan anställd personal. Utlämnande av uppgifter om redan antagen personal kunde ske endast efter det att försvarsstaben med särskild motivering efterfrågat uppgifter och då endast med de begränsningar som föreskrevs i bestämmelserna till statspolisintendenten. Uppgift om medlemskap i en kommunistisk organisation lämnades t.ex. endast ut om kontrollen avsåg en befattning med *särskild* betydelse för rikets säkerhet. Om t.ex. en värnpliktig bedrev "ytterlighetspropaganda" och en förfrågan om denne ställdes till säkerhetspolisen var det ytterst osäkert om besked om eventuellt medlemskap kunde lämnas ut. Ett annat problem var att nämndförfarandet tog för lång tid. I flera fall hade samrådsnämnden beslutat om att ärendet krävde en mer utförlig utredning och då kunde det avgöras först vid nästa sammanträde, vilket fördröjde handläggningen med flera veckor. För de militära myndigheterna kunde det då vara svårt att förklara dröjsmålet för den sökande. Försvarsstaben menade således att de rådande bestämmelserna varken utgjorde tillräckligt skydd för att förhindra kommunistiskt spioneri eller någon garanti för att uppträdandet av en "kommunistisk femtekolonn" vid en krigssituation förhindrades. Det senare problemet var särskilt förknippat med avsaknaden av personalkontroll inom hemvärnet.

Vem har garanti för att hemvärnsmannen inställer sig vid förbandet och icke i stället i en kritisk situation förenar sig med sina gelikar tillhörande ytterlighetsorganisation till partisangrupper i fälthärens rygg?⁶⁷

Trots missnöjet med den rådande situation valde ÖB att gå försiktigt fram i sitt nästa förslag till nya personalkontrollbestämmelser för försvaret. Då förslaget föregåtts av förberedande diskussioner i ämnet med både försvars- och inrikesdepartementen kunde det karaktäriseras som "en kompromiss mellan kravet på kontroll av all försvarsväsendets personal och vad Kungl. Maj:t ansåg sig vid tidpunkten ifråga kunna gå med på".⁶⁸ Militären hade fått backa på två viktiga punkter. Önskemålet om att personalkontrollen även skulle omfatta hemvärdet hade stött på patrull hos inrikesminister Mossberg och ett förslag om att personalkontroll skulle utföras inom kommunikationsverken, kartverket och vattenfallsverket hade avvisats med motiveringen att säkerhetspolisen inte hade tillräcklig kapacitet att klara en sådan utvidgning.⁶⁹ Kompromissförslaget till en ny ämbetskrivelse för personalkontrollen skickades till regeringen den 9 juli 1949 och den 3 februari 1950 antogs det av regeringen utan ändringar.

I jämförelse med bestämmelserna den 30 juni 1948 förändrades personalkontrollen på flera punkter. För det första utökades antalet "skyddsklassade" befattningar. Till de personalgrupper som redan omfattades av personalkontroll tillkom värnpliktiga inom signaltrupperna, militära ordonnanser och postbud samt efter försvarstabschefens prövning all personal "inom militärt särskilt betydelsefullt arbetsområde". För det andra skedde viss utökning av uppgiftslämnandet ur Polisunderrättelser om begångna brott. För det tredje infördes bestämmelser om att "framställd förfrågan" från person som blivit nekad tjänst eller ej blivit antagen på grund av uppgifter som framkommit i personalkontrollen skulle informeras om vilken myndighet som fattat beslutet. Vid "direkt förfrågan"

⁶⁷ "PM angående personalkontrollen inom försvarsväsendet." (upprättad vid årsskiftet 1948/49). Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 6. MUST.

⁶⁸ Vissa noteringar om dessa diskussioner finns i Swedlunds dagbok i PM den 1/5 och 19/5 1949 (Nils Swedlunds arkiv. KrA). Se även *PM angående gällande bestämmelser för personalkontrollen samt möjligheten att förhindra kommunistisk infiltration inom försvarsväsendet*, den 15/8 1950. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 3. MUST.

⁶⁹ "VPM angående vissa ärenden som beröra inrikesdepartementet." av Hakon Leche den 15/5 1950. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII o vol. 1. MUST.

skulle den klagande upplysas om möjligheten att vända sig till försvarsministern för vidare besked. För det fjärde specificerades att inhämtning av uppgifter från polismyndigheterna inte fick ske i annan ordning än vad som föreskrivits i bestämmelserna.⁷⁰

Samtidigt föreskrev regeringen i en ämbetskrivelse till statspolisintendenten att även uppgifter om person som "på sakligt grundade skäl" misstänktes vara medlem i ytterlighetsorganisation kunde utlämnas till försvarsstaben då denne avsågs tillträda eller innehade en tjänst av särskild betydelse för rikets säkerhet. Säkerhetspolisen skulle också kunna lämna ut uppgifter om person "om vars verksamhet eljest sådana upplysningar föreligga, att han på bärande skäl kan befaras i ett kritiskt läge vara beredd" att delta i förberedelser för brott mot rikets säkerhet, sabotage eller för att "undergräva det demokratiska statsskickets bestånd eller rikets ställning som oberoende stat".⁷¹

De förändringar som genomfördes denna gång innebar att de önskemål om utökad personalkontroll som formulerats inom försvarsstaben vid årsskiftet 1948/49 endast i någon mån hade realiserats. Enligt ÖB var inte tiden mogen för militära framställningar om mer omfattande förändringar av personalkontrollbestämmelserna. Även om militärerna var starkt engagerade för att påverka övervakningen av kommunisterna och genom förändringar av regelverket och arbetsmetoderna göra den mer effektiv och vittomfattande vittnar arkivmaterialet också om en politiskt betingad återhållsamhet. Alltför långtgående krav på skärpta åtgärder kunde slå tillbaka mot försvarets ledning.

Kort efter det att ÖB lämnat sin skrivelse till regeringen i juli 1949 för att få en ny generalorder om personalkontrollbestämmelserna lät han kalla till sig försvarsstabsofficerarna Tham, Sundell, Palmstierna, Berendt samt chefen för T-kontoret Thede Palm "för att få en grundlig orientering om läget i fråga om möjligheterna att bekämpa kommunisterna inom krigsmakten". Vid mötet - som nämns i Jungs dagboksanteckningar - redogjordes för de rådande bestämmelserna och vilka nya förslag som utformats av försvarsstaben. Dessutom diskuterades frågan om det var möjligt att "komma längre". Några mer utförliga anteckningar om innehållet i föredragningarna finns inte i dagboken men Jung anger att han fått

⁷⁰ Även uppgifter om brott mot §§ 26 (brott av krigsmän) och 27 (särskilda bestämmelser för krigs- och beredskapstillstånd) i strafflagen skulle utlämnas. Jfr Bilaga 1 till skrivelse från ÖB till regeringen den 9/7 1949, Dnr LH 15 (avskrift) (InD:s arkiv (H), konseljakt den 12/7 1949, RA.) med ä.s. till ÖB från FöD den 3/2 1950 (Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.).

⁷¹ Ä.s. från InD till Spi den 3/2 1950. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

”ett fullständigt och i stort klagörande PM” av Palmstierna.⁷² I försvarsstabens inrikesavdelnings arkiv har återfunnits en promemoria upprättad av Nils Kule Palmstierna vid kontraspionagedetaljen den 23 juli 1949, dvs. några dagar före mötet. Eftersom promemorian behandlar samma frågor som Jung antecknat i dagboken och då såväl Swedlund som sektionschefen Tham tecknat sina signaturer på dess första sida är det möjligt att det var just denna promemoria som diskuterades vid mötet.

Det som är särskilt intressant med Palmstiernas PM är dels inrikesavdelningens bedömning av vilka åtgärder som erfordrades för en mer framgångsrik bekämpning av kommunisterna, dels resonemangen om hur ÖB borde agera gentemot regeringen för att få igenom dessa åtgärder. Palmstierna hade särskilt studerat statsminister Tage Erlanders uttalanden i riksdagen den 24 maj då denne besvarat en interpellation av folkpartiledaren Bertil Ohlin. Ohlin hade frågat regeringen om den ansåg det vara lämpligt att det fanns representanter från det kommunistiska partiet i kommunernas polisnämnder, hemvärnsnämnder och civilförsvarsnämnder. Som svar på interpellationen hade Erlander slagit fast att kommunisterna skulle bekämpas med demokratiska medel. Genom minskat väljarunderlag skulle de utestängas från representation i nämnderna. Någon särskild förbudslagstiftning var inte aktuell för närvarande vilket emellertid inte uteslöt att andra mer effektiva åtgärder kunde vidtagas vid ”en tillspetsad yttre situation”. Palmstierna gjorde den sammanfattande bedömningen att debatten ”utmynnade i intet”.⁷³

Eftersom försvarsstabens intresse för kommunistövervakningen ingalunda var isolerat till att enbart omfatta försvarsmakten utan även gällde totalförsvarets intressen i det civila samhället behandlade promemorian också den tvångsmedelslagstiftning som reglerade säkerhetspolisens övervakningsverksamhet. Kortfattat redogjordes för polisens möjligheter att göra beslag av brev, telegram och andra försändelser och avlyssna telefonsamtal. Sammanfattningsvis konstaterades då att när 1940 års särskilda tvångsmedelslag avskaffades 1945 hade ”de viktigaste hjälpmedlen för övervakande av kommunisterna fräntagits statspolisen”.⁷⁴

⁷² Jungs dagbok 28/7 1949. Helge Jungs arkiv serie B II (KrA).

⁷³ *VPM angående vissa förhållanden beträffande säkerhetstjänsten* av Palmstierna den 23/7 1949. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 6. MUST. För Erlanders uttalande se protokoll från riksdagens andra kammare den 14/5 1949 nr 14, s. 14-15. Ang regeringens kontakter med säkerhetspolisen i ärendet se nedan.

⁷⁴ *Ibid.*

Enligt Palmstierna var det dock inte, med tanke på Erlanders uttalande i riksdagen, lämpligt att ÖB agerade för att den skärpta beredskapslagstiftningen under kriget skulle återinföras.

För bekämpandet av kommunismen, allmänt sett, torde icke ÖB böra taga några initiativ till skärpning av de politiska medlen, enär varje sådan åtgärd skulle falla utom ramen för den av regeringen förda demokratiska politiken. Skärpt kamp mot den kommunistiska propagandan kan icke genomföras utan intrång på bestämmelserna i bl.a. tryckfrihetsförordningen, mötesfriheten och beträffande censur även brevhemligheten. Ett allmänt avskedande av kommunister i statlig eller viss betydelsefull enskild tjänst skulle även strida mot de av statsministern deklarerade demokratiska principerna för kommunismens bekämpande. Varje förslag från ÖB i sådan riktning skulle endast medföra, att den högsta militära ledningen utpekades som reaktionär. Ej heller synes lämpligt, att ÖB framför krav om en skärpt allmän övervakning av kommunisterna (ökade anslag och ökad personal vid statspolisen).⁷⁵

Även om Erlanders riksdagsuttalande kunde utgöra ett skäl till att ÖB skulle vara återhållsam i sina krav på ökade befogenheter för säkerhetspolisen, så var saken emellertid annorlunda beträffande kommunisterna inom försvarsväsendet där de enligt Palmstierna utgjorde en "betydande fara".

Här är det på sin plats och i hög grad påkallat att ÖB säger ifrån.⁷⁶

Kommunisterna kunde för det första hindra försvarets effektivitet vid ett eventuellt anfall österifrån och för det andra fanns det risk för att de med olagliga medel kunde försöka "förändra statskicket och landets demokratiska rättsordning". För att förhindra detta ansåg inrikesavdelningen att det var ett "oavvisligt krav" att få kännedom om alla personer som på ett eller annat sätt var knutna till det

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

kommunistiska partiet och som var verksamma inom försvaret. De gällande bestämmelserna samt det senaste ÖB-förslaget om nya personalkontrollbestämmelser beskrevs därför som "icke tillfredsställande". För att avhjälpa bristerna presenterade Palmstierna en lista som kan sammanfattas i fem punkter:

1. Statspolisen skulle åläggas att löpande (dvs. utan att framställa från försvarsstaben gjorts) lämna ut underrättelser om kommunister som var anställda inom försvarsväsendet samt uppgifter om alla manliga kommunister i värnpliktig ålder. Med hjälp av de senare uppgifterna skulle försvarsstaben upprätta ett register över värnpliktiga som vid mobilisering skulle "omhändertagas".
2. Medlemskap i SKP skulle vara omedelbart diskvalificerande för anställning eller inträde i försvarsväsendet.
3. De militära myndigheterna skulle få ökade befogenheter för att avskeda personal som visat sig vara kommunister.
4. Personalkontrollen skulle utsträckas till att även gälla hemvärdet, järnvägarna, kraftverken, telegrafverket samt vissa viktiga krigsindustrier. Inom krigsindustrin skulle särskilt den uppskottsberättigade personalen undersökas.
5. Ökade anslag och mer personal skulle avdelas för utrensningen av kommunister inom försvaret.⁷⁷

Jung och Kihlberg

Försvarsstaben hade således bestämt sig för vad som borde göras för att bekämpa kommunisterna såväl i det civila samhället som inom försvarsväsendet. För militärerna återstod nu att antingen passivt invänta ett lämpligt tillfälle då det var möjligt få igenom de önskade förändringarna eller att medverka i den antikommunistiska opinionsbildningen för att påverka regeringen i önskad riktning.

Av dessa alternativ valdes det senare. Ett viktigt stöd i detta arbete blev Dagens Nyheters politiske huvudredaktör Leif Kihlberg. Den 9 juni 1949 - efter ett besök av Kihlberg - antecknade ÖB Jung följande i dagboken:

DN skulle i fortsättningen intensivt gå in för upplysningar om svensk 5-kolonnverksamhet.

⁷⁷ Ibid.

K för den skull på eftersommaren resa till övre Norrland och norra Finland. K ville gärna ha orientering innan han reste. Har intet där- emot.⁷⁸

När Kihlberg återkommit till Stockholm från sin resa och skrivit en artikelserie vars huvudpoäng var att Sverige var alltför svagt rustat för att möta hotet från den kommunistiska femtokolonnverksamheten träffades Jung och Kihlberg återigen. I Jungs dagbok står följande att läsa:

3/10

Exp

Leche fick redogöra för sitt samtal med Kihlberg härom dagen om kommunistförhållandena i norra Skandinavien och orientera om därmed sammanhängande förhållanden. ... Doktor Kihlberg hemma hos mig. Redogjorde för sina intryck från resan i Norrbotten och Nordnorge. Ej mycket utöver artiklarna i DN.⁷⁹

Kihlbergs kritiska inställning till den svenska inre beredskapen sammanföll i stort med de militära åsikterna. I artikelserien påpekade han att trots att säkerhetspolisen förfogade över uppgifter över kommunister kunde dessa inte lämnas ut för personalkontroll vid t.ex. vaktbolag eller hemvärn. Han beklagade samtidigt att företagen svävade i okunnighet om huruvida det var rätt att frångå gällande anställningsregler beträffande kommunister. Vidare framhöll han att säkerhetspolisens kontakter med fackföreningsrörelsen - som tillsammans med hemvärdet beskrevs som den mest värdefulla resursen i kampen mot femtekolonnen - var alltför bristfälliga. Svagheter förklarades av dålig upplysning i dessa frågor, brist på offentligt utfärdade klara riktlinjer från regeringen samt "osäkerhet" inom säkerhetspolisen. Under kriget hade, enligt Kihlberg, "svårartade, allmänt kända felsteg under nazismens högkonjunktur" bidragit till att säkerhetspolisen fick dåligt rykte.

⁷⁸ Helge Jungs dagbok den 9/6 1949. Helge Jungs arkiv B II. KrA.

⁷⁹ Helge Jungs dagbok den 3/10 1949. Helge Jungs arkiv B II. KrA. Artikelserien publicerades 1950 i skriften *Den ryska agenturen i Sverige*. Se även Hjort, Magnus: *Folk och Försvar och kampen mot den femte kolonnen. En studie i framväxten av Övervaknings-Sverige under 1950-talet*. (Stockholm 1998), s. 20-21.

Ännu har den inte hämtat sig från chocken i samband med Sandlerkommissionens undersökningar - reaktionen visar sig genom täta uppvaktningar i inrikesdepartementet och stor lust att "göra papper".⁸⁰

Konsekvensen av säkerhetspolisens byråkratiska osäkerhet blev således att den inte vågade ta några egna initiativ utan att först förankra dem hos statsrådet.

Fullmakt skall det vara snart till allting: ministerstyre i högt uppdriven form.⁸¹

I samband med att det kalla kriget fördjupades och antikommunismen fick allt starkare stöd i opinionen på våren 1950⁸² uppstod ett läge då militären fick större möjligheter att få igenom sina krav på skärpt kommunistkontroll.

Ungefär samtidigt som Kihlberg publicerade sin artiklar i Dagens Nyheter och i skriften *Den ryska agenturen i Sverige* togs andra initiativ för upplysning om femtekolonnverksamheten - bl.a. under medverkan av försvarsstaben - för att påverka bekämpandet av kommunisterna inom försvarsviktiga industrier och anläggningar.⁸³ Även fackföreningarna började aktivt medverka i övervakningen. I mars 1950 kunde Kihlberg - med sitt särskilda intresse för att använda den fackliga rörelsen som en resurs för övervakningen - meddela försvarsstaben att "fem av de större fackförbunden - bl.a. Järnvägs, Kommunikations, och Transportarb.förbundet - gått in för organiserat motstånd mot sabotage och kuppföretag från kommunisterna" och att en "särskild kommitté" tillsatts av LO.⁸⁴ Ett annat exempel är att det i april 1950 pågick en inventering av

⁸⁰ Kihlberg, Leif: *Den ryska agenturen i Sverige*. (Stockholm 1950), s. 50-51.

⁸¹ Ibid, s. 51.

⁸² Johansson, Alf W: *Herbert Tingsten och det kalla kriget. Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946-1952*. (Stockholm 1995) s. 262.

⁸³ Som andra initiativ kan nämnas en konferens i Storlien i januari 1950 anordnad av Centralförbundet Folk och Försvar (CFF) och Riksförbundet för Sveriges Försvar (RSF) där chefredaktören för Norrländska Socialdemokraten Henning Karlsson talade om kommunisterna som en potentiell femtekolonn samt försvarsstabens uppdrag i april 1950 till Gumaelius Anonsbyrå att utreda frågan om en kampanj mot spioneri och sabotage. Se Hjort, Magnus: *Folk och Försvar och kampen mot den femte kolonnen. En studie i framväxten av Övervaknings-Sverige under 1950-talet*. (Stockholm 1998), s. 26.

⁸⁴ Helge Jungs dagbok 16/3 1950. Helge Jungs arkiv B II. KrA.

kommunister inom LM Ericsson.⁸⁵ Den socialdemokratiska anti-kommunismen manifesterades också av en serie artiklar i Morgontidningen av ombudsmannen Paul Björk i maj 1950.⁸⁶

De politiska förutsättningarna för försvarsstaben att återigen aktualisera sina planer på skärpt personalkontroll och andra beredskapshöjande åtgärder hade således avsevärt förbättrats. I mars 1950 började försvarsstabens inrikesavdelning att förbereda ett antal frågor som Swedlund skulle presentera vid ett kommande möte med inrikesminister Mossberg.⁸⁷ Liksom tidigare kom frågorna att handla om de militära kraven för personalkontroll inom hemvärnet och kommunikationsverken, förstärkning av säkerhetspolisen och intensifierad upplysning om spioneri- och sabotagebrott. Militären ville också höja beredskapen dels genom att inrätta ett särskilt organ för "övervakning och rådgivning i publicitetsfrågor", dels genom planläggning för att organisera säkerhetstjänsten vid krig eller krigsfara. I krigsplanläggningen för säkerhetstjänsten poängterades vikten av att polisens möjligheter att använda tvångsmedel som telefon- och brevkontroll utvidgades.⁸⁸

Vid mötet fick förslagen ett positivt mottagande av Mossberg. Hans tidigare motvilja mot att införa personalkontroll inom hemvärnet hade nu avtagit och han meddelade att formerna för denna skulle utredas av inrikesdepartementet. Enligt Mossberg skulle även frågan om ett särskilt rådgivningsorgan och upplysningsverksamheten bli föremål för "övervägande" inom regeringen. Vidare skulle han ta upp frågan om förändringar av tvångsmedelslagstiftningen i samband med förändringar av rättegångsbalken. Inom andra områden var regeringen redan förberedd. Planläggningen för säkerhetstjänstens organisation under krig hade påbörjats liksom förberedelser "för att i en krissituation avskilja olämpliga personer från betydelsefulla befattningar" inom kommunikationsverken, kartverket och vattenfallsverket.⁸⁹

Trots inrikesministerns välvilliga inställning till de framförda förslagen var Swedlund osäker om regeringen var beredd att gå så

⁸⁵ Tage Erlanders dagbok den 29/4 1950. *Tage Erlander. Dagböcker 1950-1951*. Utgivna av Sven Erlander (Hedemora 2001).

⁸⁶ Artikelserien sammanställdes sedermera i skriften *De fjärrstyrda*. (1950).

⁸⁷ Nils Swedlunds dagbok, PM den 6/3. Nils Swedlunds arkiv. KrA.

⁸⁸ *VPM angående vissa ärenden som beröra inrikesdepartementet*. (Föredragen för inrikesministern statsrådet Mossberg den 15/5 1950 av försvarsstabschefen) av H Leche den 15/5 1950, Fst/In nr H 121 (Mossbergs uttalanden framgår av marginalanteckningarna). Fst/Säk:s arkiv (H), F VIII o vol. 1. MUST. Samma frågor togs upp till diskussion med försvarsminister Vougt den 22/5 1950. *VPM angående vissa ärenden som beröra inrikesdepartementet*. (signerad av Vougt). Fst/Säk:s arkiv (H), F VIII a vol. 6. MUST.

⁸⁹ Ibid

långt som militären önskade. I dagboken gjorde han följande bedömning av mötet:

Föredragning för Mossberg (Thunborg med)
15/5 enligt särskild PM (hos ch avd In). M välvilligt inställd. Resultat?⁹⁰

Regeringen och riksdagsdebatterna 1949-1950

Under åren 1948-1950 fördjupades det kalla kriget successivt. 1949 hade Sovjetunionen lyckats konstruera en atombomb och samma år tog kommunisterna makten i Kina. I januari 1950 gav den amerikanske presidenten Harry S Truman klartecken till konstruerandet av vätebomben. Samtidigt inledde senator Joseph McCarthy sitt högljudda antikommunistiska korståg i USA.⁹¹ Även det svenska debattklimatet blev mer uttalat antikommunistiskt under denna tid. Från borgerligt håll ställdes krav på att regeringen offentligen skulle deklarerat vilka bekämpningsåtgärder som skulle riktas mot de svenska kommunisterna.

I riksdagen var det framförallt folkpartiet som drev på för att regeringen skulle ge klara stridssignaler om att den kommunistiska femtekolonnen skulle bekämpas. Som nämnts ovan frågade Bertil Ohlin i april 1949 regeringen om det ansågs lämpligt att Sveriges kommunistiska parti fanns representerat i vissa kommunala nämnder. Som ett oroväckande exempel nämnde Ohlin att det kommunistiska borgarrådet i Stockholm, Set Persson, satt som ordförande i polisnämnden.⁹² Erlander hade då svarat att kampen mot kommunismen skulle ske öppet och avgöras i de demokratiska valen.⁹³

Den 15 april 1950 interpellade Ohlin återigen i frågan om regeringens åtgärder för att bekämpa kommunisterna. Denna gång fokuserade Ohlin på de frågor som Kihlberg fört fram i Dagens Nyheters artiklar och påpekade att det var angeläget att det militära befälet, poliskåren, hem- och driftvärnet och försvars- och försörjningsviktiga industrier och anläggningar i den utsträckning det var möjligt hölls "helt fria från fanatiska kommunister". Även om Ohlin tog avstånd från idéer om partiförbud mot kommunisterna så

⁹⁰ Nils Swedlunds dagbok, PM den 12/5. Nils Swedlunds arkiv. KrA.

⁹¹ Johansson, Alf W: *Herbert Tingsten och det kalla kriget. Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946-1952*. (Stockholm 1995) s. 262.

⁹² Interpellation i riksdagens andra kammare den 5/4 1949 nr 13, s. 34.

⁹³ Protokoll från riksdagens andra kammare den 14/5 1949 nr 14, s. 14-15.

menade han att det var angeläget att regeringen gav besked om ”problemets stora räckvidd”, vilka åtgärder som vidtagits och vad som planerades.

Regeringen kan för det första belysa åtminstone vissa sidor av det allmännas verksamhet i och för kontroll över ur här anförda synpunkter opålitliga personer. För det andra kan regeringen klargöra vilka riktlinjer, den anser vara naturligt att företagsledningen vid offentliga och enskilda företag, som beröras av dessa problem, intager i fråga om nyrekrytering och förflyttning av anställda. ... För det tredje inställer sig frågan, huruvida de för säkerhetspolisen tillgängliga upplysningarna om opålitliga personer utnyttjas vid övervakningen av sådana element inom försvaret i den utsträckning, som är förenlig med garantier mot missbruk. För det fjärde vore det av värde att veta, huruvida regeringen känner sig fast övertygad att säkerhetspolisens nuvarande organisation och omfattning är tillräcklig och möjligheterna till nyrekrytering inom densamma tillfredsställande.⁹⁴

För regeringen var Ohlins frågor obekväma. Vissa övervakningsåtgärder som Ohlin efterfrågade ingick i det hemliga personalkontrollsystem som regeringen beslutat om i juni 1948 och flera statsråd höll säkert med honom om att övervakningen kunde skärpas. Samtidigt var regeringen ytterst ovillig att diskutera personalkontrollen i offentliga sammanhang. Detta kan åskådliggöras med hjälp av material som belyser hur Ohlins interpellation hanterades internt inom regeringen.

Ohlins frågor föranledde regeringen att inhämta uppgifter från säkerhetspolisen dels om den pågående handläggningen av personalkontrollen, dels om hur långt kartlägningsarbetet av kommunisternas verksamhet fortskridit. Den 25 april 1950 lämnade polisintendent Åke Hasselrot vid säkerhetspolisen i Stockholm besked till statssekreterare Folke Thunborg vid inrikesdepartementet. Hasselrot kunde då meddela att några färdiga resultat av kartlägg-

⁹⁴ Interpellation av Bertil Ohlin (fp) i riksdagens andra kammare den 15/4 1950 nr 13, s. 27.

ningen av de svenska kommunisterna - som "bedrivits med all den skyndsamhet som omständigheterna tillät" och på allvar kommit i gång under år 1949 - ännu inte kunde redovisas. Av en sammanräkning av preliminära resultat från Stockholms stad och 17 av Sveriges totalt 24 län framgick att antalet vid tredje roteln i Stockholm registrerade kommunister uppgick till 16 000. I denna siffra ingick dock inte Norrbottenkommunisterna då Luleåpolisens ännu inte skickat in sina lokala registreringar. Hasselrot redogjorde också för omfattningen av säkerhetspolisens medverkan i olika myndigheters personalkontroll. Sedan den 1 juli 1948 hade försvarsstaben begärt registerundersökning av totalt 103 215 personer varav 277 stycken var registrerade som kommunister av säkerhetspolisen. Beträffande några av dessa kunde uppgifterna inte lämnas ut enligt gällande personalkontrollbestämmelser. Totalt hade uppgifter om 232 personer lämnats till försvarsstaben. Från UD hade begärts registerslagning av 69 personer varav ingen fanns registrerad som kommunist hos säkerhetspolisen. Vid civilförsvarsstyrelsens personalkontroll, som omfattat 745 personer, hade uppgifter om 25 kommunister utlämnats. I ett fall som betecknades "tveksamt" hade inga uppgifter lämnats ut. Med tanke på Ohlins särskilda intresse för skyddet mot sabotage vid industrier och anläggningar med betydelse för försvaret och folkförsörjningen beklagade Hasselrot att säkerhetspolisen ännu inte kunde presentera någon mer detaljerad kartläggning av förekomsten av kommunister vid industrierna.

Det insamlade materialet har av arbetstekniska skäl icke hunnit göras till föremål för en sådan bearbetning, att sortering efter arbetsplatser kunnat genomföras. En specialregistrering av detta slag kan givetvis aldrig fullföljas annat än beträffande de allra viktigaste företagen, då rörligheten på arbetsmarknaden gör uppgiften synnerligen tungarbetad och förutsätter ett väl utvecklat rapportsystem.⁹⁵

Hasselrot framhöll emellertid att säkerhetspolisen i Norrköping, Linköping, Västerås och Eskilstuna hade uppnått "goda resultat" med hjälp av sina kontakter med industrierna. I en sammanställning

⁹⁵ VPM av Åke Hasselrot till statssekreterare Folke Thunborg den 25/4 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 175/50. SÄPO.

kunde han redovisa antalet kommunister vid 13 företag i Stockholm.⁹⁶

Slutligen redogjorde Hasselrot för ett antal exempel på "aktuella fall av intresse för bedömande av det spörsmål, som tagits upp i interpellationen". Dessa exempel berörde kommunister som innehade känsliga befattningar vid viktiga industrier. Från telegrafverket i Norrköping hade det rapporterats att "två av de främsta kommunisterna inom verket" tilldelats arbeten av hemlig natur och vid en biokemisk industri fanns det tre kommunister som innehade "ömtåliga befattningar" av betydelse för läkemedelsförsörjningen. Även Astra rapporterades ha kommunister anställda på känsliga poster. Även om Hasselrot inte kunde rapportera något fall av kommunistiskt sabotage nämnde han att man misstänkte sabotage vid de Laval's ångturbin och Electrolux. Vidare uppgav han att en person som under kriget av politiska skäl vid Primus saboterade viss tillverkning nu var anställd vid LM Ericssons mätinstrument.⁹⁷

Innehållet i denna grundliga genomgång av säkerhetspolisens kommunistinventering, personalkontrollen och aktuella fall av misstänkt sabotage var enligt regeringen föga lämpat för offentlig diskussion i en interpellationsdebatt i riksdagen. Regeringens förhoppning var istället att Ohlin skulle låta sig nöja med att bli informerad om kommunistbekämpningen och personalkontrollen vid ett partiledarmöte. Den 10 maj 1950 - några veckor efter att den ännu obesvarade interpellationen presenterats för riksdagen - informerades de borgerliga partiledarna i saken av Mossberg. Dagen därpå kommenterades mötet av Erlander i dagboken:

Lätit i går kväll Mossberg redogöra för Ohlin, Hedlund och Hjalmarson om våra åtgärder mot kommunisterna. Nyttigt och förbluffande stor förståelse. Hjalmarson anslöt sig helt till vår linje att man inte bör babbla offentligt om dessa ting.⁹⁸

⁹⁶ Hasselrots sammanställning omfattade följande företag (siffrorna anger dels antal anställda, dels antalet personer som betraktades som kommunister (inom parentes)). AEG 300 (39), ASEA 300 (41), Arenco 600 (96), Atlas Diesel 1500 (176), Ekensbergs varv 370 (42), Finnboda varv 500 (93), Hammarbyverken 220 (83), El. Helios 698 (132), Sthlms El verk 1800 (153), Sthlms Gasverk 700 (94), Sthlms spårv. 7000 (575), Tanto sockerbruk 240 (78) och Örlogsvarvet 400 (69). För resultaten från andra städer se akt 5:770, löpnr 5. SÄPO.

⁹⁷ VPM av Åke Hasselrot till statssekreterare Folke Thunborg den 25/4 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 175/50. SÄPO.

⁹⁸ Tage Erlanders dagbok den 11/5 1950. *Tage Erlander. Dagböcker 1950-1951*. Utgivna av Sven Erlander (Hedemora 2001).

Regeringen hade således fått medhåll av högerledaren Hjalmarson om att de vidtagna åtgärderna mot kommunisterna inte kunde offentliggöras. Ohlin var emellertid inte benägen att vika från sin åsikt om att saken skulle vara föremål för öppen diskussion. Efter ett annat informellt samtal om interpellationen noterade Erlander följande i dagboken:

Ohlin vägrar att acceptera tanken att icke förekomsten av personalkontroll får diskuteras. Får man inte ta upp det, kan ju ingenting sägas.⁹⁹

Inom regeringen fördes ingående diskussioner om vad som kunde anses tillåtligt i kampen mot kommunisterna och vilka bekämpningsmetoder som kunde diskuteras offentligt. Vid en allmän beredning den 19 maj 1950 bestämdes riktlinjerna för interpellationssvaret och för vad som kunde sägas i den efterföljande debatten. I utrikesminister Undéns dagbok återfinns en informativ skildring av det som diskuterats av statsminister Erlander, socialminister Möller, jordbruksminister Sträng, finansminister Sköld, försvarsminister Vougt, konsultativa statsrådet Lingman och dagboksförfattaren.

Allm. beredning om Erlanders svar på Ohlins interpellation ang. kommunisterna. Om själva svarets innehåll - det refererades i korthet - blev ingen debatt. Men E. ville höra vad vi ansåg han borde svara under en följande interpellationsdebatt, då Ohlin kunde väntas ställa direkta frågor. Enighet om att, om frågor ställdes ang. listor på kommunister, E. borde vägra att svara. Om telefon- o brevcensur borde svaras med hänvisning till lagen, som ger mkt begränsade befogenheter o endast vid misstanke för bestämda brott.¹⁰⁰

Att Erlander inte skulle beröra registreringen av kommunister i debatten var således statsråden överens om. De var också överens om

⁹⁹ Tage Erlanders dagbok den 23/5 1950. *Tage Erlander. Dagböcker 1950-1951*. Utgivna av Sven Erlander (Hedemora 2001).

¹⁰⁰ Östen Undéns dagbok den 19/5 1950. *Östen Undén. Anteckningar 1918-1952*. Utgivna genom Karl Molin (Stockholm 2002).

att frågan om säkerhetspolisens möjligheter till brev- och telefonkontroll skulle besvaras med en redogörelse för gällande lag. I andra frågor var det svårare att komma överens.

Däremot olika meningar om vad som borde sägas ang. kommunister i hemvärdnet, på arbetsplatser av ömtalig karaktär, om arbetsförmedlings rätt att tillhandahålla uppgifter om kommunistisk partitillhörighet, om avlägsnande av kommunister från vissa arbetsområden. Möller avrådde bestämt från att sanktionera arbetsförmedlingens politisering o var överhuvud emot att införa angiveri och bojkott av kommunister på arbetsplatserna. Jag instämde i huvudsak med Möller, likaså Sträng. Sköld ville det skulle ges klart besked att kommunister ej tolererades i hemvärdnet o var även i andra hänseenden mer benägen än Möller att - av "taktiska skäl", med hänsyn till stämningar inom arbetarnas led - ge kraftiga stridssignaler. Han tycktes inte avvisa att arbetsförmedlingen inkopplades. Vougt = Sköld. Lingman framhöll, liksom jag, att avskedande av kommunister från ömtaliga platser vid uppkommande arbetsbrist kunde komma i konflikt med kollektivavtalen. Så småningom föreföll uppfattningarna närma sig varandra. Jag underströk att betr. hemvärdnet de nuvarande bestämmelserna om "pålitlighet" o "medborgarsinne" redan i praktiken medfört att medlemskap i kommunistiska partiet presumerades vara en brist i nämnda kvalifikationer o att man borde hålla sig härtill.¹⁰¹

Enligt Undén var försvarsminister Allan Vougt och finansministern Per-Edvin Sköld beredda att gå längst när det gällde att gå till klart och öppet angrepp mot kommunisterna. Så även i frågan om vilka samhällsliga resurser som skulle tas i anspråk i kommunistbekämpningen. En mer försiktig linje förespråkades av Möller, Sträng

¹⁰¹ Ibid.

och Undén.¹⁰² De tre sistnämnda tog uppenbarligen avstånd från idéerna om att man öppet skulle sanktionera att arbetsförmedlingarna skulle användas som en resurs för att kontrollera och övervaka kommunisterna.¹⁰³

Meningsskiljaktigheterna tycks främst ha handlat om frågan om i vilken mån regeringen - inte minst med tanke på det stundande valet på hösten 1950 - kunde blåsa till öppen strid mot kommunisterna.¹⁰⁴ Att det dåvarande konsultativa statsrådet Sven Andersson liksom Sköld och Vougt förespråkade en mer öppen strid framgår av Erlanders dagbok.

Sven Andersson ville, att vi skulle göra en jätteaktion mot kommunisterna. "Har inte hemliga polisen något att komma med omkring 15/8." Möjligt att han kan ha rätt partitaktiskt, men ändå skrämmande att höra honom.¹⁰⁵

När Erlander besvarade Ohlins interpellation den 27 maj 1950 yppade han ingenting om hur övervakningsverksamheten var uppbyggd eller dess praktiska tillämpning. Han konstaterade endast att han i "motsats till herr Ohlin" ansåg det vara "ytterst betänkligt att lägga stora delar av vår arbetsmarknad under polisiär kontroll". Samtidigt sade han sig anse det olämpligt att offentligt diskutera den verksamhet som bedrevs av "de organ, vilkas uppgift är att hindra och uppdaga mot vår inre och yttre säkerhet riktad sabotage- och spioneriverksamhet".¹⁰⁶

¹⁰² Den 19 maj 1950 beskrev Tage Erlander beredningen på följande sätt i sin dagbok: "Ohlins kommunistinterpellation: En lång debatt där Möller och Sträng hävdade att vi ingenting skulle säga, inte ens om vår uppfattning om kommunisternas deltagande i hemvärnet. Sköld, Vougt, Danielsson hävdade motsatt uppfattning liksom Torsten Nilsson och sannolikt Sven Andersson. Debatten borde ha upptagits, då den otvivelaktigt hade sina poänger. Undén var mera tveksam än någonsin." (*Tage Erlander. Dagböcker 1950-1951*. Utgivna av Sven Erlander (Hedemora 2001)).

¹⁰³ I januari 1951 träffades en överenskommelse mellan statspolisintendenten och arbetsmarknadsstyrelsen om att arbetsförmedlingarna skulle lämna ut uppgifter till säkerhetspolisen (HSC nr 228/62. SÄPO).

¹⁰⁴ Att det var partitaktiska motiv som drev Ohlin tycks Erlander varit övertygad om. Dagen före interpellationsdebatten antecknade han att han hade bråttom för att förbereda sig "till den stora kommunistdebatten som Ohlin provocerat genom sin idiotiska interpellation" och efter debatten konstaterade han nöjt att "den småfinurliga partitaktiker som satt det hela i scen, Ohlin, blev grymt lurad på konfekten". (*Tage Erlanders dagbok den 27/5 och 28/5 1950. Tage Erlander. Dagböcker 1950-1951*. Utgivna av Sven Erlander (Hedemora 2001)).

¹⁰⁵ Tage Erlanders dagbok den 24/5 1950. *Tage Erlander. Dagböcker 1950-1951*. Utgivna av Sven Erlander (Hedemora 2001).

¹⁰⁶ Protokoll från riksdagens andra kammare den 27/5 1950 nr 23 s. 106-107.

Ingenting av säkerhetspolisens verksamhet som Hasselrot in-formerat inrikesdepartementet om redovisades i debatten. Av in-tresse i sammanhanget är att Erlander därmed valde samma taktik som praktiserats vid besvarandet av Ohlins interpellation på våren 1949 om kommunisternas representation i de kommunala nämnderna. Då hade inrikesdepartementet inför interpellationssvaret in-hämtat information från statspolisintendenten om i vilken mån polisnämndens ordförande i Stockholm, kommunisten Set Persson, i realiteten hade insyn i statspolisens tredje rotels verksamhet. Stats-polisintendent Thulin hade då försäkrat att Persson kunde hållas på betryggande avstånd från verksamheten.

Sådant tidsläget nu är torde man kunna säga att
- därest en kommunist har säte i polisenämnden
- två viktiga grupper av ärenden helt komma
att undandragas polisenämndens handläggning.
Jag syftar på säkerhetsåtgärder mot yttre eller
inre kupp samt spörsmål i samband med de
landsskadliga brottens bekämpande.¹⁰⁷

Eftersom säkerhetspolisens planering av kuppberedskapen i viss mån var beroende av kommunala resurser hade man anordnat sär-skilda arrangemang kring beslutsfattandet i denna fråga.

Det är givet att man på sätt och vis på smussel-vägar delvis kunna nå sina syften. I en annan nämnd (ej polisenämnd) där en kommunist har säte, lära vissa mera allvarliga frågor först be-handlas internt inför ordföranden och nämndens icke kommunistiska ledamöter. När den överläggningen är klar föredrages ärendet inför nämnden i sin helhet, därvid frågan skiftat namn och blivit ett rent rutinärende.¹⁰⁸

Dessa manipulationer av den kommunala beslutsgången kunde naturligtvis inte diskuteras i riksdagen. Där deklarerade Erlander istället att kommunisterna skulle försvagas med demokratiska medel genom öppna argument i den politiska debatten.

¹⁰⁷ "PM till Herr statssekreteraren F Thunborg angående polisenämnd." av G Thulin den 2/5 1949. Sp 3:s arkiv, S nr 170/49. SÄPO.

¹⁰⁸ Ibid.

1951 och 1952 års bestämmelser

Under sommaren 1950 beslöt regeringen att några av de frågor som diskuterats under våren skulle bli föremål för utredning. Den 7 juli fick Thulin i uppdrag att utreda formerna för utökade möjligheter för polisen att använda tvångsmedel för spioneri- och sabotagebrott och den 14 juli uppdrogs åt Hasselrot att undersöka möjligheterna att utföra personalkontroll vid privata vaktbolag.¹⁰⁹ I december 1950 utökades dessutom personalkontrollen inom de civila myndigheterna markant, vilket jag skall återkomma till i nästa kapitel.

Den 8 januari 1951 skickade ÖB återigen en skrivelse till regeringen där han argumenterade för att det behövdes skärpta personalkontrollbestämmelser för försvaret. I skrivelsen påpekade ÖB - efter det att han redogjort för sin syn på hotet från kommunisterna och hänvisat till "den under det senaste halvåret tilltagande oron i världen" - att reglerna för personalkontrollen som utfärdats den 3 februari 1950 inte räckte till för att förhindra kommunisters möjligheter till "obehörig insyn" i militära förhållanden, kommunistiskt sabotage och försvarsfientlig verksamhet vid förbanden.¹¹⁰

ÖB:s framställan kom att fungera som beslutsunderlag för de nya bestämmelserna för personalkontrollen inom försvarsväsendet som utfärdades den 2 februari 1951. I bestämmelserna realiserades flera av de punkter som fanns upptagna i Palmstiernas ovan nämnda promemoria av den 23 juli 1949.¹¹¹

Regeringens nya bestämmelser innehöll - i jämförelse med det tidigare regelverket - flera viktiga förändringar. För det första bortogs inskränkningen att endast kollektivanställd personal i ledande befattning skulle kontrolleras. För det andra skulle personalkontroll nu ske även för större, ej hemliga entreprenadarbeten inom militär anläggning. För det tredje infördes personalkontroll för uppskottsberättigad värnpliktig som skulle tas i anspråk för tjänstgöring i hemvärnet. För det fjärde slopades den tidigare inskränkningen om att uppgift om misstänkt medlemskap i ytterlighetsor-

¹⁰⁹ Ä.s InD till Spi den 7/7 1950 och den 14/7 1950. InD:s arkiv (H), B (koncept). RA.

¹¹⁰ ÖB till regeringen den 8/1 1951 Fst/in Dnr nr H 55:2. InD:s arkiv (H), konseljakt den 2/2 1951 Dnr SaH 1 ½. RA.

¹¹¹ Delar av listan hade dock blivit inaktuell då personalkontroll inom SJ, vattenfallsstyrelsen och telegrafverket införts den 22/12 1950.

ganisation endast skulle lämnas ut då den aktuella tjänsten var av särskild betydelse för rikets säkerhet.¹¹²

ÖB hade dessutom föreslagit att det skulle åligga statspolisintendenten att utlämna uppgifter om person som var inskriven som värnpliktig "eller på annat sätt anlitad inom försvarsväsendet" även då framställning inte gjorts i ärendet. I regeringsbestämmelserna hade förslaget i viss mån beaktats. Om nya uppgifter om en person inkom till säkerhetspolisen fick dessa "spontant" lämnas ut under förutsättning att personen hade en befattning som omfattades av försvarets personalkontroll. I den mån som personen inte innehade en sådan befattning men var värnpliktig "eller på annat sätt anlitad inom försvarsväsendet" kunde uppgifter om ledande ställning i en politisk ytterlighetsorganisation utlämnas spontant. Spontanuppgiftsutlämnandet förutsatte - liksom för den huvudsakliga delen av den övriga personalkontrollen - att samrådsnämnden var enig i varje enskilt personalkontrollärende.¹¹³ Dessutom ålades polismyndigheterna i Stockholm, Malmö, Göteborg, Helsingborg och Norrköping att efter förfrågan från ordföranden i hemvärnsnämnden av eller tillstyrka ansökningar till hemvärdet.¹¹⁴

Den 17 oktober 1952 beslöt regeringen att införa ytterligare några förändringar i personalkontrollbestämmelserna. Även dessa förändringar hade föranletts av militära uppvaktningar hos regeringen. I juni 1952 hade inrikesminister Gunnar Hedlund och försvarsminister Torsten Nilsson fått besök av Nils Swedlund som då efterträtt Jung på posten som ÖB. När statsråden gett sitt godkännande kunde ÖB formulera ett förslag till regeringen som i allt väsentligt medtogs i bestämmelserna.¹¹⁵ Bestämmelserna - som gällde fram till 1961 - föreskrev följande förändringar: För det första lättades nå-

¹¹² Det värnpliktiga hemvärdet tillkom den 1/10 1951 (enligt Kungl. kung. den 29/1 1951, SFS nr 549/51). Å.s. FöD till ÖB den 2/2 1951 Dnr HD nr 7. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.

¹¹³ På ÖB-förslaget om utlämnande av spontanuppgifter antecknade statspolisintendent Thulin följande i marginalen: "Såvitt jag kan förstå är ej detta motiverat i skrivelsen. Bli en tämligen stor uppgift. Har dock icke någon erinran i princip". Skrivelse från ÖB till regeringen den 8/1 1951 Fst/in Dnr nr H 55:2. InD:s arkiv (H), konseljakt den 2/2 1951 Dnr SaH 1 ½. RA).

¹¹⁴ Å.s. InD till Spi den 2/2 1951 (InD:s arkiv (H), koncept. RA.). Hemvärnskontrollen hade tillkommit enligt ett militärt förslag som framförts underhand till regeringen (*VPM angående vissa ärenden som beröra inrikesdepartementet*, den 15/5 1950, föredraget för inrikesminister Mossberg av försvarsstabschefen. Fst/Säk:s arkiv (H), F VIII o vol. 1. MUST).

¹¹⁵ Om mötet med statsråden se Swedlunds dagbok PM 25/4 och PM 20/6 1952. N Swedlunds arkiv (KrA). Se även *VPM angående åtgärder som böra vidtas för att effektivisera personalkontrollen*, av H Leche 27/6 1952 där det framgår att de militära önskemålen inte mötte några invändningar från statsrådets sida. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 6. MUST. För ÖB:s förslag till nya bestämmelser se skrivelse ÖB till regeringen den 15/8 1952 Fst/In nr H 55:2. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.

got på sekretessen då det föreskrevs att försvarsgrenscheferna kunde informera lägre myndigheter om innehållet i de registeruppgifter som utlämnats i personalkontrollen. Den person som kontrollerats skulle dock inte få ta del av uppgifterna. För det andra bestämdes det att ÖB skulle utfärda bestämmelser angående klausul om personalkontroll i entreprenadkontrakt. För det tredje skulle chefen för försvarsstaben instruera myndigheterna beträffande värnpliktiga som inte skulle erhålla uppskov på grund av uppgifter som utlämnats i personalkontrollen. För det fjärde skulle enskilda personer (t.ex. anbudsgivare) som skulle utföra hemligt arbete för försvaret personalkontrolleras.¹¹⁶

Sammanfattning

Det motstånd som chefen för säkerhetspolisen, statspolisintendent Thulin, hade mot att medverka i en utvidgning av personalkontrollen kom under våren 1948 alltmer att försvagas. Militärens påtryckningar som pågått sedan krigsslutet om att övervakningen och personalkontrollen även skulle omfatta kommunisterna vann efter Pragkuppen i februari 1948 regeringens stöd. Även Thulin gav med sig i detta läge. Under förutsättning att utlämnandet av uppgifter ur säkerhetspolisens register gick via den av regeringen utsedda samrådsnämnden sade han sig kunna gå med på att medverka i den militära personalkontrollen.

I samband med att regeringen utfärdade nya personalkontrollbestämmelser för försvaret den 30 juni 1948 utökades också antalet ledamöter i samrådsnämnden från två till fyra. Samtidigt utfärdades direktiv till säkerhetspolisen om att även uppgifter om kommunister efter nämndens godkännande kunde lämnas ut i personalkontrollen.

De militära myndigheterna ansåg dock inte att 1948 års bestämmelser gav tillräckliga garantier för att kommunisterna i tillräcklig omfattning skulle utestängas från försvarsväsendet. Som särskilt allvarliga brister framhölls avsaknaden av personalkontroll inom hem- och driftvärnet, inom den krigsviktiga industrin och vid krigsplaceringar av värnpliktiga. Militären ansåg dessutom att möjligheterna att få ut uppgifter om personer som var medlemmar (och inte hade ledande ställning) i kommunistpartiet var alltför be-

¹¹⁶ Ä.s. C FöD till ÖB den 17/10 1952, HD nr 302/52. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 1. MUST.

gränsade. Under perioden 1948-1952 lyckades försvaret genom skrivelser till och underhandskontakter med regeringen stegvis få igenom sina önskemål. När den antikommunistiska opinionen blev starkare 1950-1952 kunde militären stegvis få igenom sina förslag om skärpt personalkontroll. Successivt hade då införts personalkontroll vid de krigsviktiga industrierna, för entreprenadarbetare och för hemvärdet i de större städerna. Dessutom ålades säkerhetspolisen att "spontant" lämna ut nytillkomna uppgifter om värnpliktiga och försvarsanställda till försvarsstaben. Under förutsättning att de politiska uppgifterna nått upp till en viss misstankenivå (ledande ställning inom ytterlighetsparti) fick uppgifter även utlämnas för personalgrupper för vilka särskilda bestämmelser om personalkontroll saknades.

4 Personalkontrollen inom de civila myndigheterna 1948-1961

Inledning

Tidigare kapitel har visat att militären var den mest pådrivande aktören för att utöka kommunistövervakningen och personalkontrollen såväl vid det kalla krigets inledningsskede under åren 1945-1948 som när det fördjupades kring år 1950. Detta betyder emellertid inte att frågan om personalkontrollens utvidgning endast drevs av försvaret. Påtryckningar om att säkerhetspolisen skulle lämna ut uppgifter förekom också från civila myndigheter. Exempel på detta har återfunnits i en skrivelse från säkerhetspolisen i Göteborg till säkerhetspolisen i Stockholm på våren 1948.

Den 24 april 1948 inkom kriminalpolisintendent Westlin med en skrivelse till statspolisintendent Thulin med den senaste informationen om de krav som ställdes på tredje rotelns avdelning i Göteborg. Åtskilliga förfrågningar för att utröna om olika personer var kommunister hade ställts till säkerhetspolisen från olika myndigheter. Civilförsvarsledningen i Göteborg hade t.ex. begärt "slagning" beträffande personer som skulle användas för ömtaligare befattningar och militära myndigheter hade önskat yttrande om pålitligheten hos personer som skulle tjänstgöra som expeditiionspersonal. Enligt Westlin hade även länsstyrelsens vaksamhet mot kommunisterna ökat.

Slutligen ringde mig häromdagen en ung länsnotarie och meddelade att "nu hade landshövdingen bestämt att k. icke skulle få tillstånd till innehav av pistoler och älgstudsare".¹¹⁷

¹¹⁷ Skrivelse från Westlin till Thulin den 24/4 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 166. SÄPO.

Än så länge hade emellertid ingen av dessa myndigheter fått någon hjälp av säkerhetspolisen. Alla hade, enligt Westlin, bemötts med samma raka och entydiga svar från honom:

Jag har sökt klargöra för de intresserade:
att kommunistregistren på order från högre
håll arkiverades för flera år sedan,
att några nya uppgifter om den sortens folk se-
dan icke insamlats,
samt att vi för närvarande äro förhindrade att
utlämna sådana uppgifter som endast röra en
persons politiska åskådning. (åtminstone betr
k.).¹¹⁸

Det är uppenbart att Westlin inte var nöjd med den rådande ordningen. Det ständiga tillbakavisandet av förfrågningarna från andra myndigheter gjorde att han kunde betraktas om "ogin" av andra myndigheter. Därför sade han sig vara tacksam om Thulin kunde höra av sig för att ge instruktioner om hur dessa ärenden skulle handläggas. Westlin meddelade också att polismästaren Ernst Fontell uppmanat sina kriminalkommissarier att med hjälp av statspolisens tredje rotel i Göteborg "göra en inventering angående beståndet av k. inom poliskåren". Även i denna fråga hemställde Westlin om instruktioner om vad som kunde "anses som tillåtligt för närvarande".¹¹⁹

Svaret från Stockholm lät emellertid vänta på sig. När det hade gått fyra månader utan att Westlin fått något besked från statspolisintendenten återkom han med sina frågor. I en skrivelse den 26 augusti 1948 undrade Westlin om registrering av kommunister ansågs "försvarlig" och i vilken mån som politiska uppgifter om personer kunde lämnas ut till andra myndigheter.¹²⁰

Göteborgspolisen svävade således ännu i augusti 1948 i okunnighet om i vilken omfattning uppgifter om kommunister fick inhämtas samt om de uppgifter om kommunister som redan fanns tillgängliga i registret fick utlämnas. Först i september fick Westlin besked från Stockholm då han liksom andra befattningshavare vid säkerhetspolisens lokala avdelningar ute i landet genom statspolisintendentens cirkulär nr 1 informerades om vilka principer som skulle gälla dels för inhämtningen av uppgifter till tredje rotelns

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Westlin till Thulin den 26/8 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 358. SÄPO.

centralregister, dels för utlämnandet av uppgifter ur registret.¹²¹ För Westlin stod det därmed klart att uppgifter om kommunister skulle insamlas, registreras och vidarebefordras till tredje roteln i Stockholm. Däremot kunde statspolisintendenten inte ge Westlin tillåtelse att vidarebefordra de i Göteborg tillgängliga registeruppgifterna om kommunister till de civila myndigheterna. Han fick istället nöja sig med beskedet att denna fråga var föremål för utredning inom regeringen. Så länge denna fråga inte var avgjord skulle eventuella förfrågningar fortsättningsvis vidarebefordras till Stockholmsavdelningen.¹²²

UD och civilförsvarsstyrelsen

Som nämnts var utlämnandet av personalkontrolluppgifter till de civila myndigheterna på våren 1948 baserat på ett flera år gammalt muntligt besked från socialminister Möller till den förre chefen för säkerhetspolisen Eric Hallgren. Avsaknaden av skriftliga regeringsdirektiv för den civila personalkontrollen torde ha varit en viktig anledning till att Thulin - efter samrådsnämndens godkännande - i en skrivelse till regeringen den 15 september 1948 föreslog att det skulle utfärdas bestämmelser för personalkontrollen inom de civila myndigheterna. Enligt Thulin var det nödvändigt att polisen, UD och atomforskningen skulle få inhämta uppgifter ur tredje rotelns register. Han ansåg dessutom att det "ur säkerhetssynpunkt" var angeläget att personalkontroll infördes inom järnvägsstyrelsen, generalpoststyrelsen, telegrafstyrelsen och vattenfallsstyrelsen. Han ställde sig dock tveksam till att det behövdes en "politisk undersökning" av annan personal inom civilförsvarsstyrelsen (t.ex. befäl eller ordningspersonal) eller för ansökningsärenden vid överstätt-hållarämbetet.¹²³

Civilförsvarsstyrelsen ville emellertid gå längre än statspolisintendenten. Den 2 oktober 1948 hemställde generaldirektören Åke

¹²¹ Statspolisintendentens cirkulär nr 1 den 22/9 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 398/48. SÄPO. Med dessa instruktioner fick Westlin låta sig nöja fram till oktober 1948 då han fick ett mer personligt formulerat svar på sina frågor. I sak upprepades då instruktionerna i cirkulär nr 1 (Hasselrot till Westlin den 8/10 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 358/48. SÄPO).

¹²² Statspolisintendentens cirkulär nr 1 den 22/9 1948 (S nr 398/48. SÄPO). Hasselrot till Westlin den 8/10 1948 (S nr 358/48. SÄPO).

¹²³ Det bör noteras att Thulins skrivelse skiljer sig från den till skrivelsen bifogade promemorian vad gäller synen på kontrollen av amatörradiotillstånd. Skrivelsen menar att "kontrollen kunna upphöra" medan promemorian hävdar att "slagning böra ske ifråga om samtliga sökande". Skrivelse från Spi till regeringen den 15/12 1948 med bifogad "PM ang uppgiftslämnande till civila myndigheter." Dnr SAH 8. InD:s arkiv (H), konseljakt 10/6 1949. RA.

Sundelin till regeringen om att civilförsvarsstyrelsens möjligheter att inhämta uppgifter ur "säkerhetstjänstens register" skulle utökas väsentligt. Enligt Sundelins uppfattning borde personalkontrollen omfatta all anställd personal samt följande kategorier av inskriven personal: högre befäl, manskap inom ordnings- och bevakningstjänst, viktigare befattningar inom observations- och förbindelse-tjänst (t.ex. telefonister) samt annan personal med uppgifter "av särskilt ömtålig natur". Om det vid personalkontrollen framkom uppgifter om politisk opålitlighet hos någon av den inskrivna personalen skulle vederbörande blir föremål för omplacering.¹²⁴ Omfattningen av den föreslagna personalkontrollen skulle sammanlagt uppgå till ungefär 68000 personer. Trots att personalkontrollen därmed skulle omfatta ett icke oansenligt antal befattningshavare menade Sundelin att civilförsvarsstyrelsen tagit hänsyn till de "betänkligheter ur medborgerlig synpunkt, som kunna resas mot en mera omfattande slagning i säkerhetstjänstens register" och därför "begränsat sig" till dessa personalkategorier.¹²⁵

När Thulin fick yttra sig om Sundelins förslag hade han reviderat sin tidigare uppfattning om att det var tveksamt huruvida civilförsvarsstyrelsens personalkontroll skulle omfatta fler befattningshavare än dem som var sysselsatta inom atomforskningen. Nu visade han istället stor förståelse för civilförsvarets önskemål.¹²⁶

Thulin menade att eftersom gränsen mellan civilt och militärt försvar "blivit alltmera flytande" kunde inte civilförsvaret på principiella grunder nekas att kontrollera sin personal. Det fanns emellertid andra hänsynstaganden som skulle beaktas innan frågan slutgiltigt avgjordes av regeringen. Thulin valde att lyfta fram tre aspekter som väsentliga för frågan om utvidgad personalkontroll vid civilförsvarsstyrelsen: demokrati- och rättssäkerhetsintresset, säkerhetsintresset samt de konsekvenser en ökad personalkontroll skulle få för det polisiära arbetet.

När Thulin behandlade frågan ur demokrati- och rättssäkerhets-synpunkt tog han fasta på Sundelins uppdelning i inskriven och anställd personal. Han menade att invändningarna mot personalkon-

¹²⁴ Åke Sundelin till regeringen 2/10 1948. Dnr LH 23/48. InD:s arkiv (H), konseljakt 10/6 1949. RA.

¹²⁵ För den numerära omfattningen av personalkontrollen se Spi:s skrivelse till regeringen den 6/12 1948. Dnr LH 23/48. InD:s arkiv (H), konseljakt 10/6 1949. RA. Åke Sundelin till regeringen 2/10 1948. Dnr LH 23/48. InD:s arkiv (H), konseljakt 10/6 1949. RA.

¹²⁶ Det framgår inte om statspolisintendenten haft överläggningar med samrådsnämnden inför sitt yttrande i ärendet. Att detta uppmärksammats av inrikesdepartementet framgår av en marginalanteckning på yttrandet av statssekreterare Folke Thunborg: "Har ej rådet hörts?" (Spi till regeringen den 6/12 1948. Dnr LH 23/48. InD:s arkiv (H), konseljakt 10/6 1949. RA.).

trollen ur principiell demokratisk synpunkt var lika vägande oavsett vilken personalkategori den kontrollerade tillhörde. Icke desto mindre fanns det enligt Thulin skäl till att skilja på inskrivna och anställda eftersom felbedömningar av uppgifterna eller misstag vid uppgiftslämnandet kunde få betydligt allvarigare framtida konsekvenser för en anställd än för en inskriven person.

Hänsynen till rättssäkerheten skulle sålunda icke kräva lika stor återhållsamhet vid bestämmande av personalkontrollens omfattning då det gäller i civilförsvaret inskriven som beträffande däri anställd personal.¹²⁷

Den uppdelning mellan inskriven eller anställd personal som lät sig göras med hänsyn till den enskildes intresse var emellertid enligt Thulin betydligt svårare att tillämpa ur säkerhetssynpunkt. Oavsett om en person var inskriven eller anställd kunde dennes pålitlighet få avgörande betydelse för säkerheten vid ett skärpt läge.¹²⁸

Thulin framhöll också att en utvidgning av personalkontrollen innebar att säkerhetspolisens arbete skulle öka avsevärt. Återigen fick han anledning att påpeka att säkerhetspolisens register i första hand var ett spaningsregister och att personalkontrollarbetet inom säkerhetspolisen som inbegrep registerslagning och upprättande av promemorior innebar en tung belastning för säkerhetspolisens personal. Även om han trodde att civilförsvaret i första hand skulle utnyttja andra vägar för att inhämta referenser lokalt menade han att personalkontrollen för civilförsvaret i framförallt de större städerna skulle få en "icke obetydlig omfattning". Dessutom påminde Thulin om att liknande "säkerhetskrav" för införande av personalkontroll även torde omfatta järnvägen, posten, telegrafan, vattenfallsverken etc.¹²⁹ Av de reservationer mot säkerhetsintresset som Thulin anförde i yttrandet tycks omsorgen om säkerhetspolisens resurser vägt tyngst då han sade sig inte kunna avvisa civilförsvarets krav på personalkontroll i den mån den anlätades efter "fullständigt utnyttjande av tillgänglig lokal personkännedom" och i den mån säkerhetspolisen kunde tillföras de resurser som krävdes för att klara den ökade arbetsbelastningen.¹³⁰

¹²⁷ Spi till regeringen den 6/12 1948. Dnr LH 23/48. InD:s arkiv (H), konseljakt 10/6 1949. RA.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid.

Civilförvarsstyrelsen tog fasta på säkerhetspolisens invändningar och framhöll i en skrivelse till regeringen den 23 maj 1949 att civilförsvaret i största möjliga mån skulle utnyttja lokala uppgifter för att pröva pålitligheten hos personalen.

Såvitt civilförvarsstyrelsen kan finna torde sådana speciella kontrollåtgärder, vilka närmast skulle avse undersökning i registraturen hos statspolisens tredje rotel, endast behöva förekomma i ett begränsat antal fall.¹³¹

I övrigt stod civilförvarsstyrelsen fast vid de önskemål som formulerats i oktober 1948.¹³²

Med dessa förslag och yttranden som grund beslutade regeringen den 10 juni 1949 att uppgifter ur säkerhetspolisens centralregister skulle utlämnas för personalkontroll till civilförvarsstyrelsen och UD. För civilförvarsstyrelsen kom därmed antalet kontrollerade personalkategorier att öka. Reglerna för utlämnande av uppgifter överensstämde till viss del med de som utfärdats för personalkontrollen inom försvarsväsendet den 30 juni 1948. Punkterna a) - c) var likalydande med dem för försvaret utfärdade punkterna 1) - 3) som citerats ovan. De följande punkterna föreskrev att uppgifter skulle lämnas ut beträffande:

d) person, vilken är eller på sakligt grundade skäl misstänkes vara medlem av organisation, som under c) sägs, därest han innehar eller avses tillträda befattning eller uppdrag i allmän tjänst av särskild betydelse med hänsyn till rikets säkerhet.

e) person, om vars verksamhet eljest sådana upplysningar föreligga, att han på bärande skäl kan befaras i ett kritiskt läge vara beredd att delta i sådana handlingar, som i a) och b) sägs.

Nu räckte det således med att det förelåg misstanke om medlemskap i ytterlighetsparti för att säkerhetspolisen skulle kunna lämna ut uppgifter i personalkontrollen.

¹³¹ Generaldirektören för civilförvarsstyrelsen till regeringen den 23/5 1949. Dnr LH 23/48. InD:s arkiv (H), konseljakt 10/6 1949. RA.

¹³² Ibid.

Regeringen föreskrev också att uppgifter ur det "andrahands-material" som inhämtats av den allmänna säkerhetstjänstens telefon-, brev- och telegramkontroll nu fick utlämnas i personalkontrollen. Utlämnandet av uppgifter ur Polisunderrättelser (beträffande konstaterad ekonomisk brottslighet) skulle endast förekomma om den kontrollerade skulle anställas eller befordras inom UD eller inom civilförsvarsstyrelsen placeras i befattning som innebära ekonomiskt ansvar, bevakningstjänst eller befattning med särskild betydelse för rikets säkerhet.¹³³ En annan skillnad mot försvarets personalkontrollbestämmelser var att det i reglerna för UD och civilförsvarsstyrelsen påpekades att framställa till statspolisintendenten endast skulle göras om det skulle innebära "påtagliga risker" att anlita en "icke pålitlig" person för arbetsuppgiften samt efter att andra vägar att inhämta referenser prövats.¹³⁴ Detta tillägg torde ha gjorts enligt de önskemål som framförts i statspolisintendentens yttrande. Den viktigaste nyordningen med de nya bestämmelser var för civilförsvarsstyrelsens del att antalet "säkerhetsklassade" befattningar inom myndigheten ökade markant. För UD:s del torde bestämmelserna huvudsakligen inneburit ett fastställande av rådande praxis.

Civilförsvarsstyrelsen var således den mest pådrivande aktören för att utöka personalkontrollen inom den egna myndigheten. Eftersom varken statspolisintendenten eller regeringen bjöd något större motstånd kunde civilförsvarsstyrelsens förslag realiserars. I vilken mån som Westlins skrivelser till Thulin hade påverkat statspolisintendenten i frågan är svårt att avgöra.

När bestämmelserna för civilförsvarets personalkontroll ett år senare återigen reviderades är det betydligt lättare att fastställa inflytandet från statspolisens tredje rotels sektion i Göteborg. I en skrivelse till Thulin den 15 september 1950 uppmärksammade kommissarie Hugo Simonsson vid Göteborgssektionen vissa omständigheter som enligt honom visade att personalkontrollen av bevakningspoliser inte var tillförlitlig. Simonsson berättade att han - i samband med att civilförsvaret i Göteborg nyligen anordnat en kurs för bevakningspoliser - ombetts att hålla ett föredrag om spioneri och sabotage. Inför föredraget hade Simonsson ansett det nödvändigt att få upplysningar om åhörarnas "politiska pålitlighet".

¹³³ Ämbetsskrivelse från Eije Mossberg till statspolisintendenten nr 1 den 10/6 1949. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

¹³⁴ Generaldirektören för civilförsvarsstyrelsen till regeringen den 23/5 1949. Dnr LH 23/48. InD:s arkiv (H), konsejakt 10/6 1949. RA.

Från Göteborgs civilförsvarsbyrå hade han då fått det lugnande beskedet att drygt 600 personer skulle genomgå utbildningen och att samtliga kontrollerats. Vid kontrollen hade ungefär fem procent "bortfallit". Simonsson hade emellertid inte nöjt sig med dessa undermåttelser. Eftersom åtskilliga uppgifter om kommunister hos tredje roteln i Göteborg ännu inte rapporterats till Stockholm lät han genomföra en lokal registerslagning på de personer som återstod efter den tidigare kontrollen.

Av hitintills kontrollslagna 375 personer hade 38 förekommit i rotelns registratur samtliga med uppgifter tydande på sympatier för eller kommunistisk verksamhet.¹³⁵

Vad Simonsson avsåg med "uppgifter tydande på sympatier för eller kommunistisk verksamhet" framgår av en av honom upprättad förteckning över de 38 personer som förekom i Göteborgsregistret. Om 31 av personerna på förteckningen fanns det registeruppgifter om att de prenumererat på Arbetartidningen (k). För 15 av de registrerade prenumeranterna härrörde uppgifterna från andra världskriget och var således fem till tio år gamla medan 16 personer var antecknade som prenumeranter någon gång under åren 1945-1949. Om de återstående sju av de totalt 38 personerna fanns olika typer av uppgifter som t.ex. innehavare av illegal radiosändare (anonym anmälan år 1946), medlemskap eller tidigare medlemskap i kommunistisk organisation eller innehavare av karta över Sovjetunionen (införskaffad mot postförskott från Arbetartidningen).¹³⁶

Dagen efter det att Simonsson skrivit till Thulin uppmärksammades utbildningen av bevakningspoliserna i en artikel i Göteborgs handels- och sjöfartstidning (GHT). Tidningen kunde då under rubriken "Ingen chans för sabotör" berätta om ett antal "kraftiga, stadiga gubbar med valkiga nävar, bister uppsyn och ansenliga kroppskrafter" som utbildades till "sabotagepoliserna" och bl.a. fick träning i skjutning med kulsprutepistol, "jiu-jiutsi [---] och annat som en civilförsvarspolis måste kunna". Den bild som GHT förmedlade till läsaren där ett antal trygga gubbar endast med avbrott för ett och annat pipbloss jagade "fula övnings sabotörer" var enligt

¹³⁵ Kommissarie Hugo Simonsson till Thulin den 15/9 1950. Dnr Sa 10 ½. InD:s arkiv (H), konseljakt den 13/10 1950. RA.

¹³⁶ *Förteckning över personer, vilka äro uttagna till bevakningstjänst och förekomma i statspolisens 3:e rotels register i Göteborg.* (bilaga till skrivelse från kommissarie Hugo Simonsson till Thulin den 15/9 1950). Dnr Sa 10 ½. InD:s arkiv (H), konseljakt den 13/10 1950. RA.

statspolisens tredje rotel i Göteborg missvisande. Särskilt reagerade säkerhetspolisen på att tidningen skrev att ”ytterst noggranna undersökningar” låg till grund för uttagningen av bevakningspoliserna och att en av de bevakningspoliser som figurerade på bild i tidningen och i artikeln karaktäriserades som ”en svår nöt för ev sabotörer att knäcka” fanns registrerad i tredje rotelns register som prenumerant på Arbetartidningen för åren 1939, 1940 och 1949. I en skrivelse till Thulin den 16 september karaktäriserade polisintendent Westlin artikeln enligt följande:

Bifogade klipp ur GHT innehåller vissa uppgifter angående uttagningar av s.k. bevakningspoliser, vilka uppgifter måste anses överdrivna och vilseledande. Svenska folket bibringas den uppfattningen, att ytterst noggranna undersökningar ligger till grund för uttagningen och att de uttagna är en ”patriotisk elit”. En var som läser artikeln får den uppfattningen att polisen verkställt uttagningen och garanterar resultatet.¹³⁷

Statspolisintendenten agerade snabbt i frågan. Den 23 september 1950 redovisades problemen i Göteborg för samrådsnämnden och det beslutades då att statspolisintendenten skulle skriva till regeringen med begäran om att det vid uttagningen till bevakningspoliser skulle tillämpas samma personalkontrollregler som vid rekryteringen av polismän.¹³⁸ I enlighet med nämndens beslut kunde Thulin den 2 oktober 1950 göra en hemställan till regeringen i saken. För att belysa att de uppgifter som fick lämnas ut till civilförsvarsstyrelsen i personalkontrollärenden ”icke äro uttömmande” lät Thulin bifoga Simonssons och Westlins skrivelser och artikeln i GHT. De uppgifter som Simonsson förmedlat och som i huvudsak berörde prenumeranter på Arbetartidningen var enligt Thulin ”icke i och för sig” av den karaktären att man kunde dra säkra slutsatser om personernas pålitlighet, men var dock oroande. Därför ansåg Thulin att det var nödvändigt att de bestämmelser som utfärdats den 2 april 1948 gällande personalkontrollen av polismän också

¹³⁷ Westlin till Thulin 16/9 1950 (med klipp ur GHT den 16/9 1950). Dnr Sa 10 ½. InD:s arkiv (H), konseljakt den 13/10 1950. RA.

¹³⁸ Protokoll hållet vid sammanträde hos statspolisintendenten den 23/9 1950 (närw. G Heckscher, H Gustafsson och Å Hasselrot, föredragande: O G Dahlgren - Tiberg). Dnr Sa 10 ½. InD:s arkiv (H), konseljakt den 13/10 1950. RA.

skulle omfatta civilförsvarets bevakningspersonal.¹³⁹ Dessa regler innehöll inga begränsningar för vilka registeruppgifter som fick lämnas ut i personalkontrollen och beslut om utlämnande behövde inte heller underställas samrådsnämnden.¹⁴⁰ Regeringen hade inga invändningar mot att skärpa personalkontrollen för bevakningspoliserna. Redan den 13 oktober 1950 utfärdade regeringen nya regler helt i enlighet med Thulins förslag.¹⁴¹ Då hade det inte ens gått en månad från att Simonsson påkallat Thulins uppmärksamhet i frågan.

De civila myndigheternas personalkontroll 1950-1961

När väl de principiella betänkligheterna mot att även formellt tillåta civila myndigheter utföra personalkontroll undanröjts 1949 låg vägen öppen för en snabb expansion på området. Inför beslutet om utökad personalkontroll i juni 1949 tog det ungefär åtta månader från att frågan väcktes i september/oktober 1948 till att regeringen fattade beslut i frågan. År 1950 hade handläggningstiden inom regeringskansliet förkortats väsentligt. Frågan om mer omfattande personalkontroll av bevakningspoliserna tog bara drygt tre veckor att lösa. Lika lång tid tog det att besluta om personalkontroll inom statens utlänningskommission (SUK). Den 19 april skrev statspolisintendenten till regeringen och anhöll om att SUK skulle få utföra personalkontroll av sin personal i samma utsträckning som civilförsvarsstyrelsen och UD. Detta motiverades med SUK:s nära samarbete med polismyndigheterna samt mot bakgrund "av vad senare tids erfarenheter givit vid handen".¹⁴² De "erfarenheter" som statspolisintendenten syftade på var att en tjänsteman vid utlänningskommissionen lämnat ut handlingar om två estniska flyktingar till Kanada under våren 1950, vilket resulterade i åtal för grovt spioneri.¹⁴³ Spionfallet kom således att tjäna som illustration för nödvän-

¹³⁹ Spi till regeringen 2/10 1950. Dnr Sa 10 ½. InD:s arkiv (H), konseljakt den 13/10 1950. RA.

¹⁴⁰ *PM angående handläggningen vid statspolisens tredje rotel av ärenden rörande personalkontroll*. av förste kriminalassistent O.G. Dahlgren-Tiberg 9/12 1955. Sp 3:s arkiv, B IV, vol.3. SÄPO.

¹⁴¹ Ä.s. från InD till samtliga länsstyrelser, Spi och civilförsvarsstyrelsen den 13/10 1950. Dnr Sa 10 ½. InD:s arkiv (H), konseljakt den 13/10 1950. RA.

¹⁴² Spi till regeringen 19/4 1950. Dnr SAH 30/50, InD:s arkiv (H), konseljakt 5/5 1950. RA.

¹⁴³ Två personer åtalades för brottet. I tingsrätten dömdes båda för grovt spioneri till straffarbete i fyra år och sex månader respektive fyra år. I hovrätten frikändes den ena personen medan straffet för den andra reducerades till åtta månaders fängelse (då för brott mot tystnadsplikten) (Stockholms tingsrätts dom i mål nr DB 258/1950 den 11/7 1950 samt Svea hovrätts dom den 19/9 1950. P 4948, S löpnr 1 och A löpnr 2. SÄPO).

digheten att införa personalkontroll inom SUK. Det faktum att den aktuella tjänstemannen knappast hade stoppats i personalkontrollen på grund av sina västsympatier och antisovjetiska inställning kan betraktas som något paradoxalt i sammanhanget. Från regeringen kom inga invändningar mot förslaget och den 5 maj 1950 togs beslut i frågan.¹⁴⁴ Vid mitten av år 1950 hade sålunda försvarsmakten, civilförsvarsstyrelsen, polismyndigheterna, SUK och UD rätt att för personalkontroll inhämta uppgifter ut statspolisens tredje rotels register.

I skuggan av de skärpta stormaktsmotsättningarna då Koreakriget eskalerade på hösten 1950 byggdes personalkontrollsystemet ut ytterligare på den civila sidan. I december 1950 utökades antalet personalkontrollberättigade myndigheter markant. När regeringen den 22 december 1950 beslöt att järnvägsstyrelsen, generalpoststyrelsen, telegrafstyrelsen, lotsstyrelsen, generaltullstyrelsen, luftfartsstyrelsen, radiotjänst, riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap samt vattenfallsstyrelsen med hjälp av statspolisens tredje rotels register skulle genomföra personalkontroll för tjänster med "betydelse för rikets säkerhet" eller "särskild betydelse för rikets säkerhet" återopades det skärpta utrikespolitiska läget.

De under senare tid inträffade världshändelserna ha givit anledning att ägna ökad uppmärksamhet åt frågan om den medborgerliga pålitligheten hos befattningshavare i allmän tjänst, vilka ålagts uppgifter av betydelse för rikets säkerhet.¹⁴⁵

Med denna motivering erinrade regeringen de ovan nämnda statliga myndigheterna att pröva personers pålitlighet vid antagande eller placering vid befattningar som myndigheten ansåg var av betydelse för rikets säkerhet.¹⁴⁶ I stort sett överensstämde dessa bestämmelser med de personalkontrollregler som sedan 1949 utfärdats för andra civila myndigheter. Några skillnader är emellertid värda att

¹⁴⁴ Ä.s. från InD till Spi och SUK den 5/5 1950. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

¹⁴⁵ Ä.s. från InD till generalpoststyrelsen, telegrafstyrelsen, generaltullstyrelsen, lotsstyrelsen, luftfartsstyrelsen, radiotjänst, riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap, järnvägsstyrelsen samt Spi (för kännedom och efter rättelse) och C Fst (för kännedom) den 22/12 1950 nr 1. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

¹⁴⁶ Ibid. De mer vittgående reglerna för utlämnande av uppgifter ur PU återfinns inte i de bestämmelser som den 5/5 1950 utfärdades till SUK. Tillgången till dessa uppgifter krävde då att den aktuella befattningen var av "särskild betydelse för rikets säkerhet" (ä.s. från InD till Spi samt SUK den 5/5 1950. InD:s arkiv (H), koncept. RA.).

nämna. Tidigare personalkontrollbestämmelser hade endast reglerat utlämnandet av uppgifter från statspolisintendenten. I denna instruktion ålades emellertid även myndigheten att underrätta statspolisintendenten om det framkom uppgifter om att någon befattningshavare med arbetsuppgifter av "betydelse för rikets säkerhet" var opålitlig.¹⁴⁷ Denna "underrättelseplikt" förekom inte i bestämmelserna för civilförsvarsstyrelsen, UD eller utlänningskommissionen.

Det motstånd som tidigare funnits inom regeringen och ledningen för säkerhetspolisen mot alltför omfattande politiska undersökningar av befattningshavare som var sysselsatta med arbeten som på ett eller annat sätt kunde betraktas som betydelsefulla för rikets säkerhet var nu definitivt brutet. De medborgarrättsliga och demokratiska invändningarna mot personalkontrollen fick således stå tillbaka för de åtgärder som ansågs nödvändiga ur säkerhetssynpunkt.

Under 1950-talet kom alltfler myndigheter att betraktas som en del i totalförsvaret vilket också kom att innebära att de inlemmades i personalkontrollsystemet. Varken inom regeringen eller säkerhetspolisen gjordes några försök att fördröja eller stoppa denna successiva utbyggnad av kontrollen. Den konsensus som rådde inom regering och statsförvaltning i dessa ärenden åskådliggörs dels genom statspolisintendentens ständiga tillstyrkanden av olika myndigheters framställan om att få ta del av tredje rotelns centralregister, dels genom den korta handläggningstiden - från myndighetens begäran till regeringsbeslut - inom regeringskansliet.

Den 28 september 1951 utfärdades föreskrifter om personalkontroll inom privata vaktbolag med uppdrag att bevaka ur säkerhetssynpunkt viktiga statliga och enskilda anläggningar.¹⁴⁸ Efter Hiliding Andersson-målet och i samband med Enbomsaffären i maj 1952 föreslog fängvårdsstyrelsens överdirektör och ledamoten i statspolisintendentens samrådsnämnd Hardy Göransson att personalen inom fängvården skulle kontrolleras för att förhindra att det "vid anstalten finnes befattningshavare, som till följd av sin politiska inställning kan vilja vara den intagne behjälplig att på ett eller annat sätt bryta isoleringen". Drygt tre veckor senare, den 13 juni

¹⁴⁷ Ämbetskrivelser den 22/12 1950. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

¹⁴⁸ Kunglig kungörelse nr 640 den 28/9 1951 (kungörelsen trädde i kraft den 2/11 1951). Detta beslut grundade sig på en utredning av Åke Hasselrot som tillsatts den 14/7 1950. Anledningen till att det tog ett drygt år att handlägga ärendet var att det krävdes särskilda överväganden när personalkontrollen skulle utsträckas till att även gälla privata företag (Spi till regeringen 8/1 1951 med bifogad PM den 5/1 1951 av Hasselrot. Dnr SaH 1/51. InD:s arkiv (H), konseljakt 28/9 1951. RA.).

1952, utfärdade regeringen personalkontrollbestämmelser för fängvårdsstyrelsen.¹⁴⁹ Den 17 oktober 1952 kompletterades civilförsvarsstyrelsens personalkontroll med bestämmelser om att entreprenadarbetare sysselsätta med byggnads-, inrednings- och installationsarbeten vid civilförsvarets ledningscentraler, uppehållsplatser samt vid skyddsrumsanläggningar för den civila administrationen skulle kontrolleras.¹⁵⁰ I september 1953 utökades personalkontrollen inom flygtekniska försöksanstalten från att endast ha tillämpats för anställda vid hemliga arbeten till att omfatta all anställd personal.¹⁵¹ Året därefter utvidgades personalkontrollsystemet till att omfatta all anställd personal vid statens sakrevision, viss personal inom arbetarskyddsstyrelsen samt kanslipersonalen vid beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.¹⁵² År 1956 utfärdades personalkontrollbestämmelser för riksåklagarämbetet och året därefter infördes personalkontroll för delar av personalen vid kartverket och byggnadsstyrelsen.¹⁵³

¹⁴⁹ Innehållet i bestämmelserna var identiska med de som utfärdats den 5/5 1950 för personalkontrollen inom SUK. Fängvårdsstyrelsen till regeringen den 15/5 1952 Dnr SaH 12. InD:s arkiv (H), konseljakt den 13/6 1952. Ä.s. från inrikesdepartementet till fängvårdsstyrelsen samt Spi den 13/6 1952. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

¹⁵⁰ GD civilförsvarsstyrelsen till regeringen den 3/6 1952. Dnr SaH 17. InD:s arkiv (H), konseljakt den 17/10 1952. RA. Ä.s. från InD till civilförsvarsstyrelsen och Spi den 17/10. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

¹⁵¹ Sedan den 17/10 1952 hade personalen vid flygtekniska försöksanstalten kontrollerats enligt de bestämmelser som gällde personalkontrollen inom försvaret (VPM av Dahlgren-Tiberg till Spi den 30/7 1953. Sp 3:s arkiv, S nr 198. SÄPO.). Försöksanstaltens personalkontroll kom från och med den 25/9 1953 att regleras enligt samma regelverk som utfärdats för fängvårdsstyrelsen samt SUK. Ä.s. från InD till flygtekniska försöksanstalten den 25/9 1953. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

¹⁵² Föreskrifterna för arbetarskyddsstyrelsens personalkontroll som gällde specifikt utfärdande av vissa legitimationer (ä.s. från InD till arbetarskyddsstyrelsen och Spi den 9/4 1954 nr 2. InD:s arkiv (H), koncept. RA.). Ä.s. från InD till statens sakrevision och Spi den 22/1 1954 nr 2. InD:s arkiv (H), koncept. RA. För byggnadsstyrelsens personalkontroll utfärdades två olika föreskrifter. Den ena gällde kontrollen av den personal som skulle tas i anspråk för arbeten vid anläggningen som var avsedd för riksstyrelsens placering i krig. Dessa kontrollerades i samma ordning som polispersonalen dvs. alla tillgängliga registeruppgifter skulle lämnas ut av statspolisen. Den andra bestämmelsen gällde personal som var sysselsatt med arbeten av betydelse eller särskild betydelse för rikets säkerhet (ämbetskrivelser från InD till byggnadsstyrelsen och Spi den 5/4 1957 nr 1 och 2. InD:s arkiv (H), koncept. RA). Personalkontrollen vid beredskapsnämnden för psykologiskt försvar reglerades enligt ä.s. den 8/10 1954 (InD:s arkiv (H) diarium den 28/8 1954, nr 5. RA).

¹⁵³ I personalkontrollbestämmelserna för kartverket och för sjöfartsstyrelsen föreskrevs att personalkontroll skulle genomföras endast vad beträffar tjänster av *särskild* betydelse för rikets säkerhet. Vid kontrollen skulle då lämnas ut uppgifter om misstankar om spionageverksamhet eller om vederbörande hade en ledande position i ett ytterlighetsparti. Då en av punkterna emellertid explicit påpekade att *misstänke* om medlemskap i ytterlighetsorganisation endast skall lämnas ut beträffande befattningar med "särskild" betydelse för rikets säkerhet framstår bestämmelserna som något motsägelsefulla. Ä.s. InD till Rikets allmänna kartverk den 25/1 1957 samt ä.s. InD till byggnadsstyrelsen den 5/4 1957 nr 1 och 2. InD:s arkiv (H) koncept. RA. Ang riksåklagaren se "Personalkontrollstatistik" den 1/4 1960. SAK 001306-4837. löpnr 1, s. 22. SÄPO.

Sammanfattning

De civila myndigheterna var inte lika aktiva som försvarsstaben när det gällde att utöva påtryckningar mot regeringen för att i större utsträckning få möjlighet att kontrollera den egna personalens "politiska pålitlighet" med hjälp av säkerhetspolisens register. Viss aktivitet förekom dock. Under åren 1948-1950 var det framförallt civilförsvarsstyrelsen som visade stort intresse i saken och i juni 1949 utfärdades de första bestämmelserna för de civila myndigheternas personalkontroll. Dessa bestämmelser utgjorde dels ett skriftligt godkännande av den personalkontroll som pågått sedan andra världskriget med stöd av underhandsdirektiv från regeringen, dels en utvidgning av de personalkategorier som omfattades av kontrollen.

Statspolisintendenten ställde sig inledningsvis skeptisk till civilförsvarsstyrelsens propäer om utökad personalkontroll. Särskilt oroade han sig för att kontrollen skulle ta alltför stora resurser i anspråk, inte minst med tanke på att flera andra civila myndigheter kunde ha liknande "säkerhetskrav" som civilförsvarsstyrelsen. Säkerhetspolisens motstånd mot personalkontrollen som främst kommit till uttryck under perioden 1945-1948 hade således försvagats men dock inte försvunnit.

När det kalla krigets fördjupades under Koreakriget på hösten 1950 ökade antalet personalkontrollberättigade myndigheter markant. Som nämnts i det förra kapitlet låg denna utvidgning även i linje med önskemål som framställdes av försvarsstaben.

Det bör också noteras att det i UD:s och civilförsvarsstyrelsens personalkontrollbestämmelser den 10 juni 1949 klart uttrycktes att säkerhetspolisen fick lämna ut dels den överskottsinformation som inhämtats av den allmänna säkerhetstjänsten under andra världskriget, dels uppgifter om att en person misstänktes vara medlem i en ytterlighetsorganisation. För försvarets del utfärdades dessa mer vittgående utlämnandeföreskrifter först 1950.

5 Personalkontrollen inom industrierna

Bakgrund

Trots att försvarsmakten i mångt och mycket lyckats genomdriva sina krav på utökad personalkontroll inom försvaret och den krigsviktiga industrin fanns det vid andra hälften av 1950-talet några återstående frågor som ännu inte ansågs lösta på ett tillfredsställande sätt. För det första förekom inget s.k. spontanuppgiftsutlämnande från säkerhetspolisens anställda vid privata firmor som utförde hemliga arbeten åt försvaret och för det andra var det svårt att avskeda kollektivanställda kommunister vid krigsviktiga industrier.

I personalkontrollbestämmelserna från den 2 februari 1951 fanns föreskrifter om att i den mån nya uppgifter som berörde värnpliktiga eller försvarsanställda med tjänster som omfattades av personalkontroll tillfördes säkerhetspolisens centralregister skulle dessa utlämnas till försvarsstaben även om det inte förelåg någon framställning i ärendet. När personalkontrollen den 17 oktober 1952 utsträcktes till att även gälla enskilda personer (t.ex. anbudsgivare) som skulle utföra hemliga arbeten åt militära myndigheter föreskrev reglerna att även dessa skulle vara föremål för spontanuppgiftslämnande. På denna punkt sade sig statspolisintendenten inte kunna följa reglerna. I en skrivelse till ÖB den 10 februari 1953 meddelades att säkerhetspolisens gjort bedömningen att personalkontrollen av denna grupp inte kunde omfattas av skyldigheten att lämna ut uppgift utan att framställning gjorts. Detta eftersom säkerhetspolisens saknade möjlighet att "annat än i undantagsfall kunna avgöra om ett arbete är av hemlig natur eller ej".¹⁵⁴ Att detta förhållande blev bestående under 1950-talet framgår av en PM till inrikesministern den 13 september 1956 där det påpekades att

¹⁵⁴ Spi till ÖB den 10/2 1953. Sp 3:s arkiv, S nr 40/53. SÄPO.

spontanuppgifter endast utlämnades till försvarsstaben beträffande kontroll av militär personal.¹⁵⁵

Beträffande den kollektivanställda personalen var huvudfrågan huruvida kommunister på objektivet godtagbara skäl kunde betraktas som opålitliga och avskedas utan att det stred mot kollektivavtalet.¹⁵⁶ Vid de täta kontakterna mellan regeringen och ÖB i början av 1950-talet hade saken varit föremål för diskussion åtskilliga gånger och regeringen hade då visat stor förståelse för de militära myndigheternas problem med de kollektivanställda kommunisterna. Regeringen hade dock inte kunnat erbjuda någon för försvaret godtagbar lösning på problemet.

Försvarsministerns syn på hur saken kunde lösas kan åskådliggöras med hjälp av följande exempel: År 1950 hade två kollektivanställda arbetare, en snickare och en verkstadsarbetare, identifierats som kommunister vid F 21, vilket rapporterades till försvarsstabens inrikesavdelnings personalkontrolldetalj. Detaljchefen Georg Berendt hade då kontaktat säkerhetspolisen och fått uppgifterna bekräftade. Innan uppgifterna kunde redovisas till chefen för flygvapnet ansåg Berendt det nödvändigt att utröna försvarsminister Vougts mening i frågan om de båda arbetarna kunde uppsägas eller inte. Vougt hade då svarat att om chefen för F 21 var beredd att "i samband med uppsägande" ange att det fanns politiska skäl för åtgärden skulle det inte möta några hinder. Dock rekommenderades att uppsägningen skulle verkställas först efter samråd med fackföreningsledningen.¹⁵⁷

Torpedsvärvaren och framtiden

Hur ovan nämnda fall avlöpte är okänt men något år senare kom saken att ställas på sin spets då en kollektivanställd kommunist anställningstrygghet prövades av arbetsdomstolen. Huvudpersonen i detta mål var svarvaren Stig Helmer Dahlkvist. Dahlkvists anknytning till kommunisterna hade för första gången uppmärksammats av statspolisens tredje rotel 1948 då han valdes till ordförande i Motala kommunistiska arbetarkommun och infört en nyårshäls-

¹⁵⁵ "Kortfattad promemoria angående personalkontroll." den 13/9 1956. Sp 3:s arkiv, S nr 381/56. SÄPO.

¹⁵⁶ Se t.ex. Undéns dagbok den 19/5 1950 (citatet återfinns ovan i denna text). *Östen Undén. Anteckningar 1918-1952*. Utgivna genom Karl Molin (Stockholm 2002).

¹⁵⁷ Berendt till Hammarsjö (FKE) den 8/9 1950. Vougts meddelade är avskrivet av Berendt som antecknat det på brevet till FKE den 16/10 1951. Fst/Säk:s arkiv (H) F X f vol. 16. MUST.

ning i Östergötlands Arbetartidning. Året därefter hade han tagit plats som stadsfullmäktigeledamot i Motala och säkerhetspolisen kunde då också konstatera att han ansökt om tillstånd för att få använda högtalare för att utannonsera ett kommande kommunistiskt möte i Motala den 31 januari 1949. Dessa uppgifter - liksom att han var anställd vid centrala torpedverkstaden i Motala - rapporterades i februari 1949 från Norrköpingsavdelningen till tredje roteln i Stockholm för att Dahlkvist skulle registreras i centralregistret. De följande åren kompletterades Dahlkvists ärende med uppgifter om medlemskap i Föreningen Progressiv Film i Motala, att han deltagit i flera kommunistiska årskonferenser i Östergötland samt att han på fem listor samlat in namn för Stockholmsappellen.¹⁵⁸ Liksom tiotusentals andra uppgifter om svenskar som på ett eller annat sätt haft kontakt med den kommunistiska rörelsen kom dessa uppgifter att samlas i centralregistret för eventuell framtida användning.

När överkonstapel Stackling i Norrköping den 26 april 1951 per telefon meddelade tredje roteln i Stockholm att Dahlkvist i Motala - som då karaktäriserades som "den aggressivaste kommunisten på orten" - hade inkallats till militär befälsutbildning i Linköping kom uppgifterna till användning. De i centralregistret tillgängliga uppgifterna sammanställdes i en PM som lämnades till försvarsstaben den 1 juni 1951. Först den 22 juni 1951 kom emellertid Dahlkvists personalkontrollärende upp till behandling i samrådsnämnden då det beslutades att de i praktiken redan utlämnade uppgifterna kunde meddelas till försvarsstaben.¹⁵⁹

Tre veckor efter det att försvarsstaben fått uppgifterna från säkerhetspolisen, den 22 juni 1951, avskedades Dahlkvist från sitt arbete vid Motala centrala torpedverkstad av sin arbetsgivare, försvarets fabriksstyrelse. Kollektivavtalets föreskrift om att fackföreningen skulle informeras innan ett avskedande ägde rum ignoreras och Dahlkvist tillsades att omedelbart avlägsna sig från arbetsplatsen. När Dahlkvists fackförbund - försvarsverkens civila förbund - protesterade mot åtgärden lämnades endast beskedet att eventuella klagomål mot beslutet skulle framställas till försvarsminister Vougt. Dahlkvist uppsökte därför Vougt personligen och fick då beskedet att han avskedats på grund av sitt medlemskap i

¹⁵⁸ Blankett upprättad enligt cirkulär nr 1 den 10/2 1949 från kriminalkonstapel Stackling till statspolisens tredje rotel i Stockholm (med kompletteringsremсор). Dahlkvists personakt, s. 1. SÄPO.

¹⁵⁹ PM av Erik Lönn den 26/4 1951 med påförda handskrivna anteckningar. Dahlkvists personakt, s. 3. Samrådsnämndens protokoll den 22/6 1951. SAK 701391-9852, s. 42, vol. 1. SÄPO.

SKP. Förbundet anmälde då ärendet till arbetsdomstolen. I inlagan till arbetsdomstolen yrkade förbundet på att Dahlkvist skulle återfå sitt arbete eftersom arbetsgivarens agerande stod i strid mot bestämmelserna i kollektivavtalet. Försvarets fabriksstyrelse gjorde en annan tolkning av bestämmelserna och hävdade att den av alla anställda underskrivna tystnadsförbindelsen, vilken förbjöd dem att till obehörig lämna hemlig information, stod i konflikt med det kommunistiska partiets partidisciplin. Åtgärden möjliggjordes dessutom av partiets nära anknytning till utlandet.

Det vore ... en ohållbar situation, om man vid försvarets försvarsanläggningar vore nödsakad att behålla en person, som avgivit tystnadsförbindelse till företaget men samtidigt stode i lydnadsförhållande till en politisk organisation, vars mål och medel vore främmande för landets intressen. Man hade all anledning att befara, att en sådan person komme att uppträda illojalt i ett för landet bekymmersamt läge.¹⁶⁰

Arbetsdomstolen gick på försvarsverkens civila förbunds linje och dömde till Dahlkvists fördel med följande motivering:

Oavsett vad som kan läggas det kommunistiska partiet till last, kan det emellertid icke utan vidare antagas, att samma anmärkningar med fog kunna riktas mot varje enskild medlem av partiet. Då härtill kommer, att kommunistiska partiet är ett i landet tillåtet politiskt parti med representanter icke blott i kommunala organ utan även i riksdagen, finner arbetsdomstolen den omständigheten, att Dahlkvist är en aktiv medlem av partiet, icke kunna i och för sig betraktas såsom ett sådant objektigt godtagbart skäl, som enligt det ifrågavarande avtalet skall föreligga för att avskedande må äga rum.¹⁶¹

Arbetsdomstolen gjorde således en annan bedömning i frågan om vilket hot enskilda medlemmar i det kommunistiska partiet kunde

¹⁶⁰ Arbetsdomstolens dom nr 38/1951 (avskrift) den 24/9 1951. Dahlkvists personakt, s. 1. SÄPO.

¹⁶¹ Ibid.

utgöra mot försvaret. Eftersom arbetsgivarens resonemang underkändes föreskrev en enhällig domstol att Dahlkvist genast skulle återfå sitt arbete.¹⁶²

Domstolsbeslutet betraktades som prejudicerande. Dagen efter det att domen fallit samtalade ÖB Swedlund med försvarsminister Vougt. I uppgiven ton konstaterade Swedlund därefter följande i dagboken.

Statsrådet 25/9 [1951] kl 1530
... Torpedsvarens och framtiden? Inget att göra.¹⁶³

Swedlunds dagbok berättar vidare att frågan om de kollektivanställda kommunisterna diskuterades ett halvår senare vid ett av de återkommande inofficiella sammanträffandena mellan stats-, utrikes- och inrikesministrarna, ÖB och försvarsstabschefen som kallades krigskabinettet (KK) eller torsdagssammanträdena.¹⁶⁴

Åtgärder mot anställande av kom. och avskedande av d:o; (ny giv av mig vid KK 20/3 [1952]). Det blev klart att fsvministern icke tror sig om att få in någon best i koll.avtalen om avskedande av opålitliga, men han rekommenderar att ta' kontakt med vederb. fackförening (om den ej är kom.!) och den vägen få fackorg att icke stödja en avskedad kom. om denne vädjar till fackförb. Enda sättet; oklart om man bör ta' föreningen eller företagsnämnden. Detta borde meddelas förbandscheferna men helst ej skriftligt (enl. Erlanders mening).¹⁶⁵

Det ansågs således utsiktslöst att försöka få till stånd en ändring i kollektivavtalen som kunde möjliggöra avskedande av arbetstagare på grund av de var kommunister. Istället förespråkades lokala

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Nils Swedlunds dagbok den 25/9 1951. Nils Swedlunds arkiv. KrA.

¹⁶⁴ Dessa sammanträden hölls periodvis (ibland efter långa uppehåll) varje vecka från år 1951 och framåt. 1962 upphörde krigskabinettet då försvarsrådet inrättades. Nils Swedlunds dagbok 2/1 1950 samt dennes "Data 1944-1953" den 4/1 1951 (i vol. 17). Nils Swedlunds arkiv. KrA.

¹⁶⁵ Nils Swedlunds dagbok, PM 11/3 1952. Nils Swedlunds arkiv. KrA.

diskreta samförståndslösningar mellan företrädare för försvaret och fackförbunden. På denna väg skulle man försäkra sig om att avskedade kommunister inte skulle få fackligt stöd för att driva sin sak i arbetsdomstolen.

Inom försvarsstabens inrikesavdelning var man emellertid inte odelat positiv till denna lösning. I en promemoria daterad den 28 mars 1952 framhöll Georg Berendt två skäl till att förslaget inte kunde betraktas som en hållbar lösning på problemet med de kollektivanställda kommunisterna. För det första var han tveksam till det lämpliga i att sprida uppgifter ur statspolisens tredje rotels register till fackliga organisationer, då säkerhetspolisen i största möjliga mån ville hemlighålla vad som var känt om de övervakade politiska organisationerna och deras medlemmar.

I vissa fall kan förslaget icke ens diskuteras med vederbörande personalorganisation, då ordföranden eller annan styrelsemedlem tillhör kommunistisk organisation eller hyser kommunistisk inställning.¹⁶⁶

Den andra invändningen var att prejudikatet i arbetsdomstolen innebär att det inte fanns någon garanti för att "opålitliga" kollektivanställda skulle kunna avlägsnas. Så länge bestämmelse om detta förfarande saknades i kollektivavtalen var risken alltför stor att den avskedade genom att överklaga till högre instans skulle kunna få tillbaka arbetet. Enligt Berendts prognos skulle den föreslagna metoden endast lyckas i något "enstaka fall".

Resultat torde ej vara att vänta i de allvarligaste fallen. De durkdrivna och mest hängivna kommunisterna komma säkerligen att utnyttja varje möjlighet hålla sig kvar i tjänsten. Ej heller torde den föreslagna metoden lämpa sig vid sådana arbetsplatser där ett större antal opålitliga arbetare finnes såsom örlogsvarv, flygverkstäder och andra försvarsväsendets verkstäder och anstalter.¹⁶⁷

¹⁶⁶ *PM angående möjligheten avlägsna opålitliga personer, vilka konstateras inneha anställning vid försvarsväsendet (kollektivanställda)*, av Georg Berendt den 28/3 1952. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII a vol. 3. MUST.

¹⁶⁷ Ibid.

Av intresse i sammanhanget är att Dahlkvistfallets konsekvenser också diskuterats inom statens avtalsnämnd. Avtalsnämndens tanke var att frågan om möjligheterna att avskeda kollektivanställda skulle lösas centralt.¹⁶⁸ I en PM av ordföranden Karl G Samuelsson den 19 oktober 1951 föreslogs att kollektivavtalet skulle kompletteras med en överenskommelse om tillsättandet av en särskild nämnd.

Genom enhälliga beslut av denna nämnd borde en arbetare kunna förflyttas från en arbetsplats till en annan samt - om han vägrar underkasta sig förflyttningen - uppsägas.¹⁶⁹

Förslaget hade gillats av SAF:s VD Bertil Kugelberg som poängterat att frågan var av betydelse för hela arbetsmarknaden. Kontakttagandet med LO i ärendet överlät emellertid avtalsnämnden till regeringen.¹⁷⁰

I början 1950-talet rådde det således delade meningar om hur man skulle hantera de kollektivanställda kommunisterna. Medan företrädare för regeringen föreslog diskreta lokala överenskommelser med fackförbunden hävdade statens avtalsnämnd att problemet kunde lösas centralt genom tillsättandet av en nämnd med förankring hos de stora arbetsgivar- och arbetstagarorganisationerna där enskilda ärenden kunde avgöras. En formell lösning på detta problem nåddes först vid slutet av decenniet då industriskyddskommittén valde att gå på den senare linjen.

Industrispionaget 1955-1957

Under åren 1955 och 1956 avslöjades flera spionaffärer. I april 1955 dömdes en tjeckisk musiker av Stockholms rådhusrätt till 1 års straffarbete för förberedelse till spioneri. Rådhusrätten hade konstaterat att han för den tjeckiske militärattachéns räkning inhämtat uppgifter om ämbetsmän och affärsmän som kunde betraktas som lämpliga värvningsobjekt för spioneriverksamhet. 1956 dömdes den s.k. radarspionen Anatole Ericsson till 12 års straffarbete för grovt

¹⁶⁸ Statens avtalsnämnd var en arbetsgivarorganisation för samtliga statligt kollektivanställda arbetare. För försvaret fanns ett motsvarande organ i försvarets avtalsdelegation.

¹⁶⁹ *PM beträffande 'opålitliga' inom försvaret*, av Karl G Samuelsson 19/10 1951. YK 2386 (1957 års industriskyddskommittés arkiv), vol. 1. RA.

¹⁷⁰ Samma dag som promemorian upprättades underrättades statssekreterare Kling om förslaget. YK 2386 (1957 års industriskyddskommittés arkiv), vol. 1. RA.

spioneri och olovlig underrättelseverksamhet. Ericsson hade dels ägnat sig åt flyktingspionage, dels inhämtat uppgifter om radarkonstruktioner vid sin arbetsplats LM Ericsson och överlämnat dem till den sovjetiska underrättelsetjänsten. Samma år påbörjades en förundersökning mot en turkisk medborgare som arbetade för ett företag som utförde beställningsarbeten åt försvarsmakten. Den 12 mars 1957 dömdes han till tio års straffarbete och utvisning för spioneri då han lämnat ut ritningar över skyddsrumsanläggningar till Sovjet.¹⁷¹ Gemensamt för dessa tre fall var att de handlade om spioneri mot svenska industrier. Såväl den turkiske medborgaren som Ericsson hade lämnat uppgifter om firmor som anlätts för att utföra uppdrag för försvarsväsendets räkning. Därför kom det under hösten 1956 att framhållas som särskilt angeläget med en skärpning av säkerhetsföreskrifterna vid dessa industrier. Till bakgrunden till de förslag om förändringar av säkerhetspolisens och försvarsstabens industriskyddsverksamhet som planerades under denna tid hör också att det svenska försvaret inlett förhandlingar med USA om inköp av krigsmateriel.

Försvarsstaben gjorde bedömningen att en effektivisering av den del av säkerhetstjänstens verksamhet som sträckte sig ut i det civila samhället och till de industrier som betraktades som viktiga ur försvars- och försörjningssynpunkt krävde en bredare förankring inom de demokratiska organen och de fackliga organisationerna. Den 21 september 1956 diskuterades saken mellan statspolisintendenten Thulin och försvarsstabschefen Åkerman. Efter besöket antecknade Åkerman följande i dagboken:

På fm besök av Thulin och vi kom överens om att försöka få våra statsråd sätta i gång en utredning om förbättring av säkerhetsförhållandena. Vi måste ha förankring i riksdag och LO m.m. annars kunde vi ha gjort förslagen själva. Henning och jag for direkt till T.N. [Torsten Nilsson. UE] med det.¹⁷²

¹⁷¹ Svar på interpellation av Christenson angående åtgärder för att förhindra spioneri m.m., avsett att lämnas den 23/5 1957. YK 2386 (1957 års industriskyddskommittés arkiv), vol. 1. RA. Den turkiske medborgaren anhölls den 9/9 1956. Förundersökningsprotokoll den 28/1 1957 samt PM till intendent Andermark från L Roupé den 28/6 1957. P 5542, R löpnr 1. SÄPO.

¹⁷² Rickard Åkermans almanacksanteckningar den 21/9 1956. Rickard Åkermans arkiv, vol. 2. KrA.

Nu räckte det således inte med att - som tidigare - begränsa aktionerna för höjd beredskap till regeringen utan det betraktades som nödvändigt att LO vävdes in i ett fastare formellt samarbete med säkerhetsorganen. Dessa idéer skall således enligt Åkerman ha presenterats för försvarsminister Torsten Nilsson i september 1956.

Åkermans förslag

Ett par månader efter besöket hos försvarsministern hade Åkerman utarbetat en skrivelse till regeringen som - med hänvisning till de nyligen avslöjade fallen av industrispionage - innehöll förslag till förändringar av säkerhetstjänsternas industriskyddsverksamhet. I skrivelsen och i bilagorna framhöll Åkerman att det getts möjligheter att få del av hemliga forskningsresultat om och konstruktioner av "moderna och tidsenliga vapen" från västmakterna under förutsättning att dessa skyddades "på så betryggande sätt att de icke kunna komma till annan makts kännedom". Industriskyddet skulle därför enligt Åkerman tillgodoses genom skapandet av tre nya organ.

För det första föreslogs att det skulle inrättas ett samarbetsorgan med representanter från regeringen, försvaret, statspolisen, civilförsvarsstyrelsen, industriförbundet eller arbetsgivareföreningen samt landsorganisationen och eventuellt andra sammanslutningar (t.ex. TCO). Huvudpoängen med Åkermans förslag om att inrätta ett korporativt sammansatt samarbetsorgan var att lösningarna på industrins säkerhetsproblem skulle förankras inom statsförvaltningen och de stora intresseorganisationerna. Samarbetsorganet skulle enligt Åkerman kunna medverka till att skapa förståelse för upprätthållandet av säkerheten inom industrierna.

För det andra ansåg försvarsstabschefen att det skulle "vara av stort värde" om det skapades ett särskilt "mätningsskontor" ställt under LO:s ledning. LO skulle därmed effektivt kunna kontrollera de fackliga representanter som utförde mätningar av privata entreprenörers ackordsarbeten vid försvarsväsendet.¹⁷³

¹⁷³ C Fst till regeringen *Angående inrättande av en industriskyddsdetalj vid försvarsstaben*. den 13/12 1956 med bilagan *Förslag till industriskyddsorganisation*. Fst/In den 13/12 1956 nr 55:16. Försvarsstabens chefsexpeditions arkiv B I (hemliga och öppna delen). KrA. De kommunistiska mätningmännen hade bl.a. aktualiserats 1954 av privatperson som då uppsökt kommissarien Otto Danielsson vid säkerhetspolisen. Om detta informerades därefter försvarsstaben i oktober 1954 (Sp 3:s arkiv, S nr 462/54. SÄPO).

Om förslagen om samarbetsorganet och mätningskontoret hade en mer skissartad karaktär så var presentationen av idén om det tredje organet - en industriskyddsdetalj inom försvarsstabens inrikesavdelning - betydligt mer detaljerad och genomarbetad. Åkerman föreslog att industriskyddsdetaljen genom en rad specificerade uppgifter skulle bevaka att säkerheten upprätthölls av försvarsmyndigheterna, av de försvarsviktiga industrierna samt av de entreprenörer som utförde arbeten för försvarets räkning. För det första skulle den sammanställa uppgifter om alla hemliga eller ömtåliga arbeten som försvarets myndigheter beställt av industrier och entreprenörer. För det andra skulle den göra bedömningar om "känslighetsgraden" hos de olika beställningarna varefter säkerheten och sekretessen kring de mer betydelsefulla militära beställningarna skulle kontrolleras. För det tredje skulle den utfärda direktiv och ge råd om säkerhetstjänst och sekretess inom de av försvaret anlitate företagen. Detaljen skulle också upprätthålla kontakter med säkerhetspolisen och i viss mån civilförsvarsstyrelsen och informera dessa om vilka industrier som betraktades som mest känsliga ur försvarssynpunkt. En fjärde uppgift som skulle tilldelas industriskyddsdetaljen var att den skulle bearbeta uppgifter angående främmande makters underrättelsetjänst och deras arbetsmetoder. Verksamheten skulle ledas av officerare men den underlydande personalen skulle utgöras av polispersonal.¹⁷⁴

Precis som de andra föreslagna organen skulle industriskyddsdetaljen underlätta försvarets och polisens samverkan med industrin för skärpta säkerhetsåtgärder. Till stor del handlade de föreslagna arbetsuppgifterna om industrisekretess, besökskontroll, teknisk skyddstjänst (lås- och larmsystem) och brandskydd. Arbetet skulle emellertid också knytas till den politiska övervakningen av svenska medborgare. Åkermans förslag om att LO skulle kontrollera de s.k. mätningsmännen skulle exempelvis fungera som en garanti för att kommunisterna inte anförtroddes uppdrag som innebar tillträde till känsliga arbetsplatser. Denna fackliga kommunistkontroll borde enligt Åkerman dessutom kompletteras genom att ledningarna för de ur försvarssynpunkt mest betydelsefulla industrierna skulle kunna inhämta upplysningar om svenska medborgare som var anställda eller skulle anställas i "nyckelpositioner" som t.ex. mätningsmän eller kontrollanter.¹⁷⁵

¹⁷⁴ *Förslag till industriskyddsorganisation*. (bilaga till skrivelse från C Fst till regeringen, *Angående inrättande av en industriskyddsdetalj vid försvarsstaben*. Fst/In den 13/12 1956 nr H 55:16). Försvarsstabens chefsexpeditions arkiv (H) B I. KrA.

¹⁷⁵ *Ibid.*

1957 års industriskyddskommitté

Åkermans skrivelse kom att ligga till grund för regeringens beslut vid ett sammanträde den 28 december 1956 att tillsätta en kommitté för "översyn av sekretesskyddet vid vissa industrier m.m.". Vid regeringssammanträdet hade försvarsminister Torsten Nilsson konstaterat att säkerhetsfrågorna inom vissa försvarsviktiga företag "icke varit tillfredsställande lösta" då dels "olämpliga personer varit anställda i befattningar där de kunnat åtkomma hemliga handlingar, dels hemliga ritningar och andra handlingar varit förvarade på olämpligt sätt och mot gällande föreskrifter". Därför var det angeläget att säkerhetsbestämmelserna för industrier, byggnadsföretag m.fl. "i samförstånd med berörda intresse- och personalorganisationer samt fackmyndigheter och under medverkan från parlamentariskt håll" blev föremål för utredning av en kommitté. Kommittén skulle dessutom ta ställning till försvarsstabschefens förslag om en ny industriskyddsorganisation.¹⁷⁶

Den 5 januari 1957 utsågs så landshövdingen Anders Tottie (ordförande), riksdagsledamoten Alvar Andersson, professorn Gunnar Heckscher, riksdagsledamoten Sven Wedén (fp), LO:s andre ordförande Herman Blomberg samt biträdande direktören i SAF Stig Sandell till kommittéledamöter.

Kommittén, som antog namnet 1957 års industriskyddskommitté, kom att arbeta med två frågor som hade särskild relevans för den militära och polisiära säkerhetstjänstens verksamhet. För det första behandlades frågan om vilka nya organ som borde skapas för att förbättra industriskyddet och för det andra behandlades behovet av nya bestämmelser för personalkontrollen. Vid ett kommittésammanträde den 7 februari 1957, då Georg Thulin och polisintendent Nils Andermark från säkerhetspolisen presenterade personalkontrollens regelverk och praxis, framhölls att det var angeläget att fackföreningsrörelsen aktivt deltog för "lösande av nu aktuella spörsmål" och därför tillkallades den socialdemokratiska riksdagsmannen, ordföranden i Stockholms fackliga centralorganisation (FCO) och ledamoten i statspolisintendentens samrådsnämnd Hans L Gustafsson som expert.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Utdrag ur statsrådsprotokollet för försvarsärenden den 28/12 1956 (avskrift i *PM angordnande av sekretesskyddet vid vissa industrier m.m.* den 31/8 1957). YK 2386 (1957 års industriskyddskommittés arkiv), vol. 1. RA.

¹⁷⁷ Enligt regeringsbeslutet skulle kommittén tillsättas den 5 januari 1957. Protokoll från industriskyddskommitténs sammanträde den 7/2 1957. YK nr 2386, vol. 1. RA.

Försvarsstabschefens förslag om inrättandet av en industriskyddsdetalj inom försvarsstabens inrikesavdelning behandlades i industriskyddskommitténs första betänkande *PM ang ordnande av sekretesskyddet vid vissa industrier m.m.* som överlämnades till försvarsministern den 31 augusti 1957. Kommittén ställde sig i huvudsak positiv till Åkermans förslag om att inrätta en industriskyddsdetalj med de uppgifter som redovisats ovan. Åkermans och industriskyddskommitténs förslag kom emellertid att skilja sig på två väsentliga punkter. För det första ansåg kommittén att industriskyddsdetaljens arbetsuppgifter skulle utsträckas till att även gälla civila myndigheters hemliga industribeställningar. För det andra menade den att personalen i sin helhet skulle bestå av befattningshavare från säkerhetspolisen och att verksamheten skulle stå under ledning av en kriminalkommissarie.¹⁷⁸ Organisatoriskt skulle emellertid detaljen inordnas i försvarsstaben.¹⁷⁹

Den 27 maj 1958 avslutade industriskyddskommittén sitt utredningsuppdrag då den överlämnade två promemorior till statsrådet, den ena angående ett samarbetsorgan för sekretessfrågor och inrättandet av ett centralt mätningkontor och den andra angående personalkontroll m.m.

I *PM angående centralt samarbetsorgan för sekretessfrågor och inrättande av ett centralt mätningkontor m.m.* behandlades, som framgår av titeln, de två andra organen som Åkerman föreslagit förutom industriskyddsdetaljen. Här mötte försvarsstabschefens förslag motstånd från kommittén.

Skapandet av ett centralt mätningkontor var enligt kommitténs bedömning icke realiserbart, även om den sade sig i princip vara överens med försvarsstabschefen om att det skulle förbättra pålitlighetskontrollen av mätningmännen. Men eftersom mätningverksamheten betraktades som en angelägenhet för de lokala fackliga organisationerna och var "helt främmande för det fackliga topplanet" skulle förslaget innebära att "en förändring av extraordinär karaktär helt stridande mot hittills gällande principer" vidtogs. Dessutom ansåg kommittén att eftersom mätningkontoret åtminstone skulle behöva omfatta ungefär tio mätningmän från olika fackförbund skulle det "bli tungrott" och kräva alltför omfattande arbetsinsatser från ledningens sida.¹⁸⁰ En annan invändning

¹⁷⁸ *PM ang ordnande av sekretesskyddet vid vissa industrier m.m.* den 31/8 1957. YK nr 2386 (1957 års industriskyddskommittés arkiv), vol. 1. RA.

¹⁷⁹ *Ibid.*

¹⁸⁰ *PM ang centralt samarbetsorgan för sekretessfrågor och inrättande av ett centralt mätningkontor m.m.* den 27/5 1958. YK nr 2386 (1957 års industriskyddskommittés arkiv), vol. 1. RA.

mot det centrala mättningskontoret som visserligen inte redovisades i promemorian men som framfördes vid ett kommittésammanträde handlade om de risker som var förknippade med förslaget. Eftersom kontoret endast skulle omfatta ungefär tio mättningsmän skulle dessa "känna till allting" och därmed löpa risken för att bli utsatta för påtryckningar från utländska underrättelsetjänster.¹⁸¹

Beträffande det föreslagna korporativt sammansatta samarbetsorganet menade industriskyddskommittén att intresseorganisationernas medverkan i industriskyddet skulle lösas enligt andra linjer. Rådgivning i sekretessfrågor skulle ombesörjas av försvarsstaben i samråd med civilförsvarsstyrelsen och statspolisintendenten. I den mån överläggningar skulle hållas mellan beställande myndighet och industrier eller entreprenörer skulle även detta skötas av försvarsstaben. Samtidigt ansåg kommittén att det var viktigt att skapa en organisatorisk plattform för intresseorganisationernas medverkan i upprätthållandet av industriskyddet. Detta skulle emellertid lösas genom att SAF, LO och TCO skulle få representation i statspolisintendentens samrådsnämnd och därmed kunna medverka i beslut om utlämnande av uppgifter för personalkontroll.¹⁸²

Frågan om att skapa en form för intresseorganisationernas medverkan i personalkontrollen var en av flera nyordningar inom området som behandlades i den andra promemorian som presenterades för regeringen den 27 maj 1958, *PM ang personalkontroll m.m.* I den första delen av promemorian gjordes en översyn av det gällande regelverket för personalkontrollen. Efter det att industriskyddskommittén haft kontakt med de myndigheter som hade befogenhet att utföra personalkontroll hade den noterat att det fanns vissa svårigheter att tillämpa bestämmelserna. Detta berodde inte minst på att de - sedan 1948 - successivt utfärdade föreskrifterna till militära och civila myndigheter uppvisade olikheter såväl vad gäller vilka uppgifter som fick utlämnas från säkerhetspolisen till respektive myndigheter som beträffande förutsättningarna för att myndigheterna skulle få utföra personalkontroll.¹⁸³ För att underlätta och effektivisera personalkontrollen var det därför viktigt att bestämmelserna omarbetades till en mer enhetlig form. Personalkontrollen

¹⁸¹ Sammanträdesprotokoll den 26/11 1957. YK nr 2386 (1957 års industriskyddskommittés arkiv), vol. 1. RA.

¹⁸² *PM ang centralt samarbetsorgan för sekretessfrågor och inrättande av ett centralt mättningskontor m.m.* den 27/5 1958. YK nr 2386 (1957 års industriskyddskommittés arkiv), vol. 1. RA.

¹⁸³ I industriskyddskommitténs PM sammanställdes en tabell över de bestämmelser som utfärdades för personalkontrollen under åren 1957-1958.

för respektive myndighet skulle regleras av två ämbetskrivelser. Den ena skulle tillställas den myndighet som hade befogenhet att utföra personalkontroll och den andra skulle utfärdas till statspolisintendenten. Kommittén menade vidare att de gällande föreskrifterna för statspolisintendenten som reglerade vilka uppgifter som fick utlämnas i personalkontrollen var alltför snävt formulerade. Den föreslog därför att regeringen skulle slopa restriktionerna om att utlämnande av uppgifter om *misstänkt* medlemskap i ytterlighetsorganisation till de civila myndigheterna endast fick ske vid personalkontroll för befattningar av särskild betydelse för rikets säkerhet.¹⁸⁴ Dessutom ansåg kommittén att det var nödvändigt att befattningshavare eller anställningssökande tillhörande denna högre säkerhetsklass skulle bli föremål för en mer utförlig kontroll än tidigare såväl vad beträffar politiska åsikter som andra personliga förhållanden.

Här må såsom exempel anföras att en person utan att vara medlem i viss som farlig ansedd organisation likväl med denna har sådana kontakter eller för densamma uttryckt sådana sympatier att de kunna åtminstone i det närmaste jämföras med medlemskap. Såsom ytterligare exempel må framhållas den latent fara, som kan anses föreligga i att besätta viktiga poster med personer hemfallna åt alkoholmissbruk eller vilka till följd av sin läggning eller eljest kunna antagas vara mer mottagliga för påverkan - stundom också utpressning t.ex. genom skandalisering - och därför lättare än andra kunna förmås att ställa sig till förfogande för illegal verksamhet.¹⁸⁵

Om den befattning som kontrollen avsåg tillhörde denna högre säkerhetsklass skulle det åligga den myndighet som begärde personalkontroll att ange detta då den gjorde förfrågan till säkerhetspolisen. Bestämmelserna om personalkontroll inom polisväsendet borde enligt förslaget bli mer vittgående då även uppgifter om andra

¹⁸⁴ Detta förbehåll hade tidigare även gällt försvaret med borttagits enligt regeringsbeslut den 2/2 1951. *PM angående personalkontroll m.m.* InD:s arkiv (H) E I, konseljakt den 3/1 1958. RA.

¹⁸⁵ *PM angående personalkontroll m.m.* 27/5 1958. InD:s arkiv (H) E I, konseljakt den 3/1 1958. RA.

befattningshavare än polismän skulle kunna vara föremål för obegränsat utlämnande av uppgifter ur säkerhetspolisens centralregister. Denna föreskrift skulle, enligt kommittén, fastställa den praxis som tillämpades enligt tidigare givna underhandsbesked från inrikesdepartementet till statspolisintendenten. Slutligen skall nämnas att kommittén föreslog att utlämnandet av spontanuppgifter inte skulle vara begränsat till försvaret utan även utsträckas till att gälla de civila myndigheterna. Spontanuppgifter skulle liksom andra personalkontrolluppgifter endast lämnas ut efter samrådsnämndens enhälliga tillstyrkande. Från denna regel skulle göras undantag beträffande uppgifter om en person "om vars verksamhet eljest sådana upplysningar föreligga, att han på bärande skäl kan befaras i ett kritiskt läge vara beredd" att delta i förberedelser för brott mot rikets säkerhet eller handlingar som syftade till att undergräva det demokratiska statsskicket eller påverka rikets ställning som oberoende stat. Sådana uppgifter skulle endast kunna lämnas ut efter beslut av regeringen.¹⁸⁶

Som nämnts ovan upptog frågan om möjligheterna att omplacera eller avskeda "medborgerligt opålitliga" befattningshavare en stor del av kommitténs arbete. Denna fråga behandlades i den andra delen av *PM ang personalkontroll m.m.* Under rubriken "Åtgärder beträffande opålitliga personer" behandlade industriskyddskommittén gällande regelverk och anställningsavtal beträffande personer anställda av privata och offentliga arbetsgivare. Den kunde då konstatera att anställningsreglerna för stats- och kommunalanställda tjänstemän formellt inte innebar något hinder för åtgärder mot anställda som betraktades som opålitliga. I praktiken var det emellertid svårare:

[Det] bör understrykas att det i praxis visat sig svårt för att icke säga omöjligt att bokstavligen tillämpa bestämmelserna. Säkerheten i anställningen är härvidlag liksom eljest i realiteten mycket större än vad själva bestämmelserna synas utvisa.¹⁸⁷

För kollektivanställda arbetare gällde olika regler beroende på om de var anställda inom offentlig eller privat sektor. Kollektivavtalet inom den offentliga sektorn ansågs ge särskilt starkt skydd till ar-

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Ibid.

betstagarna. I promemorian konstaterade kommittén att det var "tveksamt om medborgerlig opålitlighet kan anses utgöra ett objektigt godtagbart skäl för avskedande". För att illustrera detta erinrades om det ovan refererade fallet i arbetsdomstolen 1951 angående Stig Helmer Dahlkvist. Arbetsdomstolen hade då poängterat att dess bedömning om att avskedandet av Dahlkvist saknade stöd i kollektivavtalet kunde - under andra omständigheter - ha blivit annorlunda. För att belysa detta citerades följande stycke ur domskälen i promemorian:

Om nämligen den verksamhet, som ett politiskt ytterlighetsparti bedriver visas taga sådana uttryck, att verksamheten med hänsyn till det politiska och militära läget utgör en påtaglig fara för landets säkerhet, måste enbart ett aktivt medlemskap kunna bedömas såsom ett objektigt godtagbart skäl för avskedande från en befattning av den natur som D. innehar.¹⁸⁸

Arbetsdomstolens öppning för att tolkningen av kollektivavtalets anställningsskydd för aktiva medlemmar i SKP kunde bli annorlunda om den inre och yttre hotbilden förändrades påverkade inte de rådande situationen vid slutet på 1950-talet. Någon skärpning av hotbilden hade enligt kommittén inte skett.

Såvitt kommittén kan bedöma torde anledning icke finnas till antagande att frågan i dagens läge skulle bedömas annorlunda.¹⁸⁹

De kollektivanställda arbetarna inom den privata sektorn hade en något svagare ställning. I SAF:s stadgar föreskrevs att arbetsgivaren hade fri uppsägningsrätt vilket också hade ansetts innebära att något skäl för avskedande ej behövde uppges. Denna princip hade emellertid inskränkts i huvudavtalet mellan LO och SAF där regler om "uppsägningsvarsel" och "samrådspålikt" införts. Vid eventuellt missnöje med ett avskedande kunde fackförbundet begära undersökning av arbetsmarknadsnämnden. Inför nämnden var arbetsgi-

¹⁸⁸ Industriskyddskommitténs citat ur arbetsdomstolens dom nr 38/1951 den 24/9 1951. *PM angående personalkontroll m.m. 27/5 1958*, s. 24-25. InD:s arkiv (H) E I, konseljakt den 3/1 1958. RA.

¹⁸⁹ *PM angående personalkontroll m.m. 27/5 1958*, s. 25. InD:s arkiv (H) E I, konseljakt den 3/1 1958. RA.

varen skyldig att uppge skälen för åtgärden och inleda förhandlingar med facket. De rekommendationer som därefter kunde avges av arbetsmarknadsnämnden betraktades ha sådan tyngd att de i allmänhet följdes. På tjänstemannasidan fanns en tjänstemarknadsnämnd med motsvarande uppgifter. Med hänvisning till att det i flera riksdagsmotioner under år 1957 hade föreslagits lagstiftning om uppsägningskydd menade kommittén att svårigheterna att bli av med arbetstagare på grundval av uppgifter som hämtats ur säkerhetspolisens register skulle öka. Inte minst med tanke på att uppgifterna inte fick delges fackförbunden utan skulle stanna hos den kontrollerande myndigheten.

Det torde vara uppenbart att opålitlighet som uppsägningsgrund i sådana fall där misstanken om opålitlighet utgöres endast av ett meddelande härom från myndighet av arbetstagarnas organisationer kan komma att anses vara ett icke godtagbart skäl för uppsägning. Med hänsyn till att möjlighet icke föreligger till bedömning av det bakomliggande materialet torde en av organisationen vidtagen aktion kunna komma att leda till att uppsägningen av prövande instanser bedömes vara ogrundad. Även om en arbetsgivare, som har fri uppsägningsrätt utan någon av de begränsningar varom förut talats, kan mot en arbetarorganisations protester fullfölja uppsägningen, synes detta kunna medföra obehag i form av allmänna opinionsyttringar och andra liknande åtgärder.¹⁹⁰

För att undvika dessa eventuellt uppkommande konflikter och orosmoment för säkerhetstjänsternas industriskyddsverksamhet ansåg kommittén, liksom försvarsstabschefen Åkerman, att beslut om åtgärder mot medborgerligt opålitliga befattningshavare inom industrin skulle förankras hos fackföreningarna. Som nämnts ovan föreslogs därför en utökning av samrådsnämnden med representanter från SAF, LO och TCO då sådana ärenden skulle avgöras.

¹⁹⁰ Ibid.

Det framstår för kommittén såsom ändamålsenligt att utöka denna personkrets med representanter för arbetsmarknadens organisationer, med vilka statspolisintendenten skulle kunna samråda då fråga uppkommer att om en anställd person lämna upplysningar av sådant slag att de kunna tänkas medföra ett avskedande eller annan ingripande åtgärd.¹⁹¹

Efter det att representanterna deltagit i ett beslut ”om avskedande eller annan ingripande åtgärd” skulle de underrätta den kontrollerade personens fackförbund att de åtgärder som skulle vidtas kunde anses vara befogade. Detta för att försäkra sig om att personen, vid eventuellt missnöje, inte skulle få stöd från facket.¹⁹²

Förslagen går på remiss

Industriskyddskommitténs promemorior remitterades till statspolisintendenten, ÖB, LO, TCO, SAF, statens avtalsnämnd och civilförsvarsstyrelsen.¹⁹³ I huvudsak anslöt sig remissinstanserna till de förslag som framförts av industriskyddskommittén. Detta kan knappast betraktas som förvånande då samtliga instanser antingen haft representation i kommittén eller på annat sätt aktivt deltagit i det löpande arbetet och således redan i hög grad kunnat påverka innehållet i promemoriorna.¹⁹⁴ Några kommentarer i yttrandena om industriskyddskommitténs förslag i *PM ang personalkontroll m.m.* är ändå värda att nämnas.

Statens avtalsnämnd påpekade att även om beslut om omplacering eller avskedande som först förankrats inom en med intresseorganisationerna utökad samrådsnämnd detta ingalunda var en garanti för att fallet inte kunde drivas i arbetsdomstolen. Enligt lagen om arbetsdomstol kunde enskild kollektivanställd arbetstagare driva sin egen sak i arbetsdomstolen om dennes fackförbund vägrade att

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Första delen i *PM ang personalkontroll m.m.* remitterades bara till statspolisintendenten och ÖB. Till civilförsvarsstyrelsen skickades endast *PM ang centralt samarbetsorgan för sekretessfrågor och inrättande av ett centralt mätningkontor*. och statens avtalsnämnd fick bara yttra sig om andra delen i *PM ang personalkontroll m.m.* ”Förslag till remissplan” den 8/9 1958. InD:s arkiv (H) konseljakt den 30/6 1961. RA.

¹⁹⁴ Alla remissvar, vilka inkom till regeringen under hösten 1958, finns samlade i inrikesdepartementets konseljakt den 30/6 1961. InD:s arkiv (H).

ge stöd. Så hade också skett ett par gånger under de senaste femton åren.¹⁹⁵

LO påpekade att även om de fackliga representanterna i samrådsnämnden samtyckt till att en person blev omplacerad eller avskedad så kvarstod rätten att hänskjuta ärendet till arbetsmarknads- eller tjänstemarknadsnämnden.¹⁹⁶

ÖB framförde önskemål om att personalkontroll i särskilt motiverade fall skulle kunna utföras även om en person inte tillhörde de personalkategorier som upptogs i bestämmelserna. Dessutom föreslog han att listan över civila myndigheter med befogenhet att utföra personalkontroll skulle utökas.¹⁹⁷

1961 års personalkontrollbestämmelser

Den 30 juni 1961 utfärdade regeringen nya hemliga ämbetskrivelser till statspolisintendenten, ÖB, civila myndigheter och statliga företag om vilka föreskrifter som skulle gälla för personalkontrollen.¹⁹⁸ De nya bestämmelserna för utlämnande av uppgifter ur säkerhetspolisens register gick helt i linje med vad industriskyddskommittén föreslagit. Utlämnandet av spontanuppgifter skulle fortsättningsvis inte bara gälla försvarets personalkontroll utan även den civila kontrollen. Personalkontrollen för polisväsendet skulle omfatta hela personalen och uppgifter om misstänkt medlemskap i politisk ytterlighetsorganisation skulle utlämnas beträffande alla tjänster som omfattades av personalkontroll. Under vissa förutsättningar skulle utlämnas spontanuppgifter till försvaret även vad beträffar värnpliktiga eller "person som på annat sätt [var] anlitad inom försvarsväsendet" som inte tillhörde de personalkategorier som omfattades av personalkontroll. Detta gällde t.ex. personer

¹⁹⁵ Chefen för statens avtalsnämnd Karl Lindell till regeringen den 26/8 1958. InD:s arkiv (H) konseljakt den 30/6 1961. RA.

¹⁹⁶ LO-ordförande Arne Geijer till regeringen den 8/9 1958. InD:s arkiv (H) konseljakt den 30/6 1961. RA.

¹⁹⁷ Detta gällde Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (vilket även föreslagits 1952), riksräkenskapsverket, arbetsmarknadsstyrelsen och väg- och vattenbyggnadsstyrelsen. ÖB till regeringen den 9/9 1958. InD:s arkiv (H) konseljakt den 30/6 1961. RA. Ett förslag till en ny ämbetskrivelse för försvarsmakten framställdes av ÖB till regeringen den 29/10 1959 (Fst/In nr H 140:5). Fst/Säk:s arkiv (H) F I vol. 8. MUST.

¹⁹⁸ arbetsmarknadsstyrelsen, medicinalstyrelsens sjukvårdsberedskapsnämnd, statens jordbruksnämnd, statens kriminaltekniska anstalt, statens signalskyddsnämnd, civilbefälhavarna, rikskontrollverket (som var en sammanslagning av statens sakrevision och riksräkenskapsverket), statssekreterarna, styrelsen för statskontoret, Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut och väg- och vattenbyggnadsstyrelsen. Samtliga dessa ämbetskrivelser den 30/6 1961 finns samlade i konceptserien i inrikesdepartementets hemliga arkiv i Riksarkivet.

om vilka det fanns uppgifter om att de var misstänkta för förberedelser som syftade till att "undergräva det demokratiska statsskickets bestånd eller rikets ställning som oberoende stat" eller ansågs inta en ledande ställning inom en politisk ytterlighetsorganisation. Dessutom föreskrevs för befattningar av särskild betydelse för rikets säkerhet att:

Utan hinder av vad som ovan stadgats må även varje annan hos polismyndighet tillgänglig uppgift utlämnas, därest den person, om vilken uppgifter begäres, innehar eller skall tillträda befattning eller betros med uppdrag, som enligt den uppgiftsbegärande myndighetens bedömning är av särskild betydelse för rikets säkerhet och då med hänsyn till beskaffenheten av befintliga uppgifter anledning föreligger till misstanke att vederbörande icke i alla lägen kan förväntas tillförlitligt fullgöra sin tjänstplikt.¹⁹⁹

Denna punkt som gav säkerhetspolisen och samrådsnämnden (med minst två ledamöter närvarande) fullmakt att själv avgöra omfattningen av uppgiftslämnandet för den högre säkerhetsklassen öppnade således för att även uppgifter om ickepolitiska personliga förhållanden kunde aktualiseras i personalkontrollen. Dessutom tillkallades LO:s Herman Blomgren, TCO:s jurist Lennart Geijer och SAF-direktören Ingemar Wahrolén för att samråda med statspolisintendenten "i vissa frågor". Dessa skulle i enlighet med industri-skyddskommitténs förslag vara närvarande vid de sammanträden i samrådsnämnden då frågor om avskedande eller "annan ingripande åtgärd i anställningsförhållande" behandlades.²⁰⁰

Föreskrifterna som utfärdades till de civila myndigheterna och företagen var enhetligt utformade och angav att personer som var

¹⁹⁹ Å.s. InD till Spi den 30/6 1961. HK 141/61. SÄPO. Beslut om spontanutlämnande av politiska uppgifter till civila myndigheter och företag behövde emellertid inte - som industri-skyddskommittén föreslog - underställas regeringens prövning. Således kunde t.ex. en spontanuppgift om en posttjänsteman som var medlem i SKP och aktiv i Demokratisk Ungdom lämnas ut till Postverket 1963. Posttjänstemannen hade aktualiserats i personalkontrollen redan 1958 eftersom han ibland delade ut posten till SKP:s högkvarter på Kungsgatan 84. Spontanuppgifter föreslogs då lämnas ut för att inte riskera "eventuella kontrollåtgärder" mot partiet. 1958 hade emellertid regeringen inte gett sin tillåtelse till att uppgifter om personen skulle få lämnas ut utan att framställan gjorts från postverket (HS/HSC nr 425/58. SÄPO).

²⁰⁰ Ibid.

tilltänkta för eller innehade en befattning som var av betydelse för rikets säkerhet skulle vara föremål för personalkontroll. Om befattningen var av särskild betydelse för rikets säkerhet skulle detta särskilt anges. I dessa fall liksom om personens arbetsuppgifter var förknippade med bevakningsuppgifter, chefskap för förråd eller kassaförvaltning eller uppbördsansvar skulle uppgifter om tidigare konstaterad brottslighet begäras. Det påpekades också att referenser alltid skulle inhämtas innan myndigheten begärde personalkontroll och att om det vid personalkontroll framkom att en redan anlitad befattningshavare kunde betraktas som olämplig så skulle beslut om eventuell åtgärd underställas ansvarigt statsråd.²⁰¹ Liksom tidigare saknades instruktioner för de civila myndigheterna om hur eventuellt missnöje från de kontrollerade personerna skulle hantearas.

Till ÖB utfärdades mer detaljerade bestämmelser. Där angavs, liksom tidigare, noggrant vilka personalkategorier som skulle kontrolleras. En jämförelse med 1952 års föreskrifter visar att personalkontrollen för entreprenadarbetare som anlätades för större ej hemliga arbeten inom militär anläggning slopades.²⁰² Samtidigt inskränktes kontrollen av den frivilliga befälsutbildningen till att gälla befördringskurser till underofficer eller högre. Sammantaget innebär dock de nya föreskrifterna en utökning av försvarets personalkontroll. Till exempel föreskrevs att förutom värnpliktiga inom flygvapnet och signaltrupperna skulle även de som avsågs för kustartilleriet och luftvärnet kontrolleras.²⁰³

Den stora utvidgningen gällde emellertid försvarets personalkontroll av civila befattningshavare. Som nämnts ovan kunde ÖB sedan 1952 utfärda bestämmelser om klausuler för personalkontroll i entreprenadkontrakt och även kontrollera enskilda personer som skulle utföra hemligt arbete för försvarsmyndigheterna. I 1961 års bestämmelser var emellertid reglerna för kontrollen av dessa personer betydligt mer omfattande och detaljerade. Där angavs att försvarsmyndigheterna - före anlåtande av leverantör för uppdrag "i samband med upphandling eller arbete som med hänsyn till rikets säkerhet" skulle hållas hemligt - skulle låta kontrollera kontaktmän och företagsstyrelser. Därefter skulle den personal som skulle sys-

²⁰¹ Ä.s. från InD till de civila personalkontrollerande myndigheterna den 30/6 1961. InD:s arkiv (H), koncept. RA.

²⁰² Bestämmelsen togs bort enligt förslag från ÖB då den varit ett "irritationsmoment" och många gånger föranlett personalkontroll för inpassering till förbanden. ÖB till regeringen den 29/10 1959 nr H 140:5. Fst/Säk:s arkiv (H) F I vol. 8. MUST.

²⁰³ Ä.s. FöD till ÖB den 30/6 1961 (avskrift). HK 141/61. SÄPO.

selsättas med beställningen kontrolleras. Dessutom skulle den personal som inte kunde hindras från insyn i det hemliga arbetet genom "sektionering"²⁰⁴ eller andra säkerhetsåtgärder kontrolleras. Dessa regler skulle också gälla underleverantörer, entreprenörer, underentreprenörer som utförde arbeten för försvarets räkning. Det föreskrevs också kontroll av personer som, för försvarets räkning, skulle arbeta utomlands "när intyg om pålitlighet kräves av vederbörande myndighet i besökslandet".²⁰⁵

Vad beträffar sekretessen och den enskildes möjligheter att överklaga överensstämde 1961 års personalkontrollbestämmelser för försvaret med de tidigare föreskrifterna. I den mån en person som blev utsatt för åtgärd på grund av uppgifter som lämnats ut i personalkontrollen uttryckte missnöje skulle denne endast informeras om vilken myndighet som fattat beslutet. Vid "direkt förfrågan" från den kontrollerade skulle denne informeras om att det fanns möjlighet att överklaga beslutet till det ansvariga statsrådet.²⁰⁶

Under 1960-talet byggdes personalkontrollsystemet ut ytterligare. Den 13 december 1963 fick Sveriges geologiska undersökning och statistiska centralbyrån rätt att inhämta uppgifter från säkerhetspolisen för att kontrollera sin personal.²⁰⁷ Året därefter infördes personalkontroll för anställda vid Allmänna bevakningsaktiebolaget (ABAB).²⁰⁸ Den 1 maj 1966 infördes personalkontroll för statens bakteriologiska laboratorium.²⁰⁹ Samma år utfärdades bestämmelser till länsstyrelserna för personalkontroll vid samordningsdelegationen för kommunal beredskapsplanläggning.²¹⁰

Den successiva utvidgningen av personalkontrollsystemet kunde ostört pågå från slutet av 1940-talet fram till mitten av 1960-talet. Formerna för kontrollen hade beslutats i samförstånd mellan övervakningsmyndigheterna och regeringen. Från slutet av 1950-talet hade dessutom de stora arbetsmarknadsorganisationerna, åtminstone formellt, en viktig roll i den samhälleliga konsensus som präglade den för offentligheten dolda handläggningen av personalkontrollärendena.

²⁰⁴ Sektionering är en praktisk tillämpning av den s. k. behovsprincipen. Denna princip går ut på att ingen skall veta mer än vad som nödvändigtvis behövs för att utföra sitt arbete och därmed också hindras från att få insyn i andra arbeten som utförs på arbetsplatsen.

²⁰⁵ InD till ÖB den 30/6 1961. InD:s arkiv, koncept. RA.

²⁰⁶ Ä.s. FöD till ÖB (avskrift). HK 141/61. SÄPO. Ä.s. InD till ÖB den 30/6 1961. InD:s arkiv, koncept. RA.

²⁰⁷ Ä.s. InD till Sveriges geologiska undersökning samt InD till statistiska centralbyrån den 13/12 1963. HK 141/61. SÄPO.

²⁰⁸ Ä.s. InD till RPS den 23/10 1964. HK 141/61. SÄPO.

²⁰⁹ Ä.s. InD till SBL den 1/4 1966. HK 141/61. SÄPO.

²¹⁰ Ä.s. justitiedepartementet till samtliga länsstyrelser den 16/12 1966. HK 141/61. SÄPO.

Sammanfattning

År 1952 var den första fasen av utbyggnaden av civila och militära myndigheters personalkontroll avklarad. På några punkter fanns det - enligt de militära myndigheterna - emellertid avgörande brister dels i kontrollen av de industrier som utförde arbeten åt försvaret, dels vad beträffar möjligheterna att avskeda kollektivanställda kommunister. Industrikontrollens brister bestod i att säkerhetspolisen inte ansåg sig ha möjlighet att lämna ut spontanuppgifter om personer som utförde hemliga civila beställningsarbeten åt försvaret. Säkerhetspolisen menade att den inte kunde avgöra i vilken mån dessa arbeten var hemliga eller inte. Problemet med de kollektivanställda kommunisterna hade blivit uppenbart då arbetsdomstolen 1951 beslutat att medlemskap av SKP inte kunde betraktas som ett godtagbart skäl till avskedande enligt kollektivavtalet.

När flera fall av industrispionage avslöjades under åren 1955-1956 - samtidigt som det lades upp planer för att importera krigsmateriel från USA - utarbetade försvarsstaben ett förslag om förbättrat industriskydd. De viktigaste punkterna i förslaget var att en särskild industriskyddsdetalj skulle inrättas inom försvarsstaben samt att arbetsmarknadens parter skulle samarbeta i frågor rörande industrisäkerheten. För att kunna realisera det senare förslaget krävdes en bred uppslutning av de stora intresseorganisationerna. I linje med denna tanke kom både LO och SAF att bli representerade i 1957 års industriskyddskommitté som skulle utreda frågorna. Kommitténs arbete kom i hög grad att kretsa kring frågan om hur personalkontrollen skulle förändras för att motsvara kraven på ökad industrisäkerhet.

I enlighet med ett förslag som industriskyddskommittén överlämnade till regeringen 1958 utarbetades nu nya riktlinjer för de civila och militära myndigheternas personalkontroll. I 1961 års bestämmelser utvidgades personalkontrollen ytterligare. Flera nya civila myndigheter fick rätt att utföra personalkontroll och säkerhetspolisen ålades att utlämna spontanuppgifter såväl till de civila som de militära myndigheterna. Med hjälp av den nyinrättade industriskyddsdetaljen kunde nu säkerhetspolisen få besked om vilka av de anställda vid industrierna som var sysselsatta med hemliga militära beställningar. I den mån frågor om avskedande av kommunister skulle uppkomma föreskrev de nya reglerna att representanter från LO, TCO och SAF skulle medverka vid de sammanträden med samrådsnämnden då dessa ärenden skulle avgöras. För de mili-

tära myndigheterna föreskrevs dessutom att särskilda säkerhetsavtal skulle upprättas då arbeten beställdes av den civila industrin. I dessa s.k. SUA-avtal²¹¹ skulle föreskrifter om pålitlighetskontroll av personalen ingå.

²¹¹ SUA var en förkortning för Säkerhetsskydd, Upphandling och Arbete.

6 Registreringen

Inledning

I kritiska diskussioner om säkerhetspolisens verksamhet väcks nästan alltid frågan om säkerhetspolisens register, vilken omfattning det har och vad det innehåller. Inför offentligheten har det då från ansvarigt håll framhållits att säkerhetspolisens register i första hand är ett spaningsregister och att de personer som finns antecknade där inte nödvändigtvis behöver vara misstänkta för något brott. Det påpekas också att säkerhetspolisens verksamhet skiljer sig från den "vanliga" polisiära brottsbekämpningen. Medan kriminalpolisens utredningar oftast börjar efter det att ett brott redan är begånget, måste säkerhetspolisens arbete rikta in sig på att inledningsvis konstatera huruvida det föreligger brott eller inte. Registret framhålls därför som oundgängligt i spaningsarbetet mot personer som av olika skäl kan tänkas ha förutsättningar för att begå brott mot rikets säkerhet.

I denna undersökning kan sådana resonemang bl.a. återfinnas i Thulins propäer till regeringen om att det var olämpligt att säkerhetspolisen förhindrades att registrera kommunister vid årsskiftet 1947/48. En klagande sammanfattning av säkerhetspolisens syn på registreringens betydelse för arbetet kan hämtas ur en arbetsinstruktion för statspolisens tredje rotels personal som skrevs av kriminalkonstapel T Sjöstedt i oktober 1953:

Registret är vårt minne. Låt det veta, vad du inhämtat. Anteckningen i byråladan har möjligen berikat Ditt men inte rotelns vetande. Låt därför registrera! Först därmed utökar Du rotelns förmåga att besvara de ständigt åter-

kommande frågorna: Vem är det och vad är känt?²¹²

Att den breda politiska registreringsverksamheten även i hög grad har varit kopplad till säkerhetspolisens medverkan i den politiska personalkontrollen har regeringen - åtminstone fram till slutet av 1960-talet - varit mindre benägen att diskutera offentligt. Som exempel på detta kan påminnas om statsrådsdiskussionerna om vad som kunde diskuteras då Erlander skulle besvara Ohlins interpellation i riksdagen 1950. Polisintendent Hasselrot hade då informerat inrikesdepartementet om det aktuella läget på personalkontrollfronten och den vid industrierna pågående kartläggningen och registreringen av kommunister. Erlander berörde emellertid inte dessa frågor inför riksdagen.²¹³

Om tidigare kapitel till största delen handlat om utvidgningen av utlämnandet av uppgifter från säkerhetspolisen skall detta kapitel fokusera på motsvarande expansion vad beträffar inhämtningen av uppgifter.

Regelverket

I kapitlet om den civila personalkontrollen berättas om hur polisintendent Westlin i Göteborg förgäves under ett halvår 1948 försökte få besked från statspolisintendenten Thulin om hur han skulle hantera frågan om registreringen av kommunister. Svaret på Westlins fråga anlände den 22 september 1948 då statspolisintendentens cirkulär nr 1 utfärdades till landets landsfogdar, polismästarna i de större städerna samt vissa lokala statspolisavdelningar. I cirkuläret informerade statspolisintendenten om de regler som skulle tillämpas för införande av uppgifter i säkerhetspolisens register. Instruktionerna poängterade särskilt att säkerhetspolisens uppgift var att bekämpa s.k. landsskadliga brott. För att förtydliga detta lät Thulin tillägga att i verksamheten "innefattas icke övervakning av politiska partier såsom sådana". Av de följande formuleringarna i cirkuläret

²¹² *Råd och anvisningar vid identifiering och inre spaning i allmänhet*. av T Sjöstedt i oktober 1953 Sp 3:s arkiv B IV, vol. 2. SÄPO.

²¹³ Även om personalkontrollbestämmelserna var hemliga och ordet "personalkontroll" skulle undvikas inför offentligheten lämnades viss information om verksamheten. T.ex. informerades riksdagen av försvarsminister Torsten Nilsson om att säkerhetstjänsterna medverkade i "s.k. personalkontroll" och att "denna verksamhet avser att hindra personer, som icke äro kända för laglydnad och medborgarsinne, att vinna anställning inom försvaret". Protokoll från riksdagens andra kammare den 14/11 1951 (nr 31, s. 20).

framgår emellertid att detta inte skulle uppfattas som att alla politiska partier skulle vara fredade från säkerhetspolisens övervakning:

Övervakningen måste å andra sidan rikta sig icke blott mot enskilda personer utan även mot organisationer, vilka kunna misstänkas för sådana brott eller kunna antagas i ett kritiskt läge komma att intaga en hållning, varigenom rikets säkerhet sättes i fara. Någon skillnad härutinnan skall icke upprätthållas mellan olika slags sammanslutningar, såsom extremistiska organisationer till höger och till vänster.²¹⁴

Thulin framhöll vidare att det var viktigt att resultaten från övervakningen - t.ex. uppgifter om misstänkta organisationer (mål, metoder, möten och andra sammankomster, utbildningsövningar, medlemmar, sympatisörer etc) samt uppgift om medlem eller sympatisör - rapporterades till statspolisens tredje rotel i Stockholm. För "undvikande av rättsförluster" skulle uppgifter om personer vara "objektiva, korrekta och grundade på saksäl" och antecknas på särskilda blanketter.²¹⁵ Ur personalkontrollsynpunkt var det naturligtvis viktigt att också veta var personen arbetade.

Beträffande yrke bör särskilt angivas, huruvida vederbörande är anställd vid det militära eller civila försvaret, polisen, den centrala statsförvaltningen, kraftverk eller industriföretag, som är av synnerlig vikt för försvaret eller folkförsörjningen, järnväg (jämväl enskild), post-, telegraf-, eller tullverk, spårväg eller större omnibusföretag.²¹⁶

Förutom dessa uppgifter skulle värnpliktsnummer och om möjligt tidpunkt för inträde i "ytterlighetsorganisation" angivas. Sist på blanketten skulle antecknas vad som var känt om personen i politiskt hänseende. Vid angivandet av grunderna för misstanke om verksamhet för politiskt ytterlighetsparti skulle särskilt vissa angivna punkter beaktas. Registrering skulle ske om personen:

²¹⁴ Statspolisintendentens cirkulär nr 1 den 22/9 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 398/48. SÄPO.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Ibid.

- a) öppet eller fördolt intaga eller ha intagit ledande ställning i organisation, varom här är fråga (namngives) eller eljest i högre grad åtnjuta sådan organisations förtroende;
- b) ha eller ha haft förbindelse med främmande makt;
- c) utöva eller ha utövat verksamhet, som strider mot rikets säkerhet;
- d) eljest företaga eller ha företagit åtgärd, som ur synpunkten av rikets säkerhet kan anses vara av anmärkningsvärd art;²¹⁷

Om de omständigheter som redovisades under punkterna a) - c) var förhållandevis väl avgränsade, öppnade punkten d) för en mer generös registreringsverksamhet. Att alla uppgifter som kunde bedömas vara intressanta för säkerhetspolisens verksamhet skulle registreras utan begränsningar klargjordes enligt följande:

För undvikande av missförstånd må framhållas att uppgift, som icke är av så kvalificerad art, som angivits under a - d), t.ex. att vederbörande är passiv medlem eller sympatisör, jämväl bör rapporteras å blanketten. ... Här bör framhållas, att beträffande registrering icke gälla några av högre myndighet utfärdade inskränkande direktiv. Registrering får sålunda ske av alla fakta och omständigheter, som polisen anser nu eller framdeles kunna få betydelse för spaningsverksamheten.²¹⁸

Det är värt att notera att det i cirkuläret påpekades att registreringen framförallt skulle vara till hjälp för spaningsverksamheten, dvs. för säkerhetspolisens arbete med att upptäcka och beivra spioneri- och sabotagebrott. Vad beträffar den brett inriktade registreringen av kommunister kan emellertid brottsspaningsmotivet i praktiken betraktas som sekundärt. Det främsta motivet till igångsättandet av den omfattande registreringsverksamheten var istället att säkerhetspolisen var skyldig att tillhandahålla försvarsstaben uppgifter om kommunister för personalkontroll. Detta kunde också framhål-

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Ibid.

las internt. I april 1950 kunde polisintendent Åke Hasselrot i en skrivelse till inrikesdepartementet konstatera att anledningen till att statspolisintendenten utfärdade cirkulär nr 1 om att "extremistiska organisationer och personer" skulle registreras vid tredje roteln i Stockholm var de av regeringen den 30 juni 1948 utfärdade bestämmelserna om personalkontroll inom försvarsväsendet.²¹⁹ Cirkulär nr 1 ersattes den 12 februari 1963 av tjänsteföreskrift HA 30. För de regler som gällde för den politiska registreringsverksamheten innehöll emellertid HA 30 inte några förändringar.²²⁰ HA 30 gällde fram till det att personalkontrollkungörelsen trädde i kraft den 1 oktober 1969. I enlighet med instruktionerna i cirkulär nr 1 och HA 30 registrerades från 1940-talet fram till 1969 över 113 000 personer som kommunister och drygt 16 000 personer som nazister i säkerhetspolisens centralregister.²²¹

Säkerhetspolisen knyter kontakter och läser tidningar

Även om cirkulär nr 1 inte namngav de organisationer som skulle betraktas som ytterlighetsorganisationer, stod det klart att dess föreskrifter riktades särskilt mot kommunisterna. På grundval av de nya instruktionerna kunde nu säkerhetspolisen återuppta den landsomfattande breda inhämtningen av uppgifter om kommunisterna som tidigare utövats under andra världskriget, dock med den skillnaden att det nu inte fanns samma lagliga möjligheter att utöva telefon- och brevkontroll av partiexpeditioner och tidningsredaktioner. De huvudsakliga källorna som stod till buds för inhämtningen av uppgifter till registret var därför egna "förtroliga meddelare" och öppet material. I kartläggningen av kommunisterna hade säkerhetspolisen också viss hjälp av att försvarsstabens inrikesavdelning haft flera förtroliga meddelare - bl.a. inom kommunistpartiet - under de år som säkerhetspolisens kommunistövervakning haft uppehåll.²²²

²¹⁹ VPM den 25/4 1950 av Åke Hasselrot till statssekreterare Folke Thunborg. Sp 3:s arkiv, S nr 175/50. SÄPO.

²²⁰ Tjänsteföreskrift HA 30 utfärdad av statspolisintendenten den 12/2 1963. HA-pärmen. SÄPO.

²²¹ Anteckningar från sammanträde ang gallringsförfarandet, RPS/Säk 18/2 1971. Ordf Hans Holmér. JWK 5:770, löpnr 6, s. 223/61. SÄPO.

²²² På försvarsstabens exemplar på en inom statspolisen upprättad promemoria om SKP:s verksamhet för åren 1947-1948 har försvarsstabens inrikesavdelning således kunnat konstatera att uppgifterna i promemorian i huvudsak baserats på rapporter som skickats från försvarsstabens till säkerhetspolisen. Se blyertsanteckning på *PM om kommunismen den 20/10 1948*. av Lars P Lindroth och Ragnar E Andersson. Fst/Säk:s arkiv (H) F VIII b vol. 5.

Vid de lokala statspolisavdelningarna påbörjades på hösten 1948 ett tidsödande arbete med att kartlägga kommunisterna i de olika distrikten. Av den till säkerhetspolisen i Stockholm inkommande rapporteringen att döma hade några statspolisavdelningar ute i landet ganska god beredskap för att knyta förbindelser med personer som kunde lämna uppgifter om de lokala kommunisterna. I oktober 1948 rapporterade kriminalöverkonstapel Svedjegård i Norrköping att han "för registrering av odemokratiska element" planerat att dels återuppta kontakten med en socialdemokratisk riksdagsman, dels anlita två förtroliga meddelare inom SKP som han haft förbindelse med under kriget.²²³ Från landsfogde Strandmark i Umeå insändes namn på sex stycken "lämpliga kontaktmän inom fackföreningsfolket" bl.a. en arbetsförmedlingsföreståndare, en rälsbussförare och en fabriksarbetare.²²⁴

Att arbetet med att knyta till sig rapportörer för insamling av uppgifter om kommunisterna gick betydligt långsammare i andra distrikt noterades av statspolisintendent Thulin på våren 1950. Till Stockholm hade det förvisso inkommit uppgifter i "betydande utsträckning" men frekvensen av insända uppgifter hade varit ojämn och ännu saknades det uppgifter från "ett stort antal län".²²⁵ I en cirkulärskrivelse den 4 maj 1950 bad han därför - med hänvisning till den "politiska händelseutvecklingen" - alla landsfogdar samt polismästarna i Göteborg, Malmö och Helsingborg att lämna rapport om det rådande arbetsläget och när den lokala kommunistinventeringen kunde beräknas vara avslutad.²²⁶ Med hjälp av de rapporter som därefter inkom löpande under några veckor i maj 1950 går det att bilda sig en viss uppfattning om hur de lokala statspolisavdelningarna hade lagt upp återupptagandet av det registreringsarbete som legat nere under åren 1945-1948. En metod som tillämpades

MUST. Sedan hösten 1947 hade försvarsstabens inrikesavdelning upprättat flera översikter över SKP. I den första av dessa - som upprättades i december 1947 - poängterades att översiktterna endast skulle fungera som orientering för överbefälhavaren, chefen för försvarsstaben och kontraspionagedetaljen inom Fst/in "...då det icke i nuvarande läge kan anses lämpligt tillkännagiva, att dylik övervakning äger rum inom försvarsstaben" (PM angående "Sveriges Kommunistiska Parti" 2/12 1947 Fst/Säk:s arkiv (H) FVIII b vol 1. MUST).

²²³ Samtidigt anhöll han om ett anslag på 500 kr för att kunna ersätta förtroliga meddelare (dessa skulle redovisas i den "blå boken" för särskilda spaningsanslag). Svedjegård till Hasselrot den 21/10 1948. HSC nr 405/67. SÄPO.

²²⁴ Strandmark till statspolisintendenten den 11/10 1948. HSC nr 405/67. SÄPO.

²²⁵ I april 1950 fanns 16 500 (Norrbotten icke medräknat) personer registrerade som kommunisterna vid statspolisens tredje rotel i Stockholm (VPM från Hasselrot till statssekreterare Thunborg den 25/4 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 175/50. SÄPO.). Cirkulär nr 4 från statspolisintendenten till samtliga landsfogdar och polismästarna i Göteborg, Malmö och Helsingborg den 4/5 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 181/50. SÄPO.

²²⁶ Cirkulär nr 4 från statspolisintendenten till samtliga landsfogdar och polismästarna i Göteborg, Malmö och Helsingborg den 4/5 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 181/50. SÄPO.

var att kontrollera huruvida de uppgifter som fanns i de lokala kommunistregistren som förts under andra världskriget kunde betraktas som aktuella.²²⁷ I Västerås hade t.ex. gamla uppgifter om ungefär 2 200 personer bearbetats och av dessa hade omkring 1 000 överförts till ett nytt register.²²⁸

Samtidigt som de gamla uppgifterna bearbetades samlades nya uppgifter in. Insamlingsarbetet genomfördes huvudsakligen på två sätt. För det första utnyttjades lokala meddelare vilket kan illustreras med hjälp av innehållet i ovan nämnda skrivelser från Umeå och Norrköping.²²⁹ För det andra inhämtades uppgifter om kommunister genom pressen. Kriminalöverkonstapel Georg Wuopio i Luleå kunde t.ex. berätta att alla tillgängliga kommunistiska tidningar för åren 1945-1950 granskats och att de artiklar och notiser som bedömts vara av intresse för registreringsarbetet hade sparats.

Alla urklipp har åsatts löpande nummer årsvis. Därefter ha de i urklippen förekommande namnen - såväl enskilda som organisationer - registrerats landsfiskalsdistriktsvis i syfte att sedermera på ort och ställe verkställa identifiering av vederbörande. ... Granskningsarbetets omfattning framgår bland annat därutav, att exempelvis nyårshälsningarna för ett enda årsskifte - 1945/46 - upptaga 4 500 skilda namn, en del av dessa endast med återgivande av vederbörandes förnamn. För närvarande återstår att registrera namn från nyårshälsningarna för tre årsskiften.²³⁰

Detta tidsödande arbete sysselsatte fyra kriminalkonstaplar "i den mån de inte hindrats av andra uppdrag" och beräknades vara klart de första veckorna i juni 1950. Därefter skulle de personer som figurerat med namn i de kommunistiska tidningarna identifieras och

²²⁷ Se t.ex. landsfogde Linnell (Östergötlands län) till statspolisintendenten den 24/5 1950, landsfogde Vult von Steyern (Kronobergs län) till statspolisintendenten den 30/5 1950, kriminalöverkonstapel Wuopio till landsfogde Ankar den 15/5 1950 samt Strandmark (Västerbottens län) till statspolisintendenten den 13/5 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 181/50. SÄPO.

²²⁸ Kriminalkonstapel Karlström (Västerås) till statspolisintendenten den 30/5 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 181/50. SÄPO.

²²⁹ Se även kriminalöverkonstapel Mattsson (Sundsvall) till statspolisintendenten den 25/5 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 181/50. SÄPO.

²³⁰ Kriminalöverkonstapel Wuopio till landsfogde Ankar den 15/5 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 181/50. SÄPO.

bedömas med hjälp av ”fullt pålitliga, trovärdiga och objektiva personer på respektive orter”. Enligt Wuopio beräknades denna fas av arbetet inte vara klar förrän vid slutet av år 1950.²³¹

Alla statspolisavdelningar kunde emellertid inte avdela lika stora resurser för registreringsarbetet som tredje roteln i Luleå. Karlstadsavdelningen meddelade t.ex. att den ännu inte påbörjat läsningen av den kommunistiska tidningen Nya Värmland för åren 1945-1950, från Växjö rapporterade landsfogden att endast de framträdande kommunisterna kunnat kartläggas och landsfogde Grauers i Gävle beklagade sig över att den för registreringen ansvarige polismannens löpande arbete inkräktade alltför mycket på den tid som behövdes för översynen av registret.²³² Liksom Luleåavdelningen räknade emellertid de flesta regionala avdelningarna med att kunna avlägga fullständiga rapporter om de lokala kommunisterna före årsskiftet 1950/51.²³³

Endast i några enstaka fall rapporterade säkerhetspolisens regionala representanter till statspolisintendenten att kontakter etablerats med de lokala industrierna. Säkerhetspolisen i Eskilstuna angav till exempel att den hade ett register över ”särskilt aktiva” samt ett särskilt register över ”registrerade personers anställningar vid krigsviktiga industrier och för folkförsörjningen särskilt betydelsefulla verk och inrättningar”.²³⁴ Eftersom många statspolisavdelningar ännu så länge befann sig i registreringsarbetets inhämtningsfas så fanns det således på våren 1950 ingen samlad bild av förekomsten av kommunister inom de industrier och anläggningar som bedömdes som viktiga för försvaret och folkförsörjningen.

Säkerhetspolisens samarbete med industrin hade på allvar aktualiserats i januari 1949 då den övertog de kontakter som försvarsstabens inrikesavdelning etablerat med olika företag för övervakning av utlänningar och ”vissa inhemska radikala element”.²³⁵ Under våren 1950 hade industrisamarbetet resulterat i att kommunister kartlagts inom varvs-, kommunikations- och elindustrin i Stockholm

²³¹ Ibid.

²³² PM av kriminalkonstapel Sture Blomberg (Karlstad) den 6/5 1950 samt landsfogde v Steyern (Kronobergs län) till statspolisintendenten den 30/5 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 181/50. SÄPO.

²³³ Sammanställning av svaren från landsfogdar och polismästare. Sp 3:s arkiv, S nr 181/50. SÄPO.

²³⁴ Överkonstapel F Ohlsson till landsfogden i Södermanlands län den 9/5 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 181/50. SÄPO.

²³⁵ PM angående organisation för skydd mot spioneri och sabotage vid industriföretag av särskild betydelse för försvaret och folkförsörjningen. av Hakon Leche den 3/1 1949. Sp 3:s arkiv, S nr 3/49. SÄPO. Se även en uppteckning omfattande tre sidor med namn på industrikontakter benämnd *Förteckning över industrier, med vilka förbindelser knutits*. (Fst/In den 3/1 1949) i ärende S nr 51/49 (Sp 3:s arkiv, F II. SÄPO).

(s:a 1671 st) och i andra industriorter som Norrköping, Västerås, Linköping och Eskilstuna. När säkerhetspolisen levererade underlag till statsministerns svar på folkpartiledaren Bertil Ohlins interpellation i april 1950 benämndes detta samarbete som en av de viktigaste uppgifterna för tredje rotelns tredje byrå med särskilt ansvar för bekämpandet av sabotage.²³⁶

I samband med att ett större antal civila myndigheter fick befogenhet att med säkerhetspolisens hjälp utföra personalkontroll i december 1950 intensifierade tredje roteln sitt arbete med den landsomfattande kartläggningen av kommunister inom industrin. Under perioden januari - maj 1951 genomfördes över 100 industribesök i olika delar av Sverige av kommissarie Söderström vid tredje rotelns tredje byrå och aktuarie Segerström vid försvarsstabens inrikesavdelning samt en representant från den lokala statspolisavdelningen vid respektive industriort. Vid industribesöken informerades företagarna om säkerhetspolisens och försvarsstabens syn på sabotagehotet från den kommunistiska "femtekolonnen" för att därefter uppmanas att själva företa en kartläggning av kommunisterna inom företaget.

Om det inte redan fanns en "förbindelse- eller kontaktman" vid företaget utsågs en sådan och denna uppmanades att inom en månad lämna över en lista över de inom företaget anställda kommunisterna till den lokala statspolisavdelningen. När Söderström utvärderade besöken konstaterade han att intresset för uppgiften var stort bland de besökta företagen. Disponent W vid Bofors hade redan, utan Söderströms vetskap, etablerat "ett intimt samarbete angående kontroll över personal och inre säkerhet" med överkonstapel Högel vid tredje roteln i Karlstad och till Söderström meddelade disponenten att han skulle ge Högel pengar "för medhjälp och dylikt". I några fall meddelades att säkerhetspolisens kontaktman vid företaget befriades från sina vanliga arbetsuppgifter för att kunna utföra kartläggningen.²³⁷ Endast i ett fall noterade Söderström ett visst motstånd från företagarna. Efter ett möte med representanter från Malmö Spikfabrik noterade han följande:

²³⁶ VPM av Å Hasselrot till statssekreterare Folke Thunborg den 25/4 1950. Sp 3:s arkiv, S nr 175/50. SÄPO.

²³⁷ Se redogörelser efter besök hos Olofströms bruk, Kockums järnverk i Kallinge och Trelleborgs gummitfabrik AB. *Sammanställning över viktigare utredningar och övriga händelser vid statspolisens 3. rotelns 3. byrå. Påbörjad den 1 januari 1951.* s. 72, 90 och 91. Sp 3:s arkiv B V vol. 1. SÄPO.

Disponent [X] verkade mycket bra och intresserad under det att ing. [Y] och [Z] ej verkade fullt så förstående för uppgiften. Jag [Söderström. UE] har i mina anteckningar givit dem betyget B +, vilket i jämförelse med de övriga får anses som ett ganska dåligt betyg.²³⁸

Enligt Söderströms noteringar utgjordes kontaktmännen av representanter för företagsledningen.²³⁹ Den enda kontaktman som inte titulerades "ingenjör", "direktör" eller "fabrikör" var ombudsmannen "R" i Kramfors. Detta betyder dock inte att de socialdemokratiska fackliga organisationerna inte medverkade i kartläggningsarbetet. Efter besök vid Härnösands mekaniska verkstad där kontaktmannen ingenjör "L" enligt Söderström hade "ett brinnande intresse för den inre säkerheten" noterades exempelvis att den lokala fackföreningen som var "helt socialdemokratisk" framställt ett önskemål till företagsledningen "om att kommunister icke borde antagas vid företaget". Vid Kockums mekaniska verkstad i Malmö hade ingenjör "Ö" - som även varit kontaktman under kriget och därför beskrevs som "gammal i gamet" - goda förbindelser med verkstadsklubbens ordförande och kunde därifrån erhålla "många värdefulla upplysningar och tips". Vikten av att kontaktmännen samarbetade med den socialdemokratiska fackföreningsrörelsen framhölls också vid ett informationssammanträde med "de viktigaste industrierna" i Norrköping i början av maj 1950 där det "allmänt ansågs" att anlita dem av fackföreningsrepresentanterna var "den mest framkomliga vägen".²⁴⁰

Det är värt att notera att kommissarie Söderström ytterst ogärna diskuterade frågan om säkerhetspolisen kunde lämna ut uppgifter om kommunister till företagsledningarna. Efter ett möte med flera företag i Kramfors i januari 1951, då även den tidigare omnämnde ombudsmannen R var närvarande, antecknade han följande:

²³⁸ Ibid, s. 70.

²³⁹ Några fackföreningsrepresentanter återfinns heller inte i den av försvarsstabens upprättade *Förteckning över industrier, med vilka förbindelser knutits*. (Fst/In den 3/1 1949) i ärende S nr 51/49 (Sp 3:s arkiv, F II. SÅPO).

²⁴⁰ Liknande resonemang återfinns i redogörelsen över industribesöken i Blekinge. Vid ett möte med företagen i Svängsta som karakteriserades som "kommunisternas högborg i Blekinge" noterades "att man lätt skulle få in exakta uppgifter om kommunisterna genom de socialdemokratiska representanterna i fackföreningarna" på grund av de kraftiga motsättningarna mellan kommunister och socialdemokrater. Även vid örlogsvärdet i Karlskrona, Karlskrona oljefabriker och LM Ericssons elektromekaniska verkstad i Karlskrona upprätthölls kontakter med socialdemokratiska "förtroendemän", "pålitliga arbetare" och fackklubbar. *Sammanställning över viktigare utredningar och övriga händelser vid statspolisens 3. rotelns 3. byrå. Påbörjad den 1 januari 1951*. s. 86-88 samt 108-109. Sp 3:s arkiv, B V vol. 1. SÅPO.

Vid detta sammanträde mötte vi för första gången av önskemålet, framfört av ombudsman [R], att genom statspolisens försorg kunna erhålla uppgifter om de anställdas politiska hemvist. Såväl från landsfogde Rudström som från min sida framhölls, att vi var förhindrade att lämna sådana uppgifter och vi lyckades faktiskt bygga en bro över till det förhållandet, att det ju var viktigast för de olika företagen själva att kartlägga sin personal och redan nu gå i författning om att genomföra en planläggning för överflyttning av opålitliga element från viktiga till mindre viktiga delar av företagen vid ett skärpt läge.²⁴¹

I Malmö fick därför Söderström en obehaglig överraskning när hans poliskollega opåkallat aktualiserat frågan vid ett industrisammanträde. Efter mötet blev kollegan tillrättavisad av Söderström som poängterat att det var "onödigt att väcka den björn som sover".²⁴² Ombudsmannen R:s förfrågan om möjligheten att få ut uppgifter om kommunister från säkerhetspolisen tycks emellertid ha tillhört undantagen. Anledningen till att Söderström var angelägen om att frågan inte aktualiserades i diskussionerna torde ha varit hans omsorg om att kunna upprätthålla ett förtroendefullt samarbete med företagen. Efter några företagsmöten i Norrköping i maj 1950 kunde han - inte utan tillfredsställelse - notera följande:

Icke någon enda gång förekom att man ville ha uppgifter från polismyndigheten vid exempelvis nyanställningar utan var och en ansåg det tydligen vara självklart att man från industriledningarnas sida borde göra allt vad i deras

²⁴¹ Söderström sade sig av detta flerföretagsmöte ha dragit lärdomen att det var bättre att, i den mån det var möjligt, besöka industrierna var för sig. "Man kommer på det sättet ledningen närmare in på livet och det förtroliga samtalet gör, att någon tanke på opposition icke födes, utan vederbörande går helt in för den av oss utstakade linjen." (*Sammanställning över viktigare utredningar och övriga händelser vid statspolisens 3. rotelns 3. byrå. Påbörjad den 1 januari 1951.* s. 12-13. Sp 3:s arkiv, B V vol. 1. SÄPO.).

²⁴² *Ibid.*, s. 69.

makt stod för att få till stånd en kartläggning av personalen.²⁴³

Endast i ett fall lyckades företagsledningen övertyga säkerhetspolisens representanter om nödvändigheten av dess medverkan i företagets personalkontroll vid nyanställningar. Efter "långvariga diskussioner" med direktören för Hammarforsens kraft AB gavs ett "halvt löfte" om att överkonstapel Mattsson i Sundsvall skulle medverka i kontrollen av "ett tiotal ynglingar" som varje år antogs som maskinistelever.²⁴⁴

Telefonavlyssningen

I början av 1950-talet ökade säkerhetspolisens möjligheter att inhämta registeruppgifter genom telefonkontroll avsevärt. I samband med förundersökningen mot "marinspionen" Ernst Hilding Andersson 1951 beviljade Stockholms rådhusrätt flera ansökningar om tillstånd att avlyssna telefonsamtal till och från enskilda personer som ofta befann sig i de kommunistiska organisationernas lokaler. Bland annat utfärdades tillstånd att avlyssna två telefoner tillhörande Sveriges Kommunistiska Ungdomsförbund (SKU) och en telefon tillhörande "den kommunistiska täckorganisationen" Demokratisk Ungdom (DU) eftersom de personer som var föremål för förundersökningen hade tillgång till dessa telefoner.²⁴⁵

På våren 1952 beslutade riksdagen om en ny tvångsmedelslag som vidgade säkerhetspolisens möjligheter att övervaka kommunisterna genom telefonavlyssning. Den gräns som fanns föreskriven i 1948 års rättegångsbalk om att telefonavlyssning endast fick vidtas vid misstanke om brott som kunde resultera i minst två års straffarbete borttogs beträffande spioneri- eller sabotagebrott.²⁴⁶ Under 1952 beviljade Stockholms rådhusrätt flera framställningar från säkerhetspolisen om att få avlyssna flera ledande kommunisters bo-

²⁴³ Ibid. För annat exempel på hur Söderström noterar sin lättnad över att frågan om utlämnande av uppgifter från säkerhetspolisen aldrig kom upp till diskussion se *ibid.*, s. 20.

²⁴⁴ Efter registerslagning skulle Mattsson "svara ja eller nej" beträffande "ynglingens" lämplighet (*Sammanställning över viktigare utredningar och övriga händelser vid statspolisens 3. rotelns 3. byrå. Påbörjad den 1 januari 1951.* s. 14. Sp 3:s arkiv, B V vol. 1. SÄPO.). Detta informella personalkontrollförfarande torde emellertid inte blivit långvarigt då vattenfallsstyrelsen av regeringen gavs befogenhet att utföra personalkontroll den 22/12 1950 (vilket också noterats i marginalen i tredje byråns "sammanställning" (s.14)).

²⁴⁵ PM av Kriminalöverkonstapel L P Lindroth den 2/10 1952. P 888, C I löpnr 1. SÄPO.

²⁴⁶ Dessutom utsträcktes tiden för rättens avlyssningstillstånd. Den i 1948 års lag föreskrivna gränsen om att förnyat tillstånd måste utfärdas varje vecka förlängdes till en månad (Lag med särskilda bestämmelser om tvångsmedel i vissa brottmål den 21/3 1952 nr 98.).

stadstelefoner samt deras arbetstelefoner bl.a. i partilokalerna på Kungsgatan 84.²⁴⁷ Eftersom en av kommunisterna var riksdagsledamot gav rådhusrätten till och med säkerhetspolisen tillstånd att - åtminstone under några månader på hösten 1952 - avlyssna den kommunistiska riksdagsgruppens telefon i riksdagshuset.²⁴⁸

Ett motiv till telefonavlyssningen under denna period var att undersöka om den övervakade personen upprätthöll illegala förbindelser med sovjetiska legationstjänstemän. Telefonavlyssningen kunde emellertid även vara till hjälp i säkerhetspolisens arbete med att kartlägga den svenska kommunismen och att samla in uppgifter även rörande andra personer än de som specifikt angivits som föremål för avlyssningen. Detta motiv belyses i en promemoria av kriminalöverkonstapel L P Lindroth den 1 augusti 1953 till åklagaren Werner Ryhninger och som också tillställdes Stockholms rådhusrätt. För att åskådliggöra värdet av fortsatt telefonavlyssning av kommunisterna använde Lindroth ett långt citat ur en rapport av en förtrolig meddelare som tidigare varit kommunist och arbetat vid partihögkvarteret på Kungsgatan 84 i Stockholm. I citatet gavs en alarmerande bild av hur en handfull personer inom den kommunistiska ledningen hade vidtagit förberedelser för att vid ett krigsutbrott kunna bedriva illegal verksamhet för Sovjetunionens räkning.

Vid ett krigsutbrott blir ju direktkontaktorna omöjliggjorda eller ytterst försvårade, och kommunisterna måste räkna med att inte längre kunna bedriva partipolitik legalt. Det är självklart att kommunisterna i god tid förbereder sig för ett sådant läge. Ledarna går 'under jorden' på de tidigare bestämda gömställena, en ny organisationsapparat sättes i funktion, (varvid den teoretiska utbildningen vid exempelvis

²⁴⁷ Beslut av Stockholms rådhusrätts åttonde avdelning den 6/10 1952. P 888, C 1 löpnr 1, s. 7. SÄPO.

²⁴⁸ Ibid, s. 11. I Ryhningers ansökan den 2/1 1953 om förlängd telefonkontroll borttogs telefonen i riksdagshuset (PM av Ryhninger den 2/1 1953. P 888, C 1 löpnr 1, s. 21. SÄPO.). Den 15 mars 1953 hade säkerhetspolisen i Stockholm tillstånd att avlyssna totalt 41 stycken olika telefoner. Av tekniska skäl kunde dock endast 24 av dessa tillstånd utnyttjas. (Åke Hasselrot till trafikinspektör Kallin, telegrafverkets Stockholmsdistrikt 29/5 1953. Sp 3:s arkiv, S nr 181/53. SÄPO. På våren 1956 utökades kapaciteten till omfatta kontroll av 56 abonnenter. *PM angående vissa arbetsfunktioner inom statspolisens särskilda polisverksamhet med förslag till viss omorganisation av avdelning III inom denna verksamhet.* den 5/4 1963, s. 6. HK 150/64. SÄPO).

Leninskolan i Moskva kommer väl till pass) man har hemliga kommunister utplacerade på angelägna platser, färdiga att utföra ledningens order, spridningsvägarna för propagandamaterial är förberedda, i den mån man behöver vapen och sprängämnen får väl dessa skaffas under hand, men olika tillvägagångssätt har man naturligtvis tänkt ut i förväg. Vid direkt ryskt anfall, med landsättande av fallskärmstrupper, enskilda sabotörer och spioner, nedkastande av vapen, radiomaterial, propaganda etc. djupt in i landet etableras helt säkert kontakt med svenska förrädare enligt tidigare eller av läget betingade här uppgjorda planer. Att kommunisterna är livligt intresserade av illegal radioverksamhet är ju känt från spionavslöjandena under andra världskriget.²⁴⁹

Enligt den av Lindroth citerade meddelarrapporten motiverade dessa påstådda förhållanden nödvändigheten av en kartläggning som inte bara riktade sig mot de ledande kommunisterna utan även mot den kommunistiska rörelsen i allmänhet. Även om endast ett fåtal inom partiet var engagerade i dessa förberedelser för illegal verksamhet i krig var det - enligt meddelaren - nödvändigt att utsträcka övervakningen till att även omfatta de vanliga medlemmarna och sympatisörerna då "den allmänna ideologiska skolningen", "den hemliga [parti-]övervakningen av de kommunistanslutna" och "den mycket starka partidisciplinen" gjorde att flertalet aktiva kommunister var "väl disponerade för landsförrädiska aktioner".

Naturligtvis kan man också i förberedelsearbetet vidtaga åtgärder, insamla rapporter etc. med tillhjälp av de vanliga partimedlemmarna och sympatisörerna, utan att dessa är medvetna eller ens bryr sig om att fråga efter det verkliga ändamålet.²⁵⁰

Säkerhetspolisens kartläggning kunde därför inte inskränka sig till det översta skiktet i den kommunistiska partihierarkin utan borde

²⁴⁹ Citatet hämtat ur PM av L P Lindroth till stadsfiskalen Werner Ryhninger den 1/8 1953. P 888, C 1 löpnr 1, s. 80-85. SÄPO.

²⁵⁰ Ibid.

även omfatta ”alla öppna och förstuckna sovjetanhängare (och därvid måste man vara lyhörd, ty de som döljer sig är vanligen både skickliga och förslagna, men ingen är så skicklig att han inte vid något tillfälle förräder sig. Man får ju inte glömma att kommunismen är en trosrörelse)”.²⁵¹ Vidare framhöll meddelaren vikten av att säkerhetspolisen genom övervakningen lärde känna det kommunistiska partiets och dess medlemmars normala beteendemönster för att kunna utläsa eventuella förberedelser till illegalitet.

I säkerhetsarbetet måste man noga aktge till synes oskyldiga eller vid hastigt betraktande naturliga förändringar, uppträdanden och dispositioner i den kommunistiska periferien. Det kan gälla en kommunistisk arbetares ombyte av arbetsplats eller boplat, det kan gälla studiearbete eller hobbyintressen o.s.v. I den kommunistiska ledningen håller man nämligen utomordentligt väl reda på alla partimedlemmar och allvarliga sympatisörer, känner till deras yrkesutbildning, skolutbildning, ekonomiska och sociala förhållanden, intelligens och begåvningsinriktning, deras olika särintressen etc. På grund av detta vet man hur varje person kan användas, uppmuntras och utvecklas.

Kan säkerhetstjänsten centralt överblicka skiftningar och dispositioner av ovan antytt slag och rensa bilden, kan man i ett aktuellt läge nästan totalt avvärja och krossa den kommunistiska sabotage och spionverksamheten.²⁵²

Efter dessa ord från meddelaren hade Lindroth endast att tillägga att det var av synnerlig vikt att tre ledande kommunisters bostads- och arbetstelefoner avlyssnades.²⁵³

När Lindroth valde att lyfta fram meddelarens omfattande redogörelse för SKP:s förberedelser för illegalitet och dennes syn på hur säkerhetspolisens kommunistbekämpning borde utformas blottades att telefonavlyssningen också hade som syfte att kartlägga partiets medlemmar och sympatisörer. Genom att avlyssna telefoner

²⁵¹ Ibid.

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid.

som användes även av andra än de personer som tillståndet avsåg kunde säkerhetspolisen få åtskilliga uppgifter som egentligen inte berörde den förundersökning som föranlett telefonavlyssningen men som gav annan betydelsefull information om verksamheten och enskilda personer. Detta kan illustreras med hjälp av en inom säkerhetspolisen upprättad sammanfattning om vad som framkommit vid avlyssningen av SKU:s telefoner på hösten 1951. Sammanfattningen är gjord av kriminalkonstapel Almedal vid tredje rotelns första byrå den 14 januari 1952 och tillställd polisintendent Hasselrot för kännedom. Almedal konstaterade inledningsvis kortfattat att av de 60-80 samtal som dagligen utväxlades i telefonerna och som resulterat i 670 maskinskrivna sidor hade "ingenting framkommit som direkt giver stöd åt misstanken om brott mot 8 kap SL". Dock hade avlyssningen - som pågått löpande under flera månader - varit till stor hjälp för att inhämta information "om vederbörande skall företaga någon resa, begiva sig till viss plats eller emottaga något besök". Det främsta resultatet av telefonavlyssningen var emellertid att SKU:s verksamhet och medlemmar kunde kartläggas.²⁵⁴ Detta - ur personalkontrollsynpunkt - viktiga resultatet sammanfattades på följande sätt av Almedal:

Ett stort antal namn på medlemmar i Sverges Kommunistiska Ungdomsförbund har erhållits, ofta sådana som tidigare varit okända. I något fall har värnpliktig från landsorten men placerad vid något truppförband i Stockholm sökt kontakt med SKU i och för medlemskap.²⁵⁵

Denna överskottsinformation från telefonkontrollen fick samma behandling som de uppgifter som säkerhetspolisen inhämtat från sina förtroliga meddelare, dvs. den omarbetades och försågs med källbeteckning. Därefter sorterades uppgifterna in i olika person- och sakakter i registret samtidigt som särskilda meddelarakter upprättades. Att bearbetningen av inspelade telefonsamtal tillhörde säkerhetspolisens mer arbetskrävande administrativa rutiner som till och med tog spaningspersonalen i anspråk kan konstateras med hjälp av en PM från 1955 av kommissarien vid statspolisens tredje rotels kansli i Stockholm J W Karlsson.

²⁵⁴ "Sammanfattning" av kriminalkonstapel C Almedal 14/1 1952. P 4968, C 1 löpnr 1, s. 131-132. SÄPO.

²⁵⁵ Ibid.

Man hinner ej med en 100 % -ig avlyssning, om man skall hålla undan för nytt material, och långt mindre bearbeta och nyttiggöra allt: identifieringar, omskrivningar för att tillföra olika ärenden, registerteknisk behandling av erhållna upplysningar etc. Allt detta har blivit övermåttigt.²⁵⁶

För att underlätta arbetet föreslog därför Karlsson att arbetet med att i rapporterna dölja att uppgifter kom från telefonavlyssning skulle upphöra och att allt material som bedömdes vara av intresse redovisades öppet som telefonkontrollmaterial.²⁵⁷ Att så icke skedde kan konstateras då telefonkontrollrapporterna även fortsättningsvis efter bearbetning sorterades in i meddelarakter under namn som "E. Hilding", "E. Ellis" eller "Åsa".²⁵⁸

I den mån uppgifter om en person bedömdes vara relevanta för personalkontrollen kom de också att lämnas ut till andra myndigheter. Enligt en intern promemoria från 1962 skulle personalkontrollroteln omedelbart delges telefonkontrolluppgifter "rörande kommunistorganisationerna samt sammanställningar ang svenska kommunisters utbildning i Sovjet och TDR". Om det där förekom personer som kunde vara av intresse för de militära myndigheterna, vilket var fallet om de t.ex. var i värnpliktig ålder, skulle uppgifterna vidarebefordras till försvarsstaben som "spontanuppgifter".²⁵⁹

Frågan om i vilken mån lagstiftarna hade tänkt sig att telefonkontrollen skulle användas enligt dessa rutiner skall jag inte gå in på närmare i denna studie. Det kan emellertid nämnas att spørsmålet i viss mån diskuterades inom regeringskansliet vid slutet av andra världskriget. Detta skedde i samband med att regeringen planerade att låta inskränka säkerhetspolisens användning av telefonkontrollen vid övervakningen av nazister och kommunister på hösten

²⁵⁶ "Förslag beträffande tredje roteln" av kommissarie J W Karlsson den 14/12 1955. Sp 3:s arkiv, S nr 844/55. SÄPO.

²⁵⁷ Problemet hade främst aktualiserats inom den andra byrån som ansvarade för övervakningen av Sovjets satellitstater där även spaningspersonal använts för t.k.-bearbetningen ("Förslag beträffande tredje roteln" av kommissarie J W Karlsson den 14/12 1955. Sp 3:s arkiv, S nr 844/55. SÄPO.).

²⁵⁸ JWK 5:73/185, 5:73/186 och 5:73/301. SÄPO. Lampers, Lars Olof: *Överskottsinformation från telefonkontroll*. Säkerhetstjänstkommissionen 2002.

²⁵⁹ "PM ang vissa synpunkter på handläggningen av personalkontrollärenden" 16/3 1962 av J Farup. Säkerhetspolisens arkiv, säkerhetsskyddsroteln, F I vol. 1. SÄPO.

1944. I en PM av det konsultativa statsrådet Gunnar Danielsson den 10 november 1944 konstaterades då följande:

Frågan om behovet av fortsatt registrering av kommunister och nazister ur krigsplacerings-synpunkt bör i samband härmed övervägas. I stort sett torde väl syftet med denna registrering redan ha vunnits. Det kan för övrigt icke utan fog ifrågasättas, huruvida tvångsmedelslagen verkligen är det riktiga instrumentet för åstadkommande av en dylik registrering.²⁶⁰

I juni 1949 gjordes en annan bedömning av hur materialet från tvångsmedelsanvändningen fick användas då det i bestämmelserna för UD:s och civilförsvarsstyrelsens personalkontroll angavs att det "andrahandsmaterial" som sparats efter allmänna säkerhetstjänstens omfattande kontroll av brev, telegram och telefoner kunde utlämnas för personalkontroll.²⁶¹ Det är inte otänkbart att säkerhetspolisen betraktade denna bestämmelse som vägledande vad beträffar frågan om användandet av uppgifter som även senare inhämtats med hjälp av dessa tvångsmedel.

Inhämtningen vid industrierna

Det har tidigare konstaterats att diskussionerna om eventuella förändringar i personalkontrollen vid slutet av 1950-talet till stor del handlade om industriskyddet och att 1961 års personalkontrollbestämmelser utformades enligt ett förslag från industriskyddskommittén. En fråga som dock inte behandlades i de promemorior som industriskyddskommittén presenterade för regeringen under åren 1957 och 1958 var i vilken mån som det fanns brister i inhämtningen av uppgifter om politiskt opålitliga personer inom industrin.

Att frågan inte behandlades av industriskyddskommittén betraktades inom säkerhetspolisen som ett bekymmersamt förbiseende. I en promemoria till statspolisintendenten den 26 juli 1958 beskrev förste kriminalassistenten J Farup vid personalkontrollroteln svårigheterna med att från industrierna få korrekta uppgifter om per-

²⁶⁰ PM ang möjligheterna att begränsa post- och telefonkontrollen (1940 års tvångsmedelslag). av Gunnar Danielsson 10/11 1944. Gösta Bagges arkiv, vol. 20. RA.

²⁶¹ Denna formulering finns kvar även i 1961 års föreskrifter (ä.s. InD till Spi den 30/6 1961. InD:s arkiv (H) serie B (koncept). RA).

sonalens politiska pålitlighet. Han menade att detta problem framförallt berodde på att säkerhetspolisens kontaktpersoner - som ofta också var säkerhetschefer vid företagen - hade för dåliga kunskaper om de rådande politiska förhållandena på arbetsplatserna. Det förekom t.ex. att kontaktpersonerna inte hade tagit reda på vilka kommunister som var aktiva inom facket eller som på annat sätt arbetade för kommunisterna inom företaget eller att de hade svårt att skilja mellan kommunister och andra vänstersympatisörer.

Som exempel kan nämnas följande förhållanden som kunna vara till hjälp vid kartläggningen men som vederbörande kontaktman på grund av okunnighet underlåtit att undersöka, nämligen vilka som äro medlemmar i den kommunistiska fackklubben, vilka kommunister som uppförts som kandidater vid fackliga val, vilka personer som äro distributörer eller försäljare av vederbörande kommunistorgan inom företaget och vilka som därstädes mottaga eller köpa dessa. Som exempel på vilka felaktigheter som kunna uppstå genom kontaktmannens okunnighet i politiska frågor kan nämnas, att syndikalister och socialdemokratiska ungdomsklubbister uppgivits som kommunister.²⁶²

För att förbättra situationen föreslog Farup att kontaktmännen skulle få utbildning i kartläggningsarbetet av en representant från säkerhetspolisen. På detta sätt skulle "välgrundade och i övrigt fullt korrekta uppgifter" kunna tillföras säkerhetspolisens register för senare användning i personalkontrollen.²⁶³ En allmän förbättring av säkerhetschefernas politiska kunskaper skulle öka möjligheterna för dem att skilja en syndikalist eller SSU:are från en kommunist. Detta var således den lösning som förespråkades av säkerhetspolisens personalkontrollavdelning.

En annan lösning på det av Farup presenterade problemet var att söka kontakt med de socialdemokratiska fackföreningarna som hade större möjligheter att hålla reda på vilka personer på arbetsplatsen som kunde betraktas som kommunister. Det var denna väg

²⁶² *PM ang kartläggning vid vissa industrier*. 26/7 1958 av J Farup. HSC nr 706/58. SÄPO.

²⁶³ *Ibid.*

försvarsstabens inrikesavdelning valde att gå vid slutet av 1950-talet då den inrättade en särskild detalj som under Birger Elmérs ledning bl.a. skulle kartlägga "säkerhetsrisker" vid industrierna. Att denna detalj - som under denna tid gick under olika benämningar men som här omnämns som Grupp B (och IB efter 1965) - av försvarsstaben betraktades som en resurs för att inhämta uppgifter om kommunister i fackföreningarna framgår av en "underrättelseplan" som upprättades av Hodder Stjernswärd vid inrikesavdelningen i början av 1960-talet. I Stjernswärds uppställning över de olika detaljernas arbetsuppgifter anges att industriskyddsdetaljen (detalj IV) skulle sammanställa "uppgifter om säkerhetsrisker inom företag arbetande för försvaret, uppgifter om företag av misstänkt slag" och att Grupp B skulle ansvara för "lokala frågor beträffande kommunistpartiet: kommuner, antal medlemmar, utbildade och aktiva kommunister, infiltration i fackföreningar m.m." ²⁶⁴

Om Grupp B:s inhämtningsverksamhet kan betraktas som överlappande det polisiära kartläggningsarbetet eller om den tillsammans med industriskyddsdetaljen i viss mån kom att råda bot på de problem som skisserades av Farup 1958 skall inte utredas här. ²⁶⁵ I kapitlet nedan om personalkontrollens praktik konstateras dock att uppgifter som Grupp B rapporterat till säkerhetspolisen också kom till användning i personalkontrollen.

Sammanfattning

Säkerhetspolisens registreringsverksamhet kom efter en något trög inledningsfas 1948-1950 att expandera kraftigt under de första åren av 1950-talet. En anledning till detta var att de lokala sektionerna "hunnit i kapp" i kartläggningen av kommunisterna i det egna närområdet och kunde lämna över uppgifter om dessa till säkerhetspolisens centralregister. För det andra började säkerhetspolisen 1951 att spara, bearbeta och registrera de personuppgifter som inhämtades som överskottsinformation i telefonkontrollen. Den breda registreringen av kommunister under undersökningsperioden motiverades framförallt av säkerhetspolisens medverkan i personalkontrollen. Vid slutet av 1960-talet innehöll säkerhetspolisens central-

²⁶⁴ "Underrättelseplan In I." av Kptn Stjernswärd den 10/9 1962 Fst/In I Barb (cirkulerat till In - detaljerna och Grp B), Fst/Säk:s arkiv (H) Ö IV, vol. 9 (s.509). MUST.

²⁶⁵ Ang Grupp B och säkerhetspolisen se Lampers, Lars Olof: *Det grå brödraskapet*. Forskarrapport till Säkerhetstjänstkommissionen (SOU 2002:92).

register över 113 000 kommunistregistreringar och ungefär 16 000 nazistregistreringar.

7 Personalkontrollen omprövas

Inledning

Under 1960-talet omprövades säkerhetstjänsternas verksamhet. På den offentliga nivån var de militära och polisiära säkerhetstjänsterna föremål för utredning av en juristkommission och en parlamentarisk nämnd som skulle granska handläggningen av Wennerströmsaffären. Den parlamentariska nämnden fick dessutom i uppdrag att utreda "de principiella riktlinjerna för handläggningen av säkerhetsfrågor" och den kom därför också att behandla personalkontrollfrågan.²⁶⁶ Vid samma tid pågick en kritisk offentlig debatt om säkerhetspolisens politiska övervakning av svenska medborgare. I viss mån debatterades frågan i riksdagen men av större vikt var den utomparlamentariska kritiken som först formulerades av kommunisterna men som - från mitten av 1960-talet - fick stöd av liberaler och socialdemokrater.

Personalkontrollen var också föremål för diskussion internt inom försvars- och polisväsendet i den militära säkerhetsutredningen (MSU). MSU tillsattes enligt regeringsbeslut den 21 december 1962 för att granska den militära säkerhetstjänstens arbetsmetoder, ledning, organisation och resurser. Dess arbete resulterade i fem delutredningar varav särskilt de två första (MSU I och II) berörde infiltrationskyddet och personalkontrollen. 1965 tillsatte ÖB en ny grupp för att utreda frågor som väckts av MSU men ansetts ligga utanför dess utredningsuppdrag. Denna utredning som fick namnet totalförsvarets säkerhetsutredning (TSU) kom att fortsätta MSU:s arbete.²⁶⁷ När de militära säkerhetsutredningarna under punkten "infiltrationsskydd" granskade personalkontrollen behandlades, förutom de säkerhetsmässiga aspekterna, frågor om införande av databehandling samt de rådande administrativa rutinerna som betraktades som alltför tidsödande. Särskilt beaktades frågan

²⁶⁶ SOU 1968:4, s. 6-7.

²⁶⁷ "Avveckling av MSU" (MSU 18/2 1966 nr H 99) Swanstein, Andermark, Sterner, Sunesson, von Döbeln, Wenblad och Westin. HSC nr 77/66. SÄPO. Ordförande i såväl MSU som TSU var Georg von Döbeln.

om hur personalkontrollen skulle förbättras för de ur säkerhets-synpunkt mest betydelsefulla befattningarna och det förespråkades att större tyngd skulle läggas på mer ingående personundersökningar samt samtal med kontrollerade.

Dessa idéer återkom också i den utredning som presenterades av den parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären i slutet av år 1967. Med hänvisning till MSU framställdes förutom ovan nämnda förslag att de befattningar som omfattades av personalkontroll tydligare skulle delas in i två olika riskklasser. Tidigare hade det gjorts en uppdelning mellan befattningar av betydelse eller särskild betydelse för rikets säkerhet där skillnaden i personalkontrollen endast handlat om i vilken omfattning uppgifter om "politisk belastning" eller andra uppgifter om personliga förhållanden fick lämnas ut. Nämnden föreslog också, liksom TSU, att reglerna för personalkontrollen skulle offentliggöras.

Myndigheternas interna omprövning

Personundersökningar

I maj 1958 besökte en amerikansk militärdelegation Sverige för att bilda sig en uppfattning om hur det svenska säkerhetsskyddet var organiserat. Besöket ingick i förberedelserna för att Sverige i större omfattning skulle få importera amerikansk krigsmateriel. Bland annat informerades amerikanerna om personalkontrollens uppbyggnad. I en rapport som upprättades efter hemkomsten till USA berättades om hur den svenska säkerhetspolisen för tillsättandet av vissa särskilt känsliga tjänster gjorde "fältundersökningar" beträffande de personer som var aktuella för anställningen. Rapporten beskrev dessa undersökningar som "a covert background investigation which includes the use of professional confidential informants".²⁶⁸ I viss utsträckning stämmer denna beskrivning med hur personalkontrollen utfördes i praktiken. I den mån som det endast fanns gamla eller vaga uppgifter om en persons "politiska opålitlighet" tog säkerhetspolisen i Stockholm kontakt med den lokalavdelning som eventuellt hade mer information att ge. Den lokala sä-

²⁶⁸ Utdrag av Thomas Jonter ur State-Defense Military Information Control Committee. An Evaluation of the Security System of Sweden ("Records Relating Swedish Affairs 1958-1964" box 1 National Archives). Säkerhetstjänstkommissionen.

kerhetspolisen kunde då dels kontrollera om några nya uppgifter inkommit till det lokala registret om den kontrollerade personen, dels fråga någon lokal "förtrolig meddelare" om den aktuella situationen. Denna grundligare utredning utfördes emellertid endast om den kontrollerade personen förekom i registret. I den amerikanska rapporten gjordes dessutom följande tillägg:

The State Police do not check with neighbors openly.²⁶⁹

Denna, förvisso något oklara formulering, var möjligen svaret på en direkt fråga från amerikanerna om säkerhetspolisen även tog kontakt med grannarna. Om polisiärt hemligt kontaktagande med den kontrollerades grannar framställdes som ett rutinmässigt förfarande så hade svenskarna överdrivit. I vissa fall utförde säkerhetspolisen särskilt noggranna undersökningar. Enligt en önskan som statspolisintendenten uttryckte den 10 april 1956 borde till exempel särskilt noggranna personundersökningar utföras vid rekrytering av polisaspiranter. Statspolisintendenten ansåg inte att det var tillräckligt att kontrollera huruvida de sökande förekom i de polisiära registren. Kontrollen skulle därför utvidgas och även omfatta "förfrågningar i förtrolig ordning om sökanden och denne närstående personer hos omdömesgilla och pålitliga personer, som kunna äga kännedom om sökanden och dennes förhållanden".²⁷⁰ Att även samtal med grannar kunde aktualiseras i dessa ärenden är naturligtvis tänkbart. Några liknande instruktioner beträffande andra befattningar som omfattades av personalkontroll har inte påträffats.

Med tanke på hur personalkontrollen beskrevs i 1960-talets hemliga och öppna utredningar torde grannkontakter tillhöra ovanligheterna. I MSU:s första delutredning 1964 konstateras att statspolisintendentens medverkan i personalkontroll i regel inskränkte sig till utlämnande av uppgifter ur säkerhetspolisens register. Endast då det gällde befattningar av särskild betydelse för rikets säkerhet gjordes "i viss utsträckning" en kompletterande utredning. I detta sammanhang framhöll MSU att säkerhetspolisen borde hålla samtal med den kontrollerade personen.²⁷¹

²⁶⁹ Ibid.

²⁷⁰ Cirkulär nr 14 från Spi till samtliga landsfogdar samt polismästarna i Göteborg, Malmö, Norrköping och Hälsingborg. (nr S 158/56). Säkerhetspolisens arkiv, säkerhetsskyddsroteln, F I vol. 1. SÄPO.

²⁷¹ MSU I (25/2 1964), s. 52. HK 99/64. SÄPO.

Kommunikationsprincipen

Som nämnts ovan hade de militära befäl som blev föremål för personalkontroll under perioden 1945-1948 stora möjligheter att bemöta de uppgifter som enligt säkerhetspolisens centralregister låg dem till last. Vikten av denna s.k. kommunikationsprincip hade också framhållits av statspolisintendenten när han bemötte de militära kraven om att personalkontrollen även skulle utsträckas till att gälla kommunister. Som nämnts ovan hade han i januari 1948 poängterat att "den utpekade bör under alla förhållanden beredas tillfälle att försvara sig". I samband med att personalkontrollen utvidgades till att även omfatta kommunister år 1948 upphörde emellertid säkerhetssamtalen. Enligt säkerhetspolisens historieskrivning hade försvarsminister Vougt samma år påpekat att det var "tämli- gen utsiktslöst att förmå en kommunist att blotta sina politiska förhållanden". På hösten 1952 beslöt regeringen vid en beredning, efter förslag från försvarsstaben, att förhör i samband med personalkontrollen i vissa fall kunde genomföras. Under år 1953 hölls tre förhör med misstänkta kommunister enligt beslut av statspolisintendenten.

I samtliga fall har förhöret föregåtts av att vederbörande överklagat av militär myndighet med stöd av från statspolisens tredje rotel i personalkontrollärende utlämnade uppgifter fattat beslut och i samband därmed förklarat sig icke vara kommunist - ett förhållande som på trovärdiga grunder kunnat fastställas genom förhören.²⁷²

Enligt säkerhetspolisen kunde förhör förekomma då det bedömdes att det fanns skäl原因 anledning att anta att den kontrollerade inte var kommunist och att det fanns risk att personen "tillfogades skada" om han nekades tjänsten. Som särskilt betydelsefulla för den kontrollerades civila karriär nämndes värnpliktiga inom flygvapnet, signaltrupperna och marinen. Detta kunde emellertid endast ske under förutsättning att "förtrolig meddelares" identitet inte riske-

²⁷² *Sammanfattande redogörelse och historik över personalkontrollen.* av Dahlgren-Tiberg den 30/6 1953. Statspolisintendentens arkiv, samrådsnämnden serie F1 vol. 1. SÄPO.

rade att röjas.²⁷³ I praktiken torde emellertid ytterst få samtal ha hållits med de kontrollerade personerna.

Kommunikationsprincipen - som inte berördes av 1957 års industriskyddskommitté - kom att aktualiseras av den militära säkerhetsutredningen (MSU) i början av 1960-talet. MSU:s två första delutredningar föreslog såväl utökat referensförfarande som personliga samtal vid personalkontroll av befattningar som innebar tjänsteresor utomlands eller som bedömdes vara av särskild vikt för rikets säkerhet.²⁷⁴ Förslaget gillades av rikspolischefen Carl Persson som i ett remissyttrande över MSU del I och II den 11 november 1964 framhöll att detta skulle gagna såväl säkerheten som den enskilde.

Ett noggrant genomförande av personalkontrollen vid den polisiära säkerhetstjänsten är av synnerlig vikt inte bara för rikets intressen utan även för den enskilde, vilkens personliga förhållanden berörs. Det torde därför kunna övervägas om inte infiltrationsskyddet bör utbyggas med bestämmelser om personliga samtal i vissa fall i högre grad än som nu sker.²⁷⁵

Utredningarnas rekommendationer resulterade i att flera personer kallades till säkerhetssamtal vid mitten av 1960-talet. Dessa personalkontrollfall återkommer jag till nedan.

I betänkandet *Handläggningen av säkerhetsfrågor* framhöll den parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären att det var av särskild vikt att en s.k. kommunikationsregel infördes i personalkontrollbestämmelserna.²⁷⁶ I 1969 års personalkontrollkungörelse föreskrev regeringen att den kontrollerade personen - om inte särskilda skäl talade mot detta - borde få yttra sig innan uppgifter lämnades ut om kontrollen gällde den högre skyddsklassen. Vad avsåg skyddsklass 2 skulle den kontrollerade endast få yttra sig om särskilda omständigheter gav anledning till detta.²⁷⁷

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ MSU I (25/2 1964), s. 52, MSU II (21/4 1964). HK 99/64. SÄPO. "Infiltrationsskydd" av Olof Fränstedt den 8/5 1967. HSC nr 67/65. SÄPO.

²⁷⁵ "Remissutlåtande över MSU del I och del II." C RPS Carl Persson till regeringen den 11/11 1964. HK nr 99/64. SÄPO.

²⁷⁶ SOU 1968:4, s. 75.

²⁷⁷ SFS 1969:446, 13 §.

Den offentliga granskningen

Kritiken mot säkerhetspolisen

Spionavslöjanden innebär ofta stora framgångar för säkerhetspolisen. I samband med rättegångarna mot Hilding Andersson och den s.k. Enbomsligan i början av 1950-talet fick säkerhetspolisen såväl vidgade befogenheter för att använda tvångsmedel som ökade anslag för att kunna förstärka den egna organisationen. Både Enbom och Andersson passade väl in i beskrivningar av hur Sovjetunionen rekryterade trogna hemmakommunister för att spionera på västländerna. Under denna period förekom heller ingen kritisk debatt om säkerhetspolisens verksamhet och i vilken mån den stod i motsättning till de rättsstatliga och demokratiska idealen.

I vissa fall kan emellertid avslöjandet av spioner - ur opinions-synpunkt - vara kontraproduktivt för säkerhetspolisen. Ett exempel på detta är den debatt som uppstod vid andra världskrigets slutskede efter offentliggörandet av den s.k. Paulson-Lönnegrenaffären. I december 1944 hade byråinspektören vid statens utlänningskommission Robert Paulson samt journalisten Johan Lönnegren anhlits av säkerhetstjänsten som misstänkta för illegal underrättelseverksamhet för Tysklands räkning.²⁷⁸ Spionavslöjandet ledde till omfattande kritik mot säkerhetspolisen för att Paulson och Lönnegren inte stoppats tidigare utan under lång tid kunnat lämna ut uppgifter om flyktingar till Tyskland. Saken blev inte bättre av att det också uppdagades att Paulson sedan första världskriget samarbetat med polismyndigheterna och aktivt deltagit i övervakningen av politiska ytterlighetsorganisationer och att samarbetet hade fortsatt även under andra världskriget.²⁷⁹ Då dessutom JO i 1945 års ämbetsberättelse konstaterade att säkerhetspolisen på ett "vidsträckt sätt" använt sig av telefon- och brevkontroll och frikostigt delgett information till andra myndigheter och regeringen ifrågasatte socialdemokrater, folkpartister och kommunister säkerhetspolisens prioriteringar. Säkerhetstjänsten hade ägnat sig åt omfattande spaning mot "vanliga svenska medborgare" samtidigt som farliga spioner fanns i de egna leden.²⁸⁰ Att det tog flera år för säker-

²⁷⁸ Fallet finns refererat i SOU 1946:36, s. 422 ff.

²⁷⁹ DN 4/1 1945 och 5/1 1945. Flyghed (1992), s. 268.

²⁸⁰ Synen på denna användning av dessa "biprodukter av säkerhetstjänstens verksamhet" kan belysas av följande inlägg i riksdagsdebatten 1945 av folkpartisten Elon Andersson: "Bland

hetspolisen att återhämta sig från denna kritik kan belysas dels av dess avståndstagande mot att medverka i personalkontrollen under perioden 1945-1948, dels av att den var mån om att det fanns formella regeringsbeslut om att registeruppgifter fick lämnas ut till andra myndigheter i personalkontrollen.

En liknande debatt uppstod efter det att översten Stig Wennerström under sommaren 1963 anhöllits och delgivits misstanke om grovt spioneri för Sovjetunionens räkning. Det som från början betraktades som en stor framgång för säkerhetspolisen kom snart att röra upp en kritisk debatt om väsentliga delar av övervakningssystemet. Liksom i 1945 års debatt om Paulsonaffären undrade kritikerna bland annat hur det kunde komma sig att en centralt placerad tjänsteman ostört under lång tid kunnat gå ärenden åt en utländsk makt. I debatten kring Wennerström var frågan än mer delikat då denne hade tillåtits tillträda en hög befattning inom UD trots att delar av regeringen varit informerade om spionerimisstankarna.²⁸¹ Medan de borgerliga kritikerna framförallt riktade in sin kritik mot regeringens handläggning av ärendet så kom vänsterns kritik att handla om de övervakande myndigheternas verksamhet. År 1963 menade t.ex. Bo Hammar i tidningen *Clarté* att säkerhetspolisen "i högre grad ägnade sig åt provokationer mot hederligt folk med vänstersympatier än att kontrollera dem, som sitter inne med våra militära hemligheter".²⁸² I samma nummer av *Clarté* inledde John Takman en starkt kritisk artikelserie om säkerhetspolisens verksamhet under andra världskriget som gick under namnet "Den svenska maktens akademi" och i *Aftonbladet* den 24 februari 1964

annat ha de utgjort en regelbunden informationskälla för några av regeringens medlemmar och vissa myndigheter, som på detta sätt hållits underrättade om den övervakade svenska allmänheten och flyktingarnas privata meningar om ditt och datt, om vad man tycker i den militära tjänsten, hur man reagerar inför världshändelserna och vilken uppfattning man har om det politiska händelseförloppet, om affärer och affärsförbindelser och annat av det slag, som hänsynfullt nog karakteriseras som biprodukter, såsom avfall således från säkerhetstjänstens soptunnor. Nog har man rätt att känna sig förvånad över att ett hemligt polisspionage av denna art förekommer i våra dagars Sverige. Och förvåningen får en tragikomisk anstrykning, när man därtill nödgas konstatera, att på säkerhetstjänstens egna marker ha ulvarna osedda kunnat stryka omkring." Protokoll från riksdagens första kammare (FK) nr 3 17/1 1945 s. 6. I Anderssons anförande instämde Fredrik Ström (s) (FK nr 3 17/1 s. 74). Se även Jansson i Örebro (k) i riksdagens andra kammare 7/2 1945 (nr 7) s. 11.

²⁸¹ För exempel på denna kritik se interpellationer ang Wennerströmsaffären den 16/10 1963 av Lundström (fp) (FK nr 28, s. 3-6), Bengtson (c) (FK nr 28, s. 7-8) samt Virgin (h) (FK nr 28, s. 8-10). Regeringens handläggning av ärendet granskades i riksdagen av konstitutionsutskottet som framställde en anmärkning mot den f d utrikesministern Östen Undén. KU:s memorial nr 21 21/5 1964, s. 33.

²⁸² "Wennerströmskandalerna", artikel i *Clarté* nr 6 1963. Fotostatkopia i bilaga till "Offentliga angrepp mot polisens särskilda verksamhet". HSC nr 267/66. SÄPO.

konstaterade Karl Vennberg att "alla är vi säkerhetsrisker; hemliga polisen förblir i alla sina skepnader dessutom en frihetsrisk".²⁸³

Dessa kritiker var redan bekanta för säkerhetspolisen. Om Takman och Vennberg hade säkerhetspolisen sedan 1940-talet samlat ett digert material i registret. Att även den unge Bo Hammar fanns bland kritikerna torde inte heller ha förvånat säkerhetspolisen. Hammar hade första gången uppmärksammats av säkerhetspolisen då han deltog i en demonstration anordnad av Kampanjen mot atomvapen (KMA). Därefter hade säkerhetspolisen bl.a. noterat att han 1962 valdes till ordförande i Clartés Stockholmssektion för att 1963 bli Clartéförbundets sekreterare och i april 1964 blivit anställd vid ungerska ambassadens pressavdelning.²⁸⁴

Kritikerkåren breddas

År 1964 började emellertid kritikerkåren breddas till att även innefatta personer vars kritiska röster kanske i högre grad förvånade säkerhetspolisen. När en f.d. tjänsteman vid kommerskollegium på våren 1964 stämde kronan på tio års lön då han menade att han avskedats 1953 på grund av att han ansågs vara en säkerhetsrisk beskrevs han som ett offer för "lösskäggssystemet" av Dagens Nyheter. På ledarplats i samma tidning hävdades ett halvår senare - då det framkommit uppgifter om att polisen registrerade homosexuella - att det krävdes "medborgerlig insyn" som antingen kunde "rensa luften och fria polisen från obehagliga anklagelser - eller i värsta fall fria medborgarna från obehagliga polismetoder".²⁸⁵ När det i januari 1965 blev känt att nationalekonomen Sven Rydenfelt förgäves försökt få information om säkerhetspolisens register kom debatttemperaturen att höjas ytterligare.

Sven Rydenfelt blev känd av säkerhetspolisen på 1950-talet då han arbetade med en doktorsavhandling i nationalekonomi vid Lunds universitet om den svenska kommunismen. Syftet med avhandlingen var bland annat att identifiera de landsdelar i Sverige där kommunisterna vunnit flest anhängare och i avhandlingsarbetet hade han därför i december 1953 skrivit brev till säkerhetspolisen. I

²⁸³ Följande artiklar infördes under åren 1963 och 1964: "Den inre fienden" (nr 6/1963), "Hur säker är säkerhetspolisen" (nr 1/1964) samt "De som mördade Hjelmen" (nr 4/1964). Aftonbladet den 24/2 1964. Fotostatkopior i bilaga till *Offentliga angrepp mot polisens särskilda verksamhet*. HSC nr 267/66. SÄPO.

²⁸⁴ *PM ang offentliga angrepp mot den särskilda polisverksamheten*. av fkra G F. HSC 267/66.

²⁸⁵ DN 20/3 samt den 11/10 1964. Fotostatkopior i bilaga till *Offentliga angrepp mot polisens särskilda verksamhet* HSC 267/66. SÄPO.

brevet hävdade Rydenfelt att han var "väl medveten" om att säkerhetspolisen förfogade över ett betydande material om den svenska kommunismen och att han fått uppgifter om att säkerhetspolisen hade uppgifter om kommunisternas verksamhet och positioner i olika fackföreningar, företag och verk. Nu frågade han därför om han kunde få information om omfattningen av säkerhetspolisens material och "under vilka betingelser" han skulle kunna få studera detta. Som svar på brevet fick Rydenfelt ett telefonsamtal av polisintendent Hasselrot där han upplystes om de stränga sekretessreglerna som gällde för materialet samtidigt som han fick en inbjudan till ett samtal i Stockholm "för att få ömsesidigt utveckla synpunkter".²⁸⁶ I februari 1954 återkom Rydenfelt med ett brev där han med utgångspunkt från de uppgifter som publicerats av Sandlerkommissionen om registreringen under andra världskriget ställde frågor om kommunistregistrets aktuella omfattning. I ett svarsbrev från Hasselrot upplystes Rydenfelt om att det inte var möjligt för säkerhetspolisen att besvara frågorna.²⁸⁷

Ungefär tio år efter det att Rydenfelt disputerat på avhandlingen *Kommunismen i Sverige. En samhällsvetenskaplig studie*. (Lund 1954) hörde Rydenfelt åter av sig till säkerhetspolisen, då med anledning av att han arbetade med en fortsättning på avhandlingsarbetet. I ett brev den 19 oktober 1964 hänvisade han återigen till de uppgifter som publicerats av Sandlerkommissionen och ställde följande frågor till säkerhetspolisen: Registreras kommunister alltså av säkerhetspolisen och i så fall hur många personer är registrerade och är dessa indelade i "farlighetsgrader"? Registreras nazister och nynazister (t ex "nysvenskar")? Vilka konsekvenser får registreringen för värnpliktstjänstgöringen? Finns det statliga befattningar som dessa politiska grupperingar är utestängda från? Om säkerhetspolisen var beredd att svara på frågorna sade sig Rydenfelt vara mycket tacksam men om han "mot förmodan" fick ett nekande svar skulle han driva saken vidare till regeringen för att få ut informationen.²⁸⁸ Några dagar senare formulerades ett kort svarsbrev från den då nytilträdde chefen för rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelning P G Vinge där Rydenfelt meddelades att de uppgifter som efterfrågades inte kunde lämnas ut.²⁸⁹ Rydenfelts första åtgärd blev då att, i januari 1965, anmäla ärendet till justitieombudsmannen

²⁸⁶ Sven Rydenfelt till Chefen för säkerhetspolisen den 8/11 1953 (med handskrivna anteckningar av Hasselrot ang telefonsamtal den 17/12 1953. Nr S 447/53. SÄPO.

²⁸⁷ Rydenfelt till Hasselrot den 7/2 1954 samt Hasselrot till Rydenfelt den 18/2 1954. Nr S 57/54. SÄPO.

²⁸⁸ Rydenfelt till Chefen för statspolisen den 19/10 1964. HSC 333/64. SÄPO.

²⁸⁹ P G Vinge till Sven Rydenfelt den 23/10 1964. HSC nr 333/64. SÄPO.

(JO). När JO drygt ett år senare i enlighet med rikspolisstyrelsens förslag lämnade ärendet utan åtgärd skrev Rydenfelt till inrikesdepartementet. Emellertid fann ej heller regeringen anledning att ändra på rikspolisstyrelsens beslut. Den 27 maj 1966 meddelades Rydenfelt att hans överklagande varit förgäves.²⁹⁰

Varken säkerhetspolisen eller de civila statliga kontrollinstanserna var således Rydenfelt behjälpliga i hans ansträngningar för att få inblick i den politiska övervakningen av svenska medborgare i mitten av 1960-talet. Rydenfelts JO-anmälan fick emellertid följdefekter som han möjligen inte räknat med. I samband med att han anmält ärendet till JO togs detta upp som en nyhet i dagspressen.²⁹¹ Artiklarna citerade delar av skrivelsen till JO varvid Rydenfelts påstående om att hemlighållandet av registren inte var förenligt med de demokratiska principerna särskilt poängterades. Dessa och andra artiklar som publicerades i ämnet under år 1965 blev enligt Rydenfelts egen historieskrivning endast "en 'ropandes röst i öknen'".²⁹² Att Rydenfelt emellertid inte var ensam i sin kritik framgår av att företrädare för den svenska regeringen och rikspolisstyrelsen flera gånger under 1965 fick engagera sig för att försöka avvärja kritiken. Vid en s.k. statsministerafton i Lund i mars påminde den i det socialdemokratiska studentförbundet aktive Nordal Åkerman Erlander om den danska "kartoteksdebatten" och Rydenfelts JO-anmälan. Han poängterade att han i likhet med Rydenfelt inte var intresserad av namnen på dem som var registrerade eller var utsatta för telefon- och brevkontroll men däremot av omfattningen av och grunderna för denna verksamhet: "dessa oblyga ingrepp i människors grundlagsenliga yttrande- och föreningsrätt. Är kanske ett medlemskap i Socialdemokratiska studentförbundet en tillräcklig indikation på nationell opålitlighet?"²⁹³

²⁹⁰ Till RPS:s yttrande bifogades ett utdrag ur ett tal av president Truman från den 24/4 1950. Truman hade då nämnt följande olägenheter som kunde uppstå om man tummade på sekretessen för innehållet i de akter som användes för 'lojalitetsundersökningar': svårigheter att rekrytera källor, avslöjande av de polisiära arbetsmetoderna, risken för att obekräftade misstankar om oskyldiga blev offentliga. Alla dessa argument återkom i RPS:s yttrande. Yttrande till JO av C RPS Carl Persson den 23/10 1965 (med bilaga). A Bexelius (JO) till Rydenfelt den 9/2 1966 (återfinns även i JO:s ämbetsberättelse 1967). Rydenfelt till Chefen för InD den 23/3 1966. InD till Rydenfelt den 27/5 1966. HSC nr 333/64. SÄPO.

²⁹¹ Stockholmstidningen samt DN den 21/1 1965. Fotostatkopior i bilaga till "Offentliga angrepp mot polisens särskilda verksamhet". HSC nr 267/66. SÄPO. Se även Rydenfelt, Sven & Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsföljelse*. (Göteborg 1966), s. 7-8 och 86.

²⁹² Rydenfelt, Sven & Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsföljelse*. (Göteborg 1966), s. 86.

²⁹³ *PM ang offentliga angrepp mot den särskilda polisverksamheten*. av fkra G F, s. 25 (se även bilagan). HSC 267/66. SÄPO.

Mer information om vad som sades vid mötet står att läsa i en övervakningsrapport upprättad av säkerhetspolisens sektion i Malmö och av noteringar på rapporten framgår också vilka uttalanden som säkerhetspolisen fann särskilt intressanta. För det första var Åkermans inledande ord "Kamrat Statsminister" understruket. För det andra var Erlanders formuleringar om "att det är bättre om det kommer 10 personer för mycket i detta register än 1 för lite" och att han var övertygad om registrets nödvändighet markerat med ett "Obs!" i marginalen. I rapporten noterades också att Sven Rydenfelt var närvarande vid mötet.

Han satt några meter bakom Åkerman, men någon kontakt dem emellan förekom icke under mötet.²⁹⁴

Åkerman återkom i ämnet i ett radioprogram i P 2 och i en artikel i SAP:s tidning "S":s första maj-nummer 1965. Hans inlägg i radion föranledde rikspolisstyrelsen att gå i svaromål med ett pressmeddelande från rikspolisstyrelsens informationsavdelning. I pressmeddelandet hävdade rikspolisstyrelsen att säkerhetspolisen och dess arbetsmetoder "i försåtliga former" utsatts för angrepp samtidigt som den fann anledning att upplysa allmänheten om följande: användandet av tvångsmedel var reglerat i lag och telefonavlyssning vidtogs endast vid misstanke om de grövsta brotten och då det var "av synnerlig vikt" för utredningen samt att eftersom de "fyra demokratiska partierna" var representerade i rikspolisstyrelsen så fanns det särskilda garantier "för att individens helt naturliga och berättigade krav på rättssäkerhet tillgodoses".

Frågan om existensen av kommunistregistren togs också upp vid en debatt mellan ordföranden i Demokratisk Ungdom Kjell E Johansson och statssekreteraren i försvarsdepartementet Karl Frithiofson i Akademiska föreningens konsertsal i Lund.²⁹⁵ I en IB-rapport från mötet berättas att Johansson ställde följande fråga till Frithiofson:

Finns det kartotek över misstänkta personer; i så fall vem avgör vilka som skall placeras i dem? Var går gränsen mellan Hagård (mörk-

²⁹⁴ PM av Krkom B i Malmö till byråchefen Otto Danielsson den 19/3 1965. JWK 3:7003, löpnr 11, s. 597/75. SÄPO.

²⁹⁵ *PM ang offentliga angrepp mot den särskilda polisverksamheten*. av fkra G F, s. 25 (se även bilagan). HSC 267/66. SÄPO.

blå, källan anm.) och extremisterna (= nazisten, källans anm.)? Är kommunisterna med? Är de socialdemokrater, som i försvarsfrågan sympatiserar med kommunisterna, med? Är även andra socialdemokrater med? (Skratt i salen).²⁹⁶

Trots att ordföranden i Malmö socialdemokratiska studentklubb i den efterföljande debatten påminde Frithiofson om frågan om "kartoteken" och krävde besked undvek denne att ge något svar. I sammanfattningen av debatten berättas emellertid att han slutligen varit tvungen att säga någonting. Något klagande svar på de ställda frågorna gavs dock inte.

Kartoteken skall tydligen göras till en stridsfråga av första ordningen. K F begick misstaget att inte svara på frågorna om det. Omedelbart efter mötets slut skrek emellertid en gammal dam från de bakre bänkraderna: "Kartoteken, herr Frithiofson!" K F svarade då att de sorterade under polisen och inte under försvarsdepartementet.²⁹⁷

På våren 1966 intensifierades kritiken mot säkerhetspolisen. Även här spelade Sven Rydenfelt en central roll. Rydenfelts JO-anmälان och den offentliga diskussionen i frågan föranledde flera personer som ansåg sig ha blivit drabbade på grund av att säkerhetspolisen hade noteringar om dem i sitt register att skriva till Rydenfelt och berätta om sina erfarenheter. När regeringen hade satt punkt för Rydenfelts försök att få ut uppgifter om säkerhetspolisens verksamhet hade han därför fått så pass mycket material att han kunde publicera artiklar i ämnet i Dagens Nyheter i maj 1966.²⁹⁸ Under den följande månaden kom ytterligare uppgifter om säkerhetspolisens verksamhet då prästen och författaren Rune Pär Olofsson avslöjade i radio och i tidningen Expressen att säkerhetspolisen besökt pastorsexpeditionen för att få hjälp med personregistrering-

²⁹⁶ Rapport från M-län (källa: "Erik"). Debatt fredagen 26/3 1965 i Konsertsalen, Akademiska Föreningen. "Gagnar försvaret freden?". Organisatörer: Clarté, Lunds antikärnvapenkommitté, Socialdemokratiska studentklubben. JWK 250:09/10, löpnr 8, s. 258/2. SÄPO.

²⁹⁷ Ibid, sid 258/4.

²⁹⁸ Rydenfelt, Sven & Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsförföljelse*. (Göteborg 1966), s. 7-8.

ar.²⁹⁹ Den 10 juni 1966 skickade ordföranden i SKP, C H Hermansson, en skrivelse till statsminister Erlander där han bland annat begärde svar på frågan om säkerhetspolisens registrerade personer på grund av deras politiska åsikter.³⁰⁰

Vid denna tidpunkt hade regeringen pressats till ett läge då den var tvungen att agera. Den 17 juni 1966 höll justitieminister Herman Kling en presskonferens där han gav viss information angående de frågor som lyfts fram i debatten. Han poängterade då att säkerhetspolisens register var ett "arbetsregister" och inget "belastningsregister" och att "mycket stränga regler" gällde för utlämnande av uppgifter ur registret. Han informerade också om vissa delar av 1961 års personalkontrollbestämmelser för "totalförsvaret" och lyfte då särskilt fram följande punkter: 1. att minst två av rikspolisstyrelsens lekmannarepresentanter skulle vara närvarande vid beslut om att lämna ut uppgifter för personalkontroll, 2. att det "icke [ankom] på polisen att göra någon som helst bedömning om vederbörande person" utan att detta istället gjordes av den myndighet som begärt personalkontrollen samt 3. att den enskilde hade rätt att överklaga anställnings- och befordringsärenden som denne var missnöjd med.³⁰¹

Om regeringen trodde att Klings presskonferens skulle sätta punkt för debatten hade de gjort en fatal missbedömning av situationen. Rydenfelts och Olofssons avslöjanden var bara en vindpust i jämförelse med den storm som började två dagar efter presskonferensen. Den 19 juni 1966 avslöjade Björn Kumm i Aftonbladet synnerligen initierade uppgifter om hur säkerhetspolisens register var uppbyggt. Kumm, som hade en källa inom säkerhetspolisens, kunde då berätta att registret omfattade ungefär 300 000 namn och att det bl.a. innehöll uppgifter om kända svenskar som Sara Lidman och Joachim Israel. Han redovisade också uppgifter om att det kunde räcka med att vara kommunistympatisör eller att vara släkt med en kommunist för att bli stoppad i personalkontrollen. Vidare avslöjade han de interna källbeteckningarna "Kjell" och "Singel".³⁰² På hösten 1966 publicerade Rydenfelt tillsammans med Kvällspostenjournalisten Janerik Larsson boken *Säkerhetspolisens hemliga re-*

²⁹⁹ Expressen den 13/6 1966. Klipp i akt nr 7304, löpnr 1, s. 48. Rydenfelt, Sven & Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsföljelse*. (Göteborg 1966), s. 87-88, 104-105 samt SOU 1968:4, s. 11.

³⁰⁰ C H Hermansson till Tage Erlander den 10/6 1966. HSC nr 233. SÄPO. Brevet publicerades också i Ny Dag den 17/6 1966. JWK 3:7003, löpnr 13, s. 655. SÄPO.

³⁰¹ *Justitieministerns redogörelse för vissa frågor rörande säkerhetstjänsten m.m. och demonstrationerna i Stockholm den 28/5 1966*, den 17/6 1966. JWK 3:7003, löpnr 17, s. 969. SÄPO.

³⁰² Aftonbladet den 19/6. Klipp i HSC nr 524/67, flik 4. SÄPO.

gister. I boken redovisades 32 fall där det misstänktes eller konstaterats att personer nekats arbete eller avskedats på grund av personalkontrollen. I mitten av december 1966 gjorde Kumm nya avslöjanden om säkerhetstjänstens övervakningsverksamhet och vilka kända personer som kunde återfinnas i registret.³⁰³

Vänsterkritiken mot säkerhetspolisen under den första halvan av 1960-talet hade således vid mitten av decenniet fått stöd i liberala och socialdemokratiska kretsar.³⁰⁴ När SKP:s arbetsutskott den 4 maj 1964 fattade beslut om att ”rikta huvudangrepp mot säkerhetspolisens och militärens åtgöranden” hade man möjligen inte räknat med denna framgång.³⁰⁵ Att det inom vänstern fanns dylika förhoppningar kan emellertid noteras. Med hänvisning till den danska ”kartoteksdebatten” skrev Bo Hammar följande i tidskriften *Zenit* 1965:

Det är högaktuellt för vänstern i Sverige att få igång en kartoteksdebatt också i det här landet. För socialdemokratin borde det vara angeläget att göra sig av med ett gammalt odemokratiskt arv. Och när vänsterliberalerna är klara med de religiösa och sexuella frågorna går det kanske att få hjälp också från det hållet för ett anlopp mot ett av våra värsta tabun.³⁰⁶

Vid slutet av år 1966 fanns det förutsättningar för att försöka skapa en organisatorisk plattform där personer från olika politiska läger

³⁰³ Aftonbladet den 19/6 samt 14-17/12 1966. Klipp i HSC nr 524/67, flik 4. SÄPO. Säkerhetspolisens utredning om vem som läckt uppgifterna till Kumm verifierar uppgifterna om att Bibi Andersson, Cornelis Vreeswijk, Gunnar Helén, Monica Zetterlund m fl var registrerade hos säkerhetspolisen (HSC nr 524/67, flik 4. SÄPO.). Det är således gåtfullt hur Vinge i sina memoarer kan beskriva Kumms avslöjanden på följande sätt: ”Ett uppmärksammat exempel på debatten kring Säpo:s register var när Aftonbladet 1966 i en artikel presenterade kändisar som fanns med i vårt register. Det var så befängt. Vi visste ju att det var fel.” (Vinge, P G (i samarbete med Erik Månsson): *Säpochef 1962-1970*. (Stockholm 1988), s. 90).

³⁰⁴ I förordet till Rydenfelt & Larssons bok klargörs författarnas politiska ståndpunkter på följande sätt: ”Den åsiktsförhållning vi båda starkt reagerat mot har främst riktat sig mot kommunisterna i vårt land. Somliga läsare har därav dragit slutsatsen, att vi själva skulle vara kommunisterna eller åtminstone ’kryptokommunisterna’. Slutsatsen är grovt felaktig. Vi har båda närmast oss problemen från liberala utgångspunkter. I en liberal åskådning ingår åsiktsfrihet och tolerans som väsentliga element. Vilket däremot knappast kan sägas om den kommunistiska åskådningen. I varje fall har inte kommunisterna i de länder där de kommit till makten, visat några större sympatier för åsiktsfrihet.” Rydenfelt, Sven & Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsförhållning*. (Göteborg 1966), s. 8.

³⁰⁵ SKP:s arbetsutskotts protokoll den 4/5 1964 (avskrift av Magnus Hjort). VPK:s arkiv, A 3, vol. 7. ARAB

³⁰⁶ ”Vår folkhemliga polis” av Bo Hammar i *Zenit* nr 2 1965. Fotostatkopier i bilaga till *Oförliga angrepp mot polisens särskilda verksamhet*. HSC 267/66. SÄPO.

tillsammans kunde driva frågan om större öppenhet kring säkerhetspolisens politiska övervakning av medborgarna.

Föreningen Sveriges Säkerhetsrisker

Med hjälp av överskottsmaterial från telefonavlyssningen av kommunisternas partihögkvarter på Kungsgatan 84 kunde säkerhetspolisen i december 1966 övervaka hur två ledande företrädare för nyvänstern inom SKP förberedde en s.k. SÄPO-aktion. Ett första steg i denna SÄPO-aktion var att samla in underskrifter av kända personer som var villiga att medverka i att ställa krav på regeringen att säkerhetspolisens registreringsverksamhet skulle upphöra. Från det kommunistiska ungdomsförbundet Demokratisk Ungdom (DU) hade det skickats ut cirkulärskrivelser och det fanns också uppgifter om att en av initiativtagarna till SÄPO-aktion i sällskap med en annan person besökt "bl.a. Operabaren, där man visste, att skådespelare och andra 'kändisar' vistades".

Enligt säkerhetspolisens telefonkontrolluppgifter blev emellertid den som sedan kom att bli det viktiga affischnamnet för denna opinionsrörelse - Vilhelm Moberg - inte omedelbart kontaktad. Detta framkom i ett telefonsamtal mellan en av initiativtagarna och en journalist vid Aftonbladet den 23 december 1966. Den förstnämnde - som enligt promemorian "försiktigtvis förnekade, att aktionen hade direkt ursprung i Kungsgatan 84" - hade då blivit informerad om att Vilhelm Moberg var intresserad av att medverka i SÄPO-aktion och lovat att kontakta Moberg per telefon.³⁰⁷ Varför Moberg - som bara några månader tidigare i sitt förord i boken *Säkerhetspolisens hemliga register* framhållit vikten av att kritiskt granska säkerhetspolisen - inte omedelbart kontaktades är oklart. Möjligen var initiativtagarna tveksamma till att den antikommunistiske Moberg³⁰⁸ skulle vilja medverka i en gemensam aktion med personer inom nyvänstern. När kontakten med Moberg etablerats visade denne emellertid stort intresse för att aktivt medverka i aktionen. I ett brev till en av initiativtagarna till SÄPO-aktion från Moberg förelags en fastare organisatorisk form för verksamheten.

³⁰⁷ "E Jung" den 3/2 1967 /O L. JWK 3:7003, löpnr 16, s. 899. SÄPO.

³⁰⁸ I ett radioprogram angående aktionen yttrade Moberg följande: "Jag är med i aktionen just för att beröva kommunisterna ett argument. Jag är antikommunist". "Snabbprotokoll" från inslag i "Bakom rubrikerna", Sveriges Radio den 20/1 1967. JWK 3:7003, löpnr 16, s. 899/12. SÄPO.

Jag tillåter mig föreslå en utvidgning av aktionen mot SÄPO. Hur vore det om vi alla, som står i de misstänkta förbrytarregister, bildade en förening, RIKSFÖRENINGEN SVERIGES SÄKERHETSRISKER MPA (med personligt ansvar). Vi kunde ju hålla konstituerande sammanträde på konserthuset med uppträdande av alla medregistrerade skådespelare och skådespelerskor och sångerskor och TV-män etc. Och vi är ju inalles 300 000, så om var och en betalade 3 kronor i inträdesavgift så skulle vi genast få en kampfond på nära en miljon kronor att satsa på SÄPO:s avskaffande.³⁰⁹

I linje med detta förslag anskaffades ett särskilt postfack för SÄPO-aktion och det bestämdes att den av Moberg föreslagna föreningen skulle bildas i samband med ett opinionsmöte i ABF-huset på Sveavägen den 1 februari 1967. En av dem som engagerat sig i saken och vars personalkontrollärende hade tagits upp i boken *Säkerhetspolisens hemliga register* hade enligt säkerhetspolisens telefonkontrolluppgifter ställt sig mycket entusiastisk inför det fortsatta kampanjarbetet:

... nu skall vi leta upp varenda dj-a kapten, som blivit förbigången, och det är rätt många.³¹⁰

I SÄPO-aktions första och enda publikation "SÄPO-nytt" som gavs ut i början av 1967 redovisades protestskrivelsen till Erlander samt de mest namnkunniga av de 500 personer som skrivit under den. Att SÄPO-aktion hade ett brett stöd i opinionen kan konstateras då, förutom Vilhelm Moberg, bl.a. August Spångberg, Per-Olof Sundman, Barbro Alving, Tage Danielsson och Sven Delblanc återfanns bland namnen. Protestskrivelsen som, enligt Tidsignal, vid överlämnandet till Erlander i slutet av januari 1967 hade 600 namnunderskrifter framställde tre krav:

³⁰⁹ Brevet citeras av säkerhetspolisen i en promemoria som består av överskottsuppgifter från telefonkontrollen. "E Jung", 21/12 1966. JWK 3:7003. löpnr 16, s. 899. SÄPO.

³¹⁰ Ibid.

1. att regeringen tillsätter en parlamentarisk utredning med representanter för samtliga i riksdagen företrädda partier med uppgift att granska SÄPO:s verksamhet;
2. att den parlamentariska utredningens rapport framlägges i en bok;
3. att SÄPO:s register över socialdemokrater, kommunister, syndikalister, inom fredsrörelsen verksamma och andra omedelbart därefter förstöres i närvaro av den parlamentariska utredningens ledamöter.³¹¹

Som planerat hölls ett möte för bildandet av Föreningen Sveriges Säkerhetsrisker den 1 februari 1967.³¹² Enligt ett tidningsreferat från det välbesökta mötet hade det bildats en interimsstyrelse i vilken bl.a. Moberg ingick.³¹³ Det visade sig dock vara svårt att hålla föreningen vid liv. Vid det första (som möjligen också var det sista) sammanträdet den 21 mars 1967 hade skaran av intresserade minskat till mellan 50 och 70 personer och delar av den styrelse som då konstituerades var inte ens närvarande.³¹⁴ Av SÄPO:s klippsamling att döma var tidningarnas intresse för sammanträdet lågt. I en notis i Svenska Dagbladet konstaterades emellertid att den icke närvarande Vilhelm Moberg valdes in i föreningens 14-mannastyrelse tillsammans med bl.a. fil dr Sven Rydenfelt, advokat Hans-Göran Franck, f.d. förbundsordföranden i Republikanska klubben Sten Sjöberg samt redaktörerna Armas Sastamoinen och Bo Hammar.³¹⁵ Noteringar om fler föreningssammanträden saknas i säkerhetspolisens arkiv.

Av uppgifterna i säkerhetspolisens telefonkontrollrapporter att döma var det emellertid svårt att hålla ihop föreningen. Enligt en

³¹¹ SÄPO-nytt nr 1 1967 (ansv. utg. och red. Kjell E Johansson, DU) samt Tidsignal nr 5 (1-7/2 1967). JWK 3:7003, löpnr 16, s. 890 och 899. SÄPO.

³¹² Omgivningarna runt ABF-huset och mötet där det uppskattades att 600 personer deltog övervakades av fyra anställda vid säkerhetspolisen och de deltagare som kändes igen noterades (ca 60 st). I övervakningspromemorian återges emellertid inte vad som sades på mötet. Det noteras dock att s.k. provies hade gatuteater före mötet med säkerhetspolisen som tema ("man ropade högljutt 'rysk agent' m.m. samt förföljde ibland dem, som försökte undkomma") samt att mötet avslutats något tumultartat "då provies av någon anledning blivit missnöjda med Kjell Johanssons sätt att leda mötet". *PM ang iakttagelser i samband med bildandet av FÖRENINGEN SVERIGES SÄKERHETSRIKSKER onsdagen den 1 februari 1967 i Z-salen, ABF-huset samt Förteckning över igenkända personer vid bildandet av Föreningen Sveriges Säkerhetsrisker* av L G den 3/2 1967. JWK 3:7003, löpnr 16, s. 899/2-5. SÄPO.

³¹³ Ny Dag nr 6 (10-16/2 1967). Klipp i JWK 3:7003, löpnr 16, s. 916. SÄPO.

³¹⁴ Säkerhetspolisen kunde endast räkna till femtio personer men enligt pressuppgifter var det 70 närvarande. Två säkerhetspoliser övervakade mötet. Övervakningen inskränktes dock till att notera tidigare kända personers närvaro. *PM ang Riksföreningen (sic) Sveriges säkerhetsriskers möte i ABF-huset tisdagen den 21/3 1967. 22/3 1967* av L G. JWK 3:7003, löpnr 16, s. 899/22.

³¹⁵ SvD den 22/3 1967. Klipp i akt nr 3:7003, löpnr 16, s. 899/67. SÄPO

promemoria upprättad inom säkerhetspolisen hade en av initiativtagarna till SÄPO-aktion inför det konstituerande sammanträdet haft uppenbara svårigheter att engagera den syndikalistiske redaktören Armas Sastamoinen i styrelsen.

Sastamoinen var ytterst tveksam inför företeelsen (föreningen). Själva ändamålet var helt i linje med hans egen uppfattning men han var inte tilltalad av tanken på att kampanjen fördes från kommunisternas sida. I sammanhanget pekade han på, att i kommuniststyrda länder bedrivs ju både åsiktsregistrering och åsiktsföljelse och att kommunisterna här intar en annan ståndpunkt haltar i den demokratiska logiken.³¹⁶

I säkerhetspolisens PM noteras vidare att initiativtagaren framhållit för Sastamoinen att det inte var någon kommunistisk rörelse vilket bevisades av att Vilhelm Moberg ingick i interimsstyrelsen.³¹⁷ I en annan promemoria, upprättad på hösten 1967, konstaterades att initiativtagaren hade "påtagliga besvär med att få ihop en funktionsduglig styrelse" i föreningen.

Själv tänker han inte ingå i den utan som kommunistisk representant ämnar han föreslå en ombudsman i en fackförening.³¹⁸

I säkerhetspolisens ärende om Föreningen Sveriges Säkerhetsrisker upphör rapporteringen med en promemoria om försöken att hålla föreningen vid liv på hösten 1967.³¹⁹ Även om föreningen inte blev långlivad visar den stora uppslutningen vid det första mötet att frågan om säkerhetspolisens verksamhet och personalkontrollen engagerade inflytelserika personer i olika politiska läger. Hur regeringen lät sig påverkas av den kritiska opinionen skall jag återkomma till nedan.

³¹⁶ "E Jung" den 1/3 1967, O L. JWK 3:7003, löpnr 16, s. 899/26. SÄPO. Att även Rydenfelt hade denna syn på de kommunistiska staterna framgår av hans insändare "Hermansson och Säpo" i Arbetet den 10/2 1967. P 7304, löpnr 1, s. 65. SÄPO.

³¹⁷ "E Jung" den 1/3 1967, O L. JWK 3:7003, löpnr 16, s. 899/26

³¹⁸ "E Dufva" 26/9 1967, O L. JWK 3:7003, löpnr 16, s. 899/27. SÄPO.

³¹⁹ Ibid.

Säkerhetstjänsternas reaktion på kritiken

För de militära och polisiära myndigheterna var den kritiska opinionen under 1960-talet ett stort orosmoment. På hösten 1964 upprättade försvarsstabens Grupp B den första rapporten om den kritik som riktades mot säkerhetspolisen. Enligt rapporten ingick de kritiska artiklarna i en sovjetisk propagandaoffensiv som igångsattes inför Chrusjtjovs statsbesök i Sverige 1964. I denna propagandakampanj, som betecknades som "noggrant planerad och systematiskt genomförd", hade Grupp B identifierat tre huvudteman. För det första skulle Sovjetunionens kommunistiska system beskrivas som ett mönstersamhälle präglat av stora framsteg. För det andra skulle de skandinaviska socialdemokratiskt styrda länderna kritiseras och för det tredje skulle Sovjetunionen och de socialistiska staterna framhållas som garantier för freden. Kritiken mot säkerhetspolisen ingick i det andra temat. Grupp B framhöll att det ungefär samtidigt i hela Skandinavien hade påbörjats debatter om säkerhetspolisens register. Sedan januari 1964 hade säkerhetspolisens register debatterats i både Danmark och Norge. Den danska debatten var enligt Grupp B "en av de hetaste debatterna på lång tid" och i Norges fall noterades att säkerhetstjänsten karaktäriserats som en av "NATO-medlemskapets värsta konsekvenser". I Sverige exemplifierades kritiken med bland annat de ovan nämnda artiklarna av John Takman, Bo Hammar och Karl Vennberg.³²⁰ När denna rapport översänts till säkerhetspolisen gav den då nyttillträdde avdelningschefen P G Vinge bearbetningsroteln i uppdrag att sammanställa "alla tecken som tyder på 'fjärrdirigering' i syfte att angripa den särskilda polisverksamheten". I juli 1965 kunde resultatet presenteras i en rapport benämnd *PM ang offentliga angrepp mot den särskilda polisverksamheten*. I rapporten refererades de artiklar där säkerhetspolisen kritiserades samtidigt som "angriparna" presenterades bl.a. med hjälp av noteringar i säkerhetspolisens register.

[Angriparna] representerar olika politiska uppfattningar. Tonen är frän, journalistiskt schwungfull och ofta raljant. Gemensamt för dem alla är att de baserar sina angrepp mera på tro än på vetande.³²¹

³²⁰ *Den ryska propagandan inför ministerpresident Chrusjtjovs besök i Skandinavien sommaren 1964*. Rapport från AA (avskrift), tid: sept 1964 (källa: "Erik"). Bilaga till *PM ang offentliga angrepp mot den särskilda polisverksamheten*. G F 19/7 1965. HSC nr 267/66. SÄPO.

³²¹ *PM ang offentliga angrepp mot den särskilda polisverksamheten*. G F 19/7 1965. HSC nr 267/66. SÄPO.

Även om någon "fjärrdirigering", som Vinge särskilt frågat efter, inte kunde konstateras fann författaren anledning att påminna om hur SKP tidigare förberett sig för att angripa säkerhetspolisen. Han redogjorde därför för en "tillförlitlig uppgift" om att det vid andra världskrigets slut framförts en begäran från SKP till "GRU-kaderarbetaren" och ambassadtjänstemannen Kariakin om att hans illegala samarbete med de svenska kommunisterna skulle avbrytas då partiet skulle inleda en "propagandaoffensiv" mot säkerhetstjänsten och inte ville riskera kompromettering.³²² Denna uppgift liksom referaten av artiklarna och presentationerna av "angriparna" återkom i en promemoria om "samordnade angrepp mot säkerhetstjänsten" av förste kriminalassistent T H ett drygt halvår senare. Inte heller här kunde det presenteras några bevis för att angreppen styrdes av främmande makt.

Den kritik som riktats mot säkerhetstjänsten passar emellertid in i den kända kommunistiska taktiken att genom olika aktioner försöka undergräva förtroendet för det rådande samhällssystemet, och därför kan angreppen möjligen ha ett samband eller vara inspirerade utifrån.³²³

Enligt T H passade kritiken mot säkerhetspolisen in i ett mönster av "kommunistiskt undermineringsarbete" där målet var att "undergräva förtroendet för den bestående samhällsordningen och rase- ra - för att tala deras eget språk - det kapitalistiska samhället".

Studerar man den kommunistiska aktiviteten finner man ofta att de mest förbittrade angreppen ständigt riktas mot företrädare för samhällets grundpelare som exempelvis religionen, moralen, rättsväsendet, ordningsmakten och försvaret.³²⁴

³²² Ibid.

³²³ *PM. Samordnade angrepp mot säkerhetstjänsten.* av T H i februari 1966. JWK 3:7003, löpnr 12, s. 622. SÄPO.

³²⁴ Ibid

För säkerhetspolisen var det således självklart att placera in kritiken i ett resonemang baserat på föreställningar om den sovjetkommunistiska hotbilden. I sammanhanget kan det vara värt att notera att det på samma uppslag som Bo Hammars artikel "Wennerström och säkerheten" i Clarté nr 4 1963 publicerades ett upprop mot att det utdömdes dödsstraff i Sovjetunionen.³²⁵ Att detta möjligen kunde utgöra ett motargument mot fjärrstyrningshypotesen uppmärksammades emellertid varken av Grupp B eller säkerhetspolisen.

Försvarsstaben och säkerhetspolisen var inte omedvetna om att kritiken mot säkerhetstjänsten även hade stöd i icke-kommunistiska samhällsgrupper. I den ovannämnda Grupp B-rapporten konstateras att "den ryska propagandan spänner över alla områden och att 'responsen' är förvånansvärt stor i de mest skilda samhällsgrupper" och säkerhetspolisen konstaterade att "angriparna [...] representerade olika politiska uppfattningar".³²⁶ De flesta av kritikerna var dock sedan länge kända för säkerhetspolisen för sitt vänsterengagemang. Därvidlag utgjorde Sven Rydenfelt ett undantag även om det sedan tidigare fanns viss information om honom i form av tidigare korrespondens och en rapport från disputationen 1954.³²⁷

Samma dag som tidningarna publicerat artiklar om Rydenfelts JO-anmälan i januari 1965 ringde P G Vinge till Malmösektionen för att be dem inhämta uppgifter om Rydenfelts "ev. samröre med kommunismen". En vecka därefter anlände de efterfrågade uppgifterna från kriminalkommissarie B i Malmö. Från en "förtrolig upplysare" hade då inhämtats att inget som helst samröre med kommunismen (och ej heller nazismen) kunde konstateras i Rydenfelts fall.

Sagesmannen håller för otroligt att R skulle vara vän med kommunistledaren C H Her-

³²⁵ Uppropet hade följande lydelse: "Till Ministerpresident N S Chrusjtjov, Enligt uppgifter i den svenska pressen har under den senaste tiden ett flertal dödsdomar avkunnats i Sovjetunionen. Vi vill till Eder, herr ministerpresident, framföra vår uppfattning att dödsstraffet är barbariskt och dessutom verkningslöst som medel i rättsvårdande syfte. Vi uttrycker därför förhoppningen att Ni vidtager åtgärder för att förhindra ytterligare dödsdomar i Sovjetunionen." undertecknat av Gunnar Bylin (ordf i Stockholms Clartésektion), Svengöran Dahl (sekreterare i Antifascistisk samling), Bo Gustafsson (centralstyrelseledamot i Svenska Clartéförbundet), Kjell E Johansson (sekr i kommittén mot nynazism och rasfördomar), Martin Koff (ordf i kommittén mot nynazism och rasfördomar), Hans Lindberg (styrelseledamot i Internationellt forum) samt Sköld Peter Matthis (ordf i svenska Clartéförbundet). Det angavs vidare att uppropet telegraferats den 4/6 1963. Fotostatkopier i HSC nr 267/66. SÄPO.

³²⁶ *Den ryska propagandan inför ministerpresident Chrusjtjovs besök i Skandinavien sommaren 1964*. Rapport från AA, tid: sept 1964 (källa: "Erik") samt *PM ang offentliga angrepp mot den särskilda polisverksamheten*. G F 19/7 1965. HSC nr 267/66. SÄPO.

³²⁷ Krkom A Christiansson till N Andermark den 15/5 1954. P 7304, löpnr 1, s. 2-3. SÄPO.

mansson, vilket R hävdade i en tidningsartikel (bil.1). Det är nog endast fråga om ett "talsätt" från R:s sida.³²⁸

Rydenfelt politiska inställning beskrevs istället som "Manchesterliberal i detta ords gamla betydelse" där särskilt individens frihet i förhållande till staten poängterades. Det hade inte kunnat fastställas om han var medlem i högerpartiet eller något annat politiskt parti.³²⁹ Även Grupp B engagerades för att inhämta uppgifter om Rydenfelts politiska åsikter. I början av februari meddelades Vinge därifrån att det inte fanns "någon anledning att tro att R. själv skulle vara vänsterinriktad utan tvärtom talar allt för en rakt motsatt uppfattning".

Sammanfattningsvis kan sägas att ingenting har framkommit som tyder på att anmälan ej tillkommit s.a.s. på eget initiativ i idealistisk och vetenskaplig nit.³³⁰

Rydenfelt passade således inte in i säkerhetstjänsternas gängse bild av var på den politiska skalan de främsta kritikerna kunde återfinnas.

När Rydenfelt på våren 1966 återigen gjorde sig påmind genom sina mot personalkontrollen starkt kritiska artiklar i Dagens Nyheter fann emellertid säkerhetstjänsterna ingen anledning att försöka se några politiska nyanser i kritiken. Istället stämplades all kritik mot säkerhetstjänsten som illvilligt inriktad på att förändra den rådande samhällsordningen. Debattörerna ansågs - medvetet eller omedvetet - gå kommunisternas ärenden. Säkerhetstjänsternas svårigheter att acceptera 1960-talets föränderliga politiska klimat åskådliggörs i en IB-rapport som upprättades några dagar efter det att Rydenfelt publicerat sin första mot säkerhetstjänsten kritiska

³²⁸ Anledningen till att Rydenfelts eventuella vänskap med den kommunistiske partiledaren aktualiserats var att Rydenfelt i debattinlägget "Konsumentupplysning och storfinans" i Sydsvenska Dagbladet den 19/1 1965 hänvisat till Hermanssons bok *Monopol och storfinans*. Säkerhetspolisen hade då särskilt noterat följande formulering: "jag har av min vän C H Hermansson fått hans böcker". Krkom B till Avdelningschefen P G Vinge den 28/1 1965 (med tidningsklipp (bil.1)). P 7304, löpnr 1, s. 2-3. SÄPO.

³²⁹ Ibid.

³³⁰ "Beträffande Fil dr Sven Rydenfelt [---] och hans anmälan till JO angående lagligheten av registerföring av vissa extremistgrupper." Rapport från källa "Erik" (originalrapporten (med Vinges signatur) bifogad). P 7304, löpnr 1, s. 11. SÄPO.

artikel i DN i maj 1966.³³¹ Enligt denna rapport hade DN - som under Herbert Tingstens ledning tidigare fungerat som en stöttepelare för säkerhetstjänsternas övervakning av kommunister - tillsammans med Expressen under 1960-talet "undergått en markant politisk omorientering". Kursomläggningen hade enligt IB under chefredaktörerna Olof Lagercrantz och Sven-Erik Larsson på ett försåtligt sätt stegvis genomförts sedan 1962.

Förändringarna skedde till en början i en försiktig, trevande form, uppenbarligen för att icke framkalla undran och motvilja bland läsekretsen och de egna medarbetarna.³³²

Enligt IB fanns det åtskilliga bevis för att DN närmat sig kommunismen. Ett av dessa var att tidningen publicerat artiklarna av Rydenfelt under våren 1966.

Dagens Nyheter publicerade den 5 och 6 maj 1966 två artiklar av fil dr Sven Rydenfelt, Lund, vilka rubricerades "Hemliga polisens hemliga register" samt "Åsiktsfrihet och åsiktsbrott i Sverige". Vid det andra publiceringstillfället åtföljdes Rydenfelts i typiskt kommunistinspire-rad stil hållna angrepp på den svenska säkerhetstjänsten av en redaktionell uppmaning under rubriken "Till läsarna", av vilket det egentliga syftet klart framgår, nämligen att publiceringen av ifrågavarande artiklar innebär inledningen till en brett upplagd kampanj, vars mål endast kan vara att undanröja risken för upptäckt av personer, engagerade i samhällsfarlig verksamhet av kommunistisk typ. Den 6 maj kompletteras för övrigt själv bedömningen att tidningen är ute i ärenden att undergräva allmänhetens förtroende för samhällsinstitutio-

³³¹ I juli 1965 slogs Grupp B samman med T-kontoret och den nya organisationen kom därefter att kallas IB.

³³² Anonym rapport utan titel den 12/5 1966 med följande text på försättsbladet: "Ärade Broder, här uppsatsen vi talade om. För Ditt bruk! Handslag Birger E. 17.5.66." Rapporten distribuerades till försvarsstabschefen Carl-Eric Almgren och P G Vinge (Carl-Eric Almgrens arkiv, vol. 46. KrA. Vinges exemplar återfinns i ärende HSC 257/66. SÄPO). Se även *Angrepp mot säkerhetstjänsten* den 4/11 1966. Fst/Säk I, Barb. JWK 3:7003, löpnr 18, s. 1059/1. SÄPO.

nera genom att på samma sida där Rydenfelts andra artikel och uppropet till läsekretsen införts även publicera ett upprop till bidrag till avslöjande av "missförhållandena vid mentalsjukhusen" i Sverige. Publiceringen av dylika appeller hade varit otänkbar i Dagens Nyheter före kursomläggningen.³³³

Att det hade uppstått en icke oansenlig klyfta mellan Dagens Nyheter och säkerhetstjänsternas uppfattningar om vilka hot som riktades mot den svenska samhällsordningen blev allt tydligare under år 1966. Den 5 juni 1966, bara några dagar efter det att IB konstaterat att DN var "ute i ärenden att undergräva allmänhetens förtroende för samhällsinstitutionerna", ironiserade DN:s ledarsida över den av ÖB utfärdade handboken i säkerhetstjänst *Maskerad front*. Särskilt intressant var enligt DN avsnittet om subversionen dvs. den verksamhet som enligt *Maskerad front* syftade till att "i fred omstörta vårt samhälle - att åstadkomma en revolution utan öppet våld" för att "ersätta vårt samhällssystem med angriparens".³³⁴ Genom att citera valda delar av handboken ville tidningen påvisa överdrifterna i den militära hotbilden och avslutningsvis konstaterades följande:

På en punkt har generalerna säkert tänkt alldeles rätt: de flesta människor tror förmodligen inte att folk på gatan och arbetsplatsen är femtekolonnare och subversiva agenter i det hemliga krigets tjänst. Och säkert skulle denna tendens att tro alla om gott övervinnas om människor läste handboken i säkerhetstjänst. Då fick de säkert upp ögonen för all undergrävande verksamhet och lärde sig hur misstänkt allting egentligen är.³³⁵

I början av juni 1966 behandlades säkerhetstjänsternas hotbilder återigen i skämtsamma ordalag av Dagens Nyheter. Denna gång var det säkerhetspolisens byråchef Otto Danielsson som stod i fokus.

³³³ Ibid.

³³⁴ *MASKERAD FRONT. Handbok i säkerhetstjänst (H säk)*. 1964 års upplaga. ÖB Fst/In nr H 804 12/10 1964, Torsten Rapp och Carl-Eric Almgren.

³³⁵ Citerat ur Rydenfelt, Sven & Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsföljelse*. (Göteborg 1966), s. 94-95.

Danielsson hade i ett föredrag vid Östergötlands läns polistekniska förenings årsmöte i Linköping i början av juni 1966 talat om ämnet "kompromettering som ett medel att värva agenter för spioneri och subversiv verksamhet". Där hade han med hänvisning till aktuella spionfall berättat om hur öststaternas underrättelsetjänster genom att fotografera västerlänningars "sexualexcesser" vid resor bakom järnridån värvade spioner. Danielsson gick också till angrepp mot de s.k. abortresorna till Polen som åtskilliga svenska kvinnor tvingats till på grund av den svenska abortlagstiftningen. Enligt Danielsson kunde den polska underrättelsetjänsten UB utnyttja sin kännedom om vilka "flickor" som gjort abort i Polen i utpressningssyfte om kvinnan någon gång i framtiden fick en position i samhället där de kunde verka som betydelsefulla agenter.³³⁶

Vad DN ansåg om Danielssons förmaningar framgick av en ledare den 5 juni 1966:

Tyvärr är det inte ens så lyckligt, som man kunde tro av hr Danielssons inlägg, att man riskfritt kan turista i sydlig eller västlig riktning. Även från dessa länder har sexorgier, agenter, provocerande pinsamma situationer, avlyssningar och dokumenteringar med teknikens medel inrapporterats. Och i den mån öststaternas spionpoliser efter den senaste auktoritativa maningen från Linköping får se sina länder helt övergivna av svenska turister är de säkert förslagna nog att börja jaga oss på Mallorca, i London, i Köpenhamn. Vad skall en ärlig svensk som inte vill förråda sitt land egentligen göra inför alla stämplingar mot hans karaktär, vilja motståndskraft, rätta sinnelag? ... Eventuellt skulle man kunna tänka sig att endast ge pass åt person "som är känd för att vilja vara svensk till sinnes", för att citera en annan värmande formulering i H Säk [Maskerad Front. UE].³³⁷

³³⁶ *Kompromettering i spionagets tjänst*, av Otto Danielsson, varen 1966 (s.3-4 och 8). HSC nr 344/65. SÄPO.

³³⁷ "Man kan inte vara nog säker" ledare i DN den 5/6 1966. HSC nr 344/65. SÄPO. Rydenfelt, Sven & Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsföljelse*. (Göteborg 1966), s. 100.

Med tanke på den, enligt DN, starkt överdrivna hotbilden som presenterats av Danielsson fanns det anledning ifrågasätta omdömet hos säkerhetspolisens personal.

Allvarligt talat är det på tiden att allmänheten får någon liten information om hur och efter vilka riktlinjer, ideologier och inte minst principer för personalrekrytering som säkerhetstjänsten arbetar.³³⁸

DN menade att var en "elementär psykologisk sanning" att olika personlighetstyper fördelade sig efter en skala av mer eller mindre "auktoritärt-misstänksamma-rigida" och att det för dem som hamnade högt på denna skala inte torde finnas någonting i samhället som inte borde betraktas med misstänksamma ögon. Att dylika personer återfanns inom säkerhetspolisens personal samt att yrkesatmosfären förstärkte tendensen "att ana ugglor överallt" hölls för sannolikt.

Men då måste man vara på sin vakt mot faran att glida ut i en gränslös misstänksamhet som vållar enorma bevakningsproblem och tvingar nätet bli så grovmaskigt att det inte fångar så mycket; och på vakt mot den naturligaste och allvarligaste faran för alla organisationer som arbetar för ädla målsättningar utan insyn och kontroll i en tuff yrkesatmosfär - känslan av att ändamålet helgar vilka medel som helst. Det gör det inte, inte ens för säkerhetstjänsten.³³⁹

Byråchefen Danielsson som i ett föredrag i december 1965 beklagat sig över att "vissa skribenter - s.k. radikaler gör sig lustiga över säkerhetstjänstens sätt att arbeta varvid de särskilt skjuta in sig på registrerandet av personer som betraktas som säkerhetsrisker" torde inte ha blivit särskild förvånad över kritiken.³⁴⁰

Svårigheterna att få den svenska opinionen att inse allvaret i det kommunistiska hotet var ett genomgående tema i den personligt

³³⁸ Ibid.

³³⁹ Ibid.

³⁴⁰ "Svensk säkerhetstjänst och säkerhetsproblem". Föredrag hållet av O Danielsson inför Södermanlands polistekniska förenings möte i Strängnäs den 16/12 1965. HSC nr 344/65. SÄPO.

präglad historiken *Angreppen på säkerhetstjänsten sedda mot bakgrunden av kommunismens frammarsch i Sverige* som Danielsson skrev på hösten 1966 och som lånades ut till försvarsstabens säkerhetsavdelning för läsning. För Danielsson var den situation som uppstod vid mitten av 1960-talet inte ny. Han påpekade att det även under perioden 1945-1951 - då det inte avslöjades några större spionaffärer - funnits många som tvivlat på att det bedrevs "spioneri och mullvadsarbete" i Sverige.

En känd professor och riksdagsman tillät sig en hänfull anmärkning omkring 1950. "Finns det verkligen spioner i Sverige", frågade han en av säkerhetstjänstens unga män.³⁴¹

När det under de följande åren avslöjades två stora spionaffärer med Fritjof Enbom och Hilding Andersson som huvudpersoner hade emellertid tvivlarna - enligt Danielsson - fått svar på tal.

Återigen vaknade svenska folket upp ur sin ljuva sömn. Säkerhetstjänsten var kanske en nyttig brandförsäkring.³⁴²

De följande årens avslöjade fall av tjeckiskt och sovjetiskt spioneri "gjorde sitt till för att beredskapen skulle hållas hög". Men enligt Danielsson fanns det fortfarande personer som inte var tillräckligt övertygade om det sovjetiska hotet när - "det för Sveriges del mest skakande beviset på kommunisternas aktivitet" - Wennerströmaffären uppdagades.

Tidigare hade mången trosvisst förklarat: "Icke skall väl någon vettig människa vilja påstå, att Sovjetunionen har några spionageavsikter mot Sverige. Vad kan väl Sverige ha av intresse för en sådan högt utvecklad industrination som Sovjetunionen?"³⁴³

Inte ens då hade emellertid dessa personer låtit sig övertygas.

³⁴¹ *Angreppen på säkerhetstjänsten sedda mot bakgrunden av kommunismens frammarsch i Sverige* av Otto Danielsson den 23/11 1966 (sign av PG Vinge), s. 8. HSC nr 540/67. SÄPO.

³⁴² Ibid.

³⁴³ Ibid.

Men efter Wennerströms avslöjande? Då måste väl även den mest tvivlande, den mest övertygade kommunistiske medlöparen ha insett, att kommunismen aldrig ger upp världsherraväldestanken? Ånej, så lätt går ej tron på kommunismen bort ur enfaldiga sinnen.³⁴⁴

Även om det, enligt Danielsson, fanns de som hade "egen tankeförmåga" och tagit avstånd från kommunismen fanns det alltför många som kunde betraktas som politiskt opålitliga; "förutom de trångsynta, de verkligt ortodoxa och bland de unga, som icke har med egna ögon sett kommunismens illdåd och falskhet, är det många, som naivt trohjärtat är kommunister och medlöpare, omedvetna eller medvetna". Den politiska nyorientering som det svenska kommunistpartiet inlett under C H Hermanssons ledning satte Danielsson föga tilltro till. Partiets förklaring om att det stod oberoende till Sovjetunionen skulle endast betraktas som en taktisk manöver.

Kan man icke vinna makten med våld får väl ändamålet helga medlen och varför då icke tillgripa det medel, som varit kommunismens mest utnyttjade kännemärke - list?³⁴⁵

Möjligen kunde Danielsson tänka sig att partiordföranden Hermansson var ärlig när han sagt sig ha tagit avstånd från stalinismen. Men detta fick absolut inte betyda att vaksamheten mot kommunisterna kunde upphöra. Inte minst med tanke på att det inom en nära framtid kunde förväntas att Hermansson skulle få lämna ifrån sig makten i partiet till betydligt farligare personer som återfanns inom den Kinavänliga falangen. I Danielssons framtidsscenario kunde en sådan utveckling te sig minst sagt oroväckande.

Redan nu börjar Mao-ismen göra sig pinsamt påmind - och även här i Sverige sticker den upp huvudet med Gustafsson i Uppsala och Nils Holmberg och den gamle veteranen Knut Sennander. Tanken måste då gå tillbaka till Karl Kilbom som fick finna sig i att släppa makten

³⁴⁴ Ibid.

³⁴⁵ Ibid, s. 14.

ifrån sig och sedan söka stöd och tröst ett stycke till höger. Det synes högst antagligt, att Hermansson får röna samma öde som Kilbom, och då blir det kring Gustafsson och Nils Holmberg, som skarorna fylka sig. ... En slappad vaksamhet och februarikuppen 1948 i Prag kan upprepas. Jag tror icke, att man måste vara begåvad med någon skarp siarblick för att profetera, att Sverige inom de närmsta åren kommer att få uppleva heta duster med oroselement. Industrin börjar lida av avsättningsvärigheter för produkterna; importöverskottet ökar och arbetslösheten kan snart vara ett fullbordat faktum. Vad blir följden? Vad gör de utländska arbetarna, om de icke får arbete? Vad gör svenskarna, om inkomsterna börjar sina? Hur många människor sitter inte redan nu med för stora hyror? En svårartad arbetslöshet ger anledning till missnöje och oroshärdar börjar uppstå. Då har kommunismen just den grund, som Lenin och andra världsrevolutionärer drömt om som idealet för det kommunistiska maktövertagandet.³⁴⁶

Den liberala kritik som bl.a. Sven Rydenfelt riktat mot säkerhetspolisens registreringsverksamhet och dess medverkan i personalkontrollen var enligt Danielsson synsätt helt obegriplig.

När Rydenfelt nu gör sitt bästa för att misstänkliggöra den svenska säkerhetstjänsten och citerar fall, där folk, som varit anställda vid polisen eller sökt till polisen, icke fått vara kvar eller kunnat få anställning, synes han vilja förfäktas den tanken, att en person som antingen har överbevisats om att han var kommunist eller med skäl kunde misstänkas vara kommunist, skulle få tjänstgöra i en kår, som har att verkställa den lagliga regeringens och riksdagens vilja. Man frågar sig, hur långt Rydenfelts tankeförmåga sträcker sig.³⁴⁷

³⁴⁶ Ibid, s. 14-15.

³⁴⁷ Ibid, s. 12.

Någon anledning att vädra missnöje med regeringens handläggning av kritiken mot säkerhetspolisen fann emellertid Danielsson inte. Tage Erlander hade under hela efterkrigstiden, enligt Danielsson, klart visat att han stod på säkerhetspolisens sida. Detta hade skett då det under våren 1945 höjts röster för att säkerhetspolisen skulle avskaffas efter krigsslutet.

Den som främst trädde i bräschen och slog ett slag för säkerhetstjänstens fortsatta bestånd var statsministern Tage Erlander, som inför ett studentauditorium tog säkerhetstjänsten i försvar och gav kritikerna en hälsosam avbasning.³⁴⁸

Med tillfredsställelse noterade Danielsson att denna fasta attityd även intagits 1966.

Senast den 17 november 1966 uttalade sig statsminister Erlander med fasthet inför ett studentforum. Det är tredje gången så sker. Med sin långa statsmannafarenhet har han klart för sig, att demokratin måste ha något slag av stödtrupp, om den skall klara sig. Därför har han tre gånger sedan 1945 förklarat, att det måste finnas ett organ, som ser upp med de element, som trots sin minoritet vill erövra makten, vilken de insett att de icke kan få utan våld, något som gång på gång dokumenterats. Skriket från radikal-radikalerna om faran av att säkerhetstjänsten för register över nationellt opålitliga personer har genom statsministerns orädda förklaringar dämpats, och även en sådan man som Rydenfelt borde kunna inse, att hans halsstarrighet icke tjänar nationens intresse.³⁴⁹

Än så länge fann således Danielsson inte anledning att tvivla på att säkerhetspolisen skulle få det stöd den behövde från regeringens

³⁴⁸ Ibid, s. 6.

³⁴⁹ Ibid, s. 15.

sida. Att kritikerna skulle få stöd i det pågående arbetet inom den parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären tycks heller inte ha oroat honom.

Den parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären

Som nämndes i inledningen kom den parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären att ägna en stor del av sitt arbete åt säkerhetspolisens politiska övervakning och dess betydelse för personalkontrollen.³⁵⁰ För riksdagsmännen i nämnden torde det ha varit en delikat fråga om de skulle ta hänsyn till den kritiska opinionen eller om kritiken skulle avfärdas. När nämnden valde det senare alternativet hade de god hjälp av de ovannämnda analyserna om "angreppen på säkerhetstjänsten" som de fick sig tillsända av säkerhetspolisens.³⁵¹ Liksom säkerhetspolisens hade den parlamentariska nämnden föga förståelse för den kritik som framförts mot säkerhetspolisens. Med hänvisning till att det i tidningsartiklar "ironiserats över att utlandsresor antecknas i registret" påpekade nämnden i sitt betänkande *Handläggningen av säkerhetsfrågor* att uppgifter om dylika resor i kombination med andra omständigheter kunde vara av vikt för säkerhetspolisens verksamhet. Den tillbakavisade också påståenden om att republikaner och syndikalister kunde återfinnas i registret. I ett särskilt kapitel som behandlar debatten om säkerhetstjänsten avvisar nämnden stora delar av "angreppen" med att dessa varit "ovederhäftiga eller helt saknat underlag".

Det kan tyvärr antagas, att många av dessa angrepp mot säkerhetstjänsten direkt syftat till att misskreditera den särskilda polisverksamheten och dess befattningshavare för att därigenom minska säkerhetstjänstens effektivitet och dess förutsättningar att bidra till försvaret av rikets frihet och oberoende samt av vårt demokratiska styrelseskick. För säkerhetsavdelningens personal, som ej kunnat ingå i bemö-

³⁵⁰ Nämndledamöter: Axel Strand, Allan Hernelius, Torsten Andersson, Georg Pettersson, Sven Wedén och Hilding Johansson.

³⁵¹ Nämndens sekreterare fick bland annat den ovan refererade Grupp B-rapporten, G F:s *PM ang offentliga angrepp mot säkerhetstjänsten*. och T H:s *PM. Samordnade angrepp mot säkerhetstjänsten* till läns. HSC nr 267/66. SÄPO.

tanden, måste dessa attacker otvivelaktigt ha inneburit påfrestningar.³⁵²

Enligt nämnden fanns det dock vissa seriösa inlägg i debatten som var värda en närmare granskning. Till dessa hörde Björn Kumms avslöjande artiklar i Aftonbladet i december 1966 samt vissa delar av boken *Säkerhetspolisens hemliga register* av Rydenfelt & Larsson. Enligt nämnden var det av särskild vikt att följa upp de personalkontrollärenden som återgavs i Rydenfelt & Larssons bok. Av de trettiotvå fallen som nämns i boken hade nämnden med hjälp av säkerhetspolisen kunnat identifiera tretton fall, vilka tillsammans med några oidentifierade ärenden redovisades i utredningen. Enligt nämnden fanns det emellertid, med ledning av dessa fall, ingen anledning att framföra någon kritik mot säkerhetspolisens handläggning av personalkontrollen.³⁵³ Av visst intresse för detta uttalande är hur den parlamentariska nämnden och dess sekreterare Lars-Erik Tillinger gick tillväga när dessa fall granskades.

Ovan konstaterades att säkerhetspolisen tillhandahöll Tillinger flera promemorior där kritiken mot säkerhetspolisen sammanfattas och analyseras med utgångspunkten att det förelåg - om än icke bevisad - "fjärrstyrning" av denna. Promemoriorna innehöll också utförlig information om vad säkerhetspolisen kände till om de mest framträdande kritikerna.

Även vid granskningen av de tretton fallen har nämndens bedömningar baserats på promemorior som sammanställts av säkerhetspolisen.³⁵⁴ Några egna efterforskningar i säkerhetspolisens arkiv om vad som var känt om de tretton personerna i aktmaterialet tycks inte ha genomförts av den parlamentariska nämnden.³⁵⁵

Nämndens svårigheter med att utföra ett grundligt utredningsarbete kan åskådliggöras med hjälp av en närmare granskning av ett av de fall som utreddes av nämnden. Fallet handlade om kaptenen Göte Jacobsson som - enligt hans egen berättelse i *Säkerhetspolisens hemliga register* - på grund sitt aktiva motstånd mot de svenska

³⁵² SOU 1968:4, s. 54, 63 och 92.

³⁵³ Ibid, s. 93-94.

³⁵⁴ Fallen räknas upp i SOU 1968:4, bil.3. Varken säkerhetspolisen eller Tillinger tog kontakt med Rydenfelt för att få hjälp med identifieringen. Enligt telefonbesked från Rydenfelt 9 februari 2001 har underlaget till boken nu slängts.

³⁵⁵ I samtal med Säkerhetstjänstkommissionen har Tillinger berättat att han inte hade någon generell tillgång till säkerhetspolisens register. I utredningsarbetet var han utlämnad till säkerhetspolisens goda vilja vad gällde vilka uppgifter som kunde lämnas ut till nämnden. Anmärkningar från samtal med f.d. hovrättslagmannen Lars-Erik Tillinger den 9 maj 2001. Säkerhetstjänstkommissionen.

atomvapenplanerna hade fått sin krigsplacering upphävd samt blivit föremål för utfrysning och trakasserier på arbetsplatsen:

Mitt förhållande till mina överordnade blev omöjligt och ohållbart. Reagerade jag mot trakasserier med flatthet, blev jag betraktad som ett fejt kräk. Men reagerade jag med morskhets mot smygföljelsen, var inte heller det bra. En tomhetens ring slöt sig omkring mig. Jag var tidigare krigsplacerad som bataljonschef. Denna placering upphävdes och ersattes med uppgiftslöshet. Jag har nu slutat som officer.³⁵⁶

När den parlamentariska nämnden behandlar detta fall i sitt betänkande konstaterar den följande.

Detta fall avser f.d. kaptenen J, född 1915. Några uppgifter om J har inte utlämnats från centralregistret - notisen om fallet innehåller för övrigt inget påstående härom eller om den ändrade krigsplaceringen skulle ha en säkerhetsbedömning som bakgrund.³⁵⁷

Denna bedömning överensstämmer i huvudsak med vad som meddelats nämnden av säkerhetspolisen.

Någon framställning om personalkontroll har troligen ej skett beträffande Jacobsson, i varje fall har inga uppgifter lämnats om honom.³⁵⁸

Uppgiften om att Jacobsson inte personalkontrollerats enligt bestämmelserna är sannolikt riktigt. Några spår efter en eventuell personalkontroll av honom har ej återfunnits i samrådsnämndens protokoll eller i personakten. Däremot är säkerhetspolisens uppgift om att "inga uppgifter lämnats ut om honom" felaktig. Att åtskillig information om den i AMSA aktive Jacobsson lämnats ut till försvarsstaben från säkerhetspolisen under 1960-talet framgår av de

³⁵⁶ Fall nr 23 (s. 59) i Rydenfelt, Sven & Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsföljelse*. (Göteborg 1966).

³⁵⁷ SOU 1968:4, s. 125.

³⁵⁸ *PM angående boken "Säkerhetspolisens hemliga register"*, av Fkra R T den 30/12 1966 (överlämnat till Tillinger). HSC nr 1/67. SÄPO.

skrivelser i ärendet som kan återfinnas såväl i personakten som i MUST:s arkiv.³⁵⁹

Om detta fall står även att läsa i kapitlet "Kapten Jacobsson sidbyte" i Wilhelm Agrells bok *Övrig illegal verksamhet. Övervakningen av svenska kärnvapenmotståndare*. Agrell visar att försvarsstaben - bl.a. genom avlyssning av tjänstetelefonen - genomfört egna undersökningar av kapten Jacobssons politiska aktiviteter och på grundval av en "säkerhetsbedömning" beslutat att omplacera honom.³⁶⁰

I vilken mån som den parlamentariska nämnden kände till detta är oklart. Värt att notera är emellertid att nämnden väljer att skriva att inga uppgifter utlämnats från *centralregistret*. Om det var så att uppgifterna om Jacobsson översändes till försvarsstaben innan de sorterades in i centralregistret så är detta formellt ett korrekt påstående. Det är nämligen inte otänkbart att underrättelserna om Jacobsson utlämnades direkt från en av säkerhetspolisens rotlar där de kunde förvaras i ett separat specialregister.³⁶¹ Med tanke på att nämnden genomgående i skildringarna av de andra fallen från *Säkerhetspolisens hemliga register* använder sig av det bredare begreppet *säkerhetsavdelningens register*, vari även rotlarnas arbetsregister kan sägas ingå, är det med tanke på omständigheterna i fallet Jacobsson oklart varför man i "fallet J" valt ett snävare begrepp.

Nämndens granskning av "fallet J" kan således ha gått till på två sätt. Å ena sidan kan det tänkas att nämnden känt till säkerhetstjänsternas korrespondens rörande Jacobsson men, av hänsyn till säkerhetstjänsterna, bedömt att detta inte skulle offentliggöras. Å andra sidan kan det tänkas att nämnden faktiskt inte visste vad som hänt i ärendet och att användandet av begreppet *centralregister* endast motiverades av stilistiska skäl. Oavsett om den ena eller den andra förklaringen är den rätta så framstår mot bakgrund av Jacobssonfallet särskilt två av nämndens utsagor som särskilt intres-

³⁵⁹ Krkom Lönn till Kapten Wahlström den 20/3 1962 samt Krkom G D till Fst/In den 7/9 1964. Fst/Säk:s arkiv (H) Ö IV, vol. 16. MUST. Att information rörande Jacobssons politiska verksamhet skickades från säkerhetspolisen till försvarsstaben framgår också av uppgifter i Jacobsson s personakt i SÄPO:s arkiv (HS 1290/59. SÄPO).

³⁶⁰ Agrell, Wilhelm: *Övrig illegal verksamhet. Övervakningen av svenska kärnvapenmotståndare*. (Stockholm 1999), s. 124-133. I en PM upprättad inom försvarsstaben omnämns Jacobsson som ett "säkerhetsriskfall" och att åtgärder var vidtagna för att han inte skulle placeras i Stockholm eller vid trupp (*PM över "säkerhetsriskfall" den 28/11 1964*. HS nr 1290/59. SÄPO).

³⁶¹ Denna administrativa gång tillämpats åtminstone en gång i Jacobssonärendet. Av handskrivna noteringar i personakten framgår det att visa dokument sorterats in i akten först efter det att en fotokopia tillställts försvarsstaben (HS nr 1290/59. SÄPO).

santa. För det första konstaterar nämnden i granskningen av ett annat av de av Rydenfelt presenterade fallen följande:

Såsom framgår av nämndens utlåtande får uppgifter ur säkerhetsavdelningens register utlämnas endast i enlighet med de av Kungl Maj:t meddelade bestämmelserna. Rydenfelts ifrågasvarande påståenden om säkerhetsavdelningen är alltså felaktiga.³⁶²

Nämnden avvisar således kategoriskt att uppgifter kan lämnas ut från säkerhetspolisens register till andra myndigheter vid sidan av den reglerade personalkontrollvägen.

För det andra konstaterar nämnden i avsnittet om den militära säkerhetstjänsten att de försvarsanställda förvisso bl.a. var skyldiga att anmäla om de tänkte gifta sig med en utländsk medborgare men att ÖB:s möjligheter att inhämta uppgifter om de anställdas privata förhållanden för övrigt var begränsade:

Något systematiskt insamlande av uppgifter och utfrågande av personalen får dock icke ske.³⁶³

Fallet Jacobsson visar för det första att uppgifter om personer kunde lämnas ut från säkerhetspolisen till försvarsstaben utan att vederbörande var föremål för personalkontroll och för det andra att den militära säkerhetstjänsten inte var främmande för att systematiskt inhämta uppgifter om de försvarsanställdas inställning till politiska frågor.

Den parlamentariska nämndens förslag till nya personalkontrollbestämmelser har klara likheter med de förslag som tidigare formulerats av de interna säkerhetsutredningarna MSU I och II och som diskuterades inom TSU. Liksom de interna säkerhetsutredningarna ansåg nämnden inte att det fanns någon anledning till att införa särskilda restriktioner för säkerhetspolisens registreringsverksamhet.³⁶⁴

Som nämnts ovan handlade de interna diskussionerna om förändringar av personalkontrollen om att kontrollen av befattningar av särskild betydelse för rikets säkerhet skulle handläggas noggran-

³⁶² SOU 1968:4, s. 119.

³⁶³ Ibid, s. 50.

³⁶⁴ Ibid, s. 96.

nare och mer effektivt. Vid personalkontrollen av denna högre "riskklass" skulle ett omsorgsfullt referensförfarande tillämpas och säkerhetssamtal hållas. Med tanke på att dessa förändringar skulle försvåra hemlighållandet av personalkontrollen föreslogs också mer öppenhet kring principerna för personalkontrollen.

Samtidigt argumenterade nämnden för en viss inskränkning av personalkontrollen för den lägre riskklassen så att "onödiga personalkontroller" undveks, vilket motiverades dels av arbetsekonomiska skäl, dels med medborgarrättsliga motiv. I övrigt skulle handläggningen av denna personalkontroll ej förändras utan som tidigare huvudsakligen baseras på registerkontroller.³⁶⁵

Nämnden fann heller ingen anledning att ifrågasätta den hotbild som presenterades av säkerhetspolisen. I utredningen konstaterades det för det första att det under åren 1945-1948 då personalkontrollen inskränktes till att endast omfatta nazister, pågick "en planmässig och intensiv infiltration av kommunister hos landets ur säkerhetssynpunkt känsliga myndigheter". Vad beträffar läget vid slutet av 1960-talet framhöll nämnden att läget skärpts då KFML bildats efter kommunistpartiets kongress 1967; "ur partiets led framträdde då en grupp, som öppet deklarerade sig vilja med våld taga makten i landet". Nämnden sade sig också "inhämtat från säkerhetsavdelningen" att underrättelseaktiviteten i landet ökat efter Wennerströmaffären.

Det finnes mycket som tyder på att man från kommunistiskt håll medvetet söker infiltrera polismyndigheterna och andra myndigheter av särskild vikt för rikets säkerhet. Sålunda har det ofta visat sig att samma personer med kommunistisk anknytning sökt den ena säkerhetskänsliga befattningen efter den andra. Många gånger har ifrågavarande personers förbindelse med det kommunistiska partiet ej varit av det mera påtagliga slaget.³⁶⁶

³⁶⁵ Ibid, s. 72-75. Nämnden ifrågasatte t.ex. om inte personalkontrollen beträffande försvarets musikpersonal och för arbetare vid öppna militära anläggningar kunde slopas. Ang TSU se *SÄKERHETSSKYDD m.m. Betänkande avgivet av totalförsvarets säkerhetsutredning (TSU) Mars 1968*. Ledamöter: Georg von Döbeln (ordf), övl H B Stjernfelt, övl Å V Berg, E Esbjörnsson (RPS), (ersatt den 3/12 1965 med bc O Frånstedt) Trotzig (statskontoret), departementsråd L R H Ljunggren (FöD), mj O Axelson (Fst). Sekreterare: mj Christer Westin (RPS). HSC nr 173/68. SÄPO

³⁶⁶ SOU 1968:4, s. 59 och 63.

Särskilt hade observerats att åtskilliga av de sökande till skrivbiträdesbefattningar vid säkerhetspolisen och försvaret "haft en påvisbar kommunistanknytning", vilka emellertid stoppats i personalkontrollen.

Bl.a. på grundval av nu relaterade förhållanden har nämnden funnit den slutsatsen närliggande, att från kommunistiskt håll göres systematiska försök att infiltrera säkerhetstjänsten och försvaret samt att bakom detta måste ligga avsikter som icke kan vara förenliga med rikets intressen.³⁶⁷

Varken i SÄPO:s arkiv eller i parlamentariska nämndens arkiv har underlaget till dessa påståenden påträffats.³⁶⁸ I sammanhanget kan nämnas att även JO, som först varit skeptisk till nämndens påståenden om den kommunistiska infiltrationen, efter ett besök hos säkerhetspolisen lätit sig övertygas. I sitt remissyttrande till *Handläggningen av säkerhetsfrågor* konstaterade han följande:

Nämnden uttalar att det kunnat konstateras att personer med påvisbar kommunistisk anknytning systematiskt sökt anställningar hos myndigheter eller i sammanslutningar, där personalen kan antas komma i kontakt med försvarshemligt material. Vid mitt besök hos rikspolisstyrelsen ansåg jag mig böra närmare efterhöra hållbarheten av detta uttalande. Den redogörelse som härvid lämnades mig gav belägg för att det fanns ett faktiskt underlag för uttalandet.³⁶⁹

Några skriftliga belägg för detta påstående har inte påträffats. Något som också bör uppmärksammas i detta sammanhang är att lediga skrivbiträdesbefattningar vid säkerhetspolisen inte utlystes of-

³⁶⁷ Ibid, s. 64

³⁶⁸ I samtal med Säkerhetstjänstkommissionen har Tillinger sagt att uppgifterna om att kommunister infiltrerade säkerhetstjänsterna kan ha lämnats av Carl Persson och P G Vinge, vilka vid ett antal tillfällen företrädde inför nämnden. Enligt hans minnesbild var det troligen inte så att dessa påståenden specificerades närmare (Anteckningar från samtal med f.d. hovrättslagmannen Lars-Erik Tillinger den 9 maj 2001. Säkerhetstjänstkommissionen).

³⁶⁹ JO till regeringen 23/2 1968, s. 12. Justitiedepartementets arkiv, konseljakt den 13/6 1969. RA.

fentligt vilket i praktiken torde ha omöjliggjort de ”systematiska försök att infiltrera säkerhetstjänsten” som enligt nämnden pågätt från ”kommunistiskt håll”.³⁷⁰

Regeringens omprövning

Den 30 december 1967 överlämnade den parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären sin utredning till regeringen. I samband med att regeringen den 12 januari 1968 beslutade att offentliggöra nämndens utlåtande utfärdades en kommuniké som klargjorde att regeringen - som uppenbarligen blivit påverkad av den kritiska opinionen - hade intagit en mer restriktiv inställning än nämnden i registreringsfrågan. Enligt tidningarna hade statsminister Erlander då med hänvisning till nämndens formulering om att ”grunden för registrering ligger [---] ej i den politiska uppfattningen som sådan utan är och förbli risken för samhällsfientlig verksamhet” deklarerat att uppgifter om medlemskap i ett ytterlighetsparti inte skulle registreras ”automatiskt” utan endast då särskilda skäl förelåg.³⁷¹

I januari 1969 blev det offentligt att regeringen godkänt ett förslag från justitiedepartementet om nya riktlinjer för registreringen och personalkontrollen. Enligt riktlinjerna skulle säkerhetspolisens registrering ”inte ske enbart på grund av medlemskap i viss organisation”. Bestämmelser om detta skulle utfärdas under våren 1969.³⁷² Den kritik som riktats mot säkerhetspolisens politiska övervakning av svenska medborgare och dess medverkan i personalkontrollen hade således slutligen fått regeringen att, åtminstone muntligen, lova en förändring i den av den kritiska opinionen angivna riktningen. I enlighet med detta löfte offentliggjordes de nya personalkontroll- och registreringsbestämmelserna i 1969 års personalkontrollkungörelse som enligt beslut den 13 juni 1969 trädde i kraft den 1 oktober 1969. I kungörelsens andra paragraf slogs fast att säkerhetspolisen inte fick registrera personer *enbart* på grundval av deras åsikter eller organisationstillhörighet.³⁷³ Därmed upphäv-

³⁷⁰ Först under 1990-talet har säkerhetspolisen annonserat i dags- och fackpress i eget namn. PM den 19/6 1990. SAK 701391-0117, löpnr 1. SÄPO.

³⁷¹ AB 13/1 1968. Några dagar senare fick regeringen stöd för denna formulering av den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Se Expressen samt DN den 17/1 1968. Klipp i akt 5:9/1 löpnr 2. SÄPO.

³⁷² ”Säpos åsiktsregister slopas”. DN den 25/1 1969 samt SvD den 26/1 1969. Klipp i akt 3:7003, löpnr 20, s. 1127 och 1128. SÄPO.

³⁷³ SFS nr 446 1969.

des såväl 1961 års personalkontrollbestämmelser som registreringsdirektiven i HA 30 från 1963.³⁷⁴

Säkerhetspolisen och förbudet mot åsiktsregistreringen

Den av regeringen i januari 1968 utfärdade kommunikén om att ytterlighetspartiernas medlemmar endast skulle få registreras om det fanns "särskilda skäl" skapade viss osäkerhet inom säkerhetspolisen. Trots att frågan var av omedelbart intresse för säkerhetspolisens verksamhet kände den inte till mer om hur regeringen tänkt sig framtiden än vad den svenska allmänheten informerats om. I P G Vinges inledningsanförande vid ett möte med säkerhetspolisens sektionsföreståndare den 22 april 1968 konstaterades följande:

Den s.k. Strandkommissionen [parlamentariska nämnden. UE] har i sitt betänkande inte ifrågasatt vår rätt att avgöra vad som bör registreras. Vad som är ägnat att konfundera är emellertid några ord i regeringens kommuniké omedelbart efter det kommissionen lade fram sitt betänkande. Det sägs, att regeringen anser att registrering endast bör ske då "särskilda skäl" föreligger. Enbart medlemskap i ett ytterlighetsparti skulle sålunda inte utgöra skäl för en registrering. Vad som kan anses utgöra "särskilda skäl" definieras inte i regeringskommunikén och några klarlägganden har heller inte efteråt lämnats från ansvarigt håll.³⁷⁵

På hösten 1968 svävade säkerhetspolisen fortfarande i okunnighet om hur de nya personalkontrollbestämmelserna skulle utformas. Vid ett föreståndarmöte i november kunde byråchefen Ralph Sterner endast meddela att "infiltrationsskyddet kunde tyvärr inte tagas upp till behandling vid mötet".

- vi väntar ännu på nya bestämmelser härför från Kungl Maj:t.³⁷⁶

³⁷⁴ HA 30 ersattes den 1/10 1969 med HT 15.

³⁷⁵ Referat av föreståndarmötet den 22-26 april 1968 av Lars P Lindroth den 27/6 1968. HSC nr 315/68. SÄPO.

³⁷⁶ Referat av föreståndarmötet den 5-8 november 1968 av Lars P Lindroth 31/12 1968. HSC nr 315/68. SÄPO.

Trots osäkerhetsmomentet vad beträffar innebörden av regeringens kommunicé förelåg det redan i april 1968 ett nytt förslag till nya personalkontrollbestämmelser. De som stod bakom förslaget, Arnold Joelsson vid justitiedepartementet och byråcheferna Ralph Sterner och Olof Fränstedt vid RPS/Säk, hade följt de riktlinjer som angivits i den parlamentariska nämndens utlåtande samt i TSU:s utredning som överlämnats till ÖB i mars 1968. Således återfinns formuleringar om att regeringen skulle besluta om vilka befattningar som skulle tillhöra skyddsklass 1, att minst tre lekmanrepresentanter skulle vara närvarande då rikspolisstyrelsen tog beslut om att utlämna uppgifter till annan myndighet och att de personer som blev föremål för personalkontroll skulle informeras om saken. Vidare föreskrevs det att skriftlig eller muntlig kommunikation med den kontrollerade personen i viss utsträckning skulle äga rum. Vad beträffar utlämnande av registeruppgifter skulle det inte finnas några restriktioner för befattningar i skyddsklass 1.³⁷⁷

De tre tjänstemännens förslag skiljer sig emellertid något från de personalkontrollbestämmelser som utfärdats 1961 och som föreslagits av den parlamentariska nämnden. I 1961 års bestämmelser föreskrevs att uppgifter om en person som "öppet eller fördolt intager en ledande ställning [eller på sakligt grundade skäl misstänks vara medlem] i organisation, som kan misstänkas för att i kritiskt läge komma att intaga en hållning, vilken kan sätta rikets säkerhet i fara, eller inom dylik organisation genom sin utbildning eller eljest i högre grad åtnjuter organisationens förtroende" fick lämnas ut av säkerhetspolisen.³⁷⁸ Enligt den parlamentariska nämndens förslag skulle denna formulering ändras till följande lydelse:

Uppgifter, som finnes tillgängliga i säkerhetspolisens centralregister, får utlämnas därom att den person kontrollen avser: ...

3) genom sin verksamhet, sitt medlemskap i viss organisation eller eljest på bärande skäl kan befaras vara beredd att delta i sådana handlingar, som under 1) och 2) [förberedelse för handlingar som innefattade brott mot ri-

³⁷⁷ Förslag till personalkontrollkungörelse i april 1968. Bilaga till *RPS synpunkter på förslag till allmänna föreskrifter för myndigheternas personalkontroll*. P G Vinge till kanslirådet Joelsson, bc Sterner samt bc Fränstedt den 30/4 1968. HSC nr 218/68. SÄPO.

³⁷⁸ SOU 1968:4, s. 46.

kets säkerhet eller som var ägnade att undergräva det demokratiska statskicketets bestånd eller rikets ställning som oberoende stat. UE] sägs.³⁷⁹

I det förslag som utarbetats i april 1968 var denna punkt än mer kortfattad då formuleringen om ”medlemskap i viss organisation” tagits bort:

Beträffande den som innehar eller söker tjänst i skyddsklass 2 får rikspolisstyrelsen på framställning lämna ut uppgift i styrelsens säkerhetsavdelnings register om att innehavaren eller sökanden ...

3) genom sin verksamhet eller eljest kan befaras vara beredd att delta i sådan handling som avses under 1) eller 2) [se ovan. UE].³⁸⁰

I vilken mån denna formulering syftade till att förändra den utlämnandepraxis som utformats under 1950- och 1960-talen är svårt att uttala sig om. Inte minst med tanke på att ordet *eljest* öppnar för vidlyftiga tolkningsmöjligheter. Att det i aprilförslaget inte nämns någonting om organisationstillhörighet torde dock otvivelaktigt höra samman med den av regeringen utfärdade kommunikén om att *särskilda skäl* skulle föreligga för registrering av medlemskap i politisk ytterlighetsorganisation.

I sammanhanget kan det nämnas att man inom säkerhetspolisens personalkontrollavdelning redan på våren 1968 tycks ha märkt en förändring i lekmanaledamöternas i rikspolisstyrelsen bedömningar om vilka uppgifter som kunde lämnas ut för personalkontroll. Detta antyds i ett referat från föreståndarmötet i april 1968 då rotelchefen Dahlgren-Tiberg beskrev läget på personalkontrollfronten för sina kolleger. Delar av referatet av hans redogörelse, som enligt protokollet rönt stort intresse hos mötesdeltagarna, skall här citeras.

Han gav några personliga kommentarer angående vissa förändringar i den s.k. samrådsnämndens bedömningar, som man kan spåra efter Strandkommissionens offentliggörande av sitt betän-

³⁷⁹ Ibid, s. 66.

³⁸⁰ Förslag till personalkontrollkungörelse i april 1968. HSC nr 218/68. SÄPO.

kande. Den fortsatta utvecklingen berördes. Ett stort framsteg ligger i uppdelningen i två olika skyddsklasser. Härigenom blir kontrollen av dem som skall få - eller redan har - insyn i verkligt kvalificerade hemligheter betydligt mera skärpt. Vidare kan man vänta sig en skärpning av förutsättningarna för utlämnande av uppgifter ang politisk hemvist. Man kommer sannolikt att ställa större vikt vid politisk aktivitet.³⁸¹

Med tanke på säkerhetspolisens bedömning av det kommunistiska hotet som vidarebefordrats till offentligheten av den parlamentariska nämnden torde alla förslag till inskränkningar av registreringsverksamheten ha betraktats med klar skepsis av säkerhetspolisen.

Infiltrationshotet 1968-1969

Att säkerhetspolisen ansåg att det rådande läget krävde fortsatt hög polisiär beredskap mot den svenska vänstern framgår av en föredragning av P G Vinge i försvarsrådet den 3 december 1968.³⁸² I föredragningen påkallade han vikten av största vaksamhet särskilt mot de marxist-leninistiska organisationerna. När han med hjälp av diablerer höll sitt anförande ställde han följande framtidsprognos:

Om utvecklingen - som hittills - fritt får fortsätta under de kommande åren, kommer den marxist-leninistiska (kineskommunistiska) rörelsen att i skydd av bl.a. FNL-rörelsen och dess eventuella efterträdare - utvecklas till en förhållandevis stark politisk rörelse, som med bl.a. utomparlamentariska medel kommer att bedriva en alltmer ökande samhällsomstörtande verksamhet. Icke minst farlig är rörelsen genom att den har så stark förankring hos de

³⁸¹ Referat av föreståndarmötet den 22-26 april 1968 av Lars P Lindroth den 27/6 1968. HSC nr 315/68. SÄPO. För förändringarna efter 1969 se SOU 2002:89 av Ulf Eliasson.

³⁸² I försvarsrådet ingick bl.a. statsministern, ÖB, rikspolischefen och verkschefer inom totalförsvaret.

unga intellektuella vilka i en framtid kan väntas bekläda ledande poster inom samhället.³⁸³

Drygt två månader senare - den 13 februari 1969 - gav säkerhetspolisens ledning ett liknande budskap till de riksdagsmän som satt som lekmanaledamöter i rikspolisstyrelsen. Av minnesanteckningarna från sammanträdet - sannolikt upptecknade av P G Vinge - framgår det att säkerhetspolisen då hävdat att KFML, Clarté och FNL fick ekonomiskt stöd av kineserna samt att maoister infiltrerat försvaret. Samtidigt hade man låtit förstå att infiltrationen svårigen skulle låta sig upptäckas om säkerhetspolisen skulle åläggas restriktioner för registreringsverksamheten.

Inledningsvis anfördes att en skickligt genomförd infiltration, vare sig den har militär eller civil inriktning, normalt inte böra kunna utan vidare konstateras i tid, blir i regel beroende av inriktningen på det insamlade av detaljuppgifter som kan äga rum ifråga om personliga, politiska och organisatoriska ageranden.³⁸⁴

Som exempel på den pågående infiltrationen hänvisades till att "vänsterextremistiska" värnpliktsvägrare ändrat taktik och i stället "som bästa metod valt att fullgöra militärtjänstgöringen och s.a.s. verka från insidan genom destruktiv propaganda". Enligt säkerhetspolisen kunde KFML sägas ha anammat denna metod vid den "hemliga" kongressen i Göteborg i januari 1969 då det beslutades att man skulle "avslöja och bekämpa den borgerliga militärapparaten". Med hänvisning till detta menade säkerhetspolisen att infiltrationshotet nu inträtt i ett nytt allvarigare läge.

Anfördes sammanfattningsvis, att ett fullföljande av de nämnda kongressbesluten synes komma till att innebära infiltration inom försvaret av en art och omfattning som för bara något år sedan skulle ha bedömts som helt realistiskt.³⁸⁵

³⁸³ Diabild nr 15, Föredragning i försvarsrådet den 3/12 1968. HSC nr 565/68. SÄPO.

³⁸⁴ "Ang Infiltration". Minnesanteckningar från Parlamentariska nämndens sammanträde i Riksdagshuset den 13 februari 1969. Redogörelse för den aktuella situationen bland de svenska kommunisterna. HSC nr 175/69. SÄPO.

³⁸⁵ Ibid. Formuleringen om "den borgerliga militärapparaten" upptogs som punkt 2 i det handlingsprogram som antogs vid KFML:s kongress. Detta står att läsa i en 66-sidig rapport

Vid mötet nämndes dessutom två specifika fall där maoister sade ha infiltrerat känsliga poster inom totalförsvaret.

Det första fallet handlade om en forskningsingenjör vid FOA, här kallad A. Till nämnden gavs följande information om A:

Hans MAO-beundran och kontakt med kinesiska ambassaden konstaterad genom den allra senaste tidens rutinmässiga spaningsverksamhet. Han är sedan lång tid knuten till FOA, men intet politiskt var tidigare känt om honom.³⁸⁶

Enligt uppgifter i A:s personakt hade han i december 1968 velat framföra gratulationer till den kinesiska ambassaden med anledning av Mao Tse Tungs födelsedag. A hade frågat om det fanns någon lista som man kunde skriva sitt namn på "för att hylla honom" men då fått svaret att det inte fanns någon sådan lista "emedan man för att förhindra personkult inte firade sina ledares födelsedagar".³⁸⁷ Med anledning av dessa uppgifter inhämtades information om A:s arbete vid FOA. Säkerhetspolisens kontaktman hade då meddelat att A varit anställd som ingenjör sedan 1962 och att det var svårt att säga huruvida hans arbete kunde betraktas som hemligt eller öppet då detta var beroende av vilket projekt han arbetade med.³⁸⁸ Detta var således vad som var känt när han nämndes som ett exempel på infiltration vid föredragningen för rikspolisstyrelsen. Vid den därefter vidtagna personövervakningen som arrangerades av säkerhetspolisen under våren och hösten 1969 fann man inga tecken på

som upprättades inom säkerhetspolisen efter det att man låtit bugga kongressen (JWK 15:4/5d, löpnr 1. SÄPO). Att mötet buggades framgår bl.a. av ett protokoll från en regionskonferens i mars 1969. Där angavs det att en befattningshavare informerat om vissa tekniska lösningar i samband med övervakningen av KFML-kongressen och att säkerhetspolisen "helt kunnat följa upp densamma". Protokollet fick Vinge sig tillsänt av chefen för säkerhetssektionen i Göteborg den 8 april 1969 (HSC 199/69. SÄPO). Se även Lampers, Lars Olof & Hjort, Magnus: *Buggning och andra former av teknisk inhämtning*. Säkerhetstjänstkommissionen 2002.

³⁸⁶ "Ang Infiltration". Minnesanteckningar från Parlamentariska nämndens sammanträde i Riksdagshuset den 13 februari 1969. Redogörelse för den aktuella situationen bland de svenska kommunisterna. HSC nr 175/69. SÄPO.

³⁸⁷ PM ang uppgifter från källa. HS 32/69. SÄPO.

³⁸⁸ PM beträffande forskningsingenjören [A] den 27/1 1969 av E.G. HS 32/69. SÄPO.

att A hade några misstänkta illegala kontakter med främmande makt.³⁸⁹

Vad var då känt om den andra personen som av säkerhetspolisen nämndes som ett exempel på en maoistisk infiltrator? Inför nämnden namngavs i detta fall en ingenjör vid flygtekniska försöksanstalten (FFA), här kallad B, som betecknades som "numera konstaterad Mao-ist". De första uppgifterna om B hade inkommit vid bearbetningen av överskottsinformation från telefonkontrollen. Enligt telefonkontrollkällan "E Dufva" hade B i oktober 1968 ringt till Vänsterns ungdomsförbund (VUF) och beställt fyra exemplar av skriften "Hur man blir VUF-are". Månaden därefter hade några personer som bodde på samma studenthem som B anmält till FFA att denne var "fanatisk MAOist". FFA hade då i sin tur kontaktat säkerhetspolisen och begärt personalkontroll av B.³⁹⁰ Eftersom den enda information säkerhetspolisen hade om B sedan tidigare var att han beställt en skrift från VUF kontaktades B:s grannar samt en arbetskamrat vid FFA för samtal. Vid samtalen framkom att B i studenthemmet brukade spela kubanska kampsånger, uttalade sig positivt om Kinas familjepolitik, umgicks med "socialisterna" på studenthemmet och en gång blivit iakttagen när han pressade ett sidentryck av Mao Tse Tung. B betecknades dessutom som "asocial", "naiv" och "labil". Dessa uppgifter sammanställdes i januari 1969 och utlämnades för personalkontroll till FFA enligt beslut i rikspolisstyrelsens styrelse den 10 januari 1969.³⁹¹

Även om det i båda fallen kunde konstateras att personer som sympatiserade med den kinesiska kommunistledaren hade säkerhetskänsliga befattningar är det svårt att se att de utgjorde några bra exempel på det säkerhetspolisen ville påvisa. Säkerhetspolisen kunde varken visa att de båda personerna medvetet sökt sig till dessa befattningar för att förbereda sig för brottslig verksamhet eller att de placerats där av främmande makt eller någon kommunistisk organisation. Fallen kan därför inte utgöra något belägg för att kommunister planmässigt infiltrerade det svenska totalförsvaret.

³⁸⁹ Tre veckors spaning under våren 1969 sammanfattades på följande sätt: "Nämnas kan att [A] vid ett tillfälle följt en dam till Västerståget samt att han själv medföljt ett tåg mot Västerås." PM ang [A] den 11/3 1969 av L O E. HS nr 32/69. SÄPO.

³⁹⁰ "E Dufva" den 7/11 1968, O L samt PM den 28/11 1968 av O G Dahlgren-Tiberg. HS 20/69. SÄPO.

³⁹¹ PM den 20/1 1969 av Dahlgren-Tiberg. HS 20/69. SÄPO.

Sammanfattning

I detta kapitel har jag behandlat de interna och offentliga diskussionerna om säkerhetstjänsterna och personalkontrollen. Jag har också redogjort för säkerhetspolisens reaktioner på den offentliga kritiken samt dess försök att anpassa sig efter regeringens kommuniké i januari 1968 som aviserade nya, mer restriktiva registreringsregler.

Under 1960-talet omprövades personalkontrollen utifrån två diametralt skilda ståndpunkter. Den offentliga kritiken från vänstern och liberalerna hade FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och de demokratiska idéerna om öppenhet som utgångspunkt, medan säkerhetstjänsternas interna utredningar närmat sig frågan utifrån ett statligt säkerhetsperspektiv. Såväl den militära säkerhetsutredningen som kritikerna uppmärksammade att personalkontrollsystemet brast i noggrannhet och öppenhet.

En central punkt i den offentliga kritiken var att eftersom personalkontrollen var hemlig, så hade de som kontrollerades inte någon möjlighet att försvara sig. Kritikerna väckte också frågan om inte säkerhetstjänsterna i sin jakt på misstänkta säkerhetsrisker tenderade att bli överdrivet misstänksamma mot alltför många grupper i samhället. En alltför vittomfattande kontroll medförde att prövningen av människors nationella pålitlighet blev summarisk och slarvig och kunde resultera i att åtskilliga medborgare på oklara grunder blev utpekade som säkerhetsrisker. Att personalkontrollen dessutom pågick i hemlighet gjorde saken ännu allvarligare.

Även den militära säkerhetsutredningen (MSU) ansåg att personalkontrollen var alltför slentrianmässigt utförd och ifrågasatte om inte sekretessen kring handläggningen av personalkontrollen var alltför sträng. Det huvudsakliga skälet till denna interna kritiska omprövning står emellertid inte i första hand att finna i omsorgen om enskilda personers rättssäkerhet. För säkerhetstjänsterna var inte det primära problemet att alltför många personer av politiska skäl förhindrades att tjänstgöra i vissa befattningar. Problemet var snarare att de former för personalkontrollen som gällt sedan 1948 inte motsvarade de krav på noggrannhet som borde ställas på en pålitlighetsprövning. Detta gällde i synnerhet de personer som skulle tjänstgöra i befattningar som betraktades som särskilt viktiga för rikets säkerhet. Från säkerhetstjänsternas sida förespråkades därför att man i större utsträckning skulle hålla samtal med de kontrollerade personerna.

Liksom MSU föreslog den parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären att kommunikering skulle tillämpas i större utsträckning. Den parlamentariska nämnden poängterade särskilt att kommunikationsprincipen inte skulle "åsidosättas utan starka skäl".³⁹² Bestämmelser om att det i viss utsträckning skulle hållas samtal med kontrollerade personer utfärdades av regeringen i 1969 års personalkontrollkungörelse.

Den kritiska opinionen påverkade regeringen att i strid med den parlamentariska nämndens förslag skärpa registreringsbestämmelserna. I linje med budskapet i en presskommuniké i januari 1968 upptogs i personalkontrollkungörelsen ett förbud mot att registrera personer enbart på grund av organisationstillhörighet eller att de på annat sätt gett uttryck för politisk uppfattning. Personalkontrollkungörelsens s.k. åsiktsregistreringsförbud infördes trots att säkerhetspolisen sade sig ha konstaterat att kommunisterna i stor utsträckning försökte infiltrera totalförsvaret. De exempel som säkerhetspolisen anförde som bevis utgör inga belägg för att det pågick någon planmässig kommunistisk infiltration.

³⁹² SOU 1968:4, s. 75.

8 Personalkontrollens omfattning och praktik 1948-1969

Inledning

I samband med den kritiska debatten om säkerhetspolisen lämnades det inför offentligheten klart besked om att de uppgifter som utlämnades från säkerhetspolisen i personalkontrollen var fullt pålitliga. När den socialdemokratiska riksdagsmannen och ledamoten i samrådsnämnden Essen Lindahl 1967 av tidskriften *Aktuellt i politiken* fick frågan om det var "riktigt att människor stoppas i sitt arbete och i sin karriär, därför att de finns i registret" gavs följande svar:

Också en myt! Det finns klara regler - allmänt kända - om viss personalkontroll. Det gäller nyckeltjänster inom en del grenar av totalförsvaret. Man har i sådana fall rätt att begära fakta - inte omdömen - från rikspolisstyrelsen.³⁹³

Vad var det då för uppgifter som Lindahl karakteriserade som "fakta"? Vilken typ av uppgifter betraktades som väsentliga för att säkerställa pålitligheten hos arbetare, tjänstemän, värnpliktiga och militärer som avsågs för arbeten "med betydelse [eller särskild betydelse] för rikets säkerhet"? Ytterligare frågor som kan ställas är i vilken mån uppgifternas kvalitet diskuterades och prövades innan de lämnades ut från säkerhetspolisen och hur de utlämnade uppgifterna bedömdes av den myndighet som begärt personalkontroll. Kom de utlämnade uppgifterna automatiskt innebära att den kontrollerade personen inte godkändes?

I början av 1960-talet ansågs det inre hotet i hög grad vara knutet till SKP och dess s.k. täckorganisationer och hotbilden torde då i

³⁹³ Aktuellt i politiken nr 3/1967. Klipp i akt 3:7003, löpnr 17, s. 939. SÄPO.

säkerhetstjänsternas ögon i stort sett inte ha förändrats sedan 1948. SKP hade ännu inte på allvar påbörjat den omorientering som efter 1964 under C H Hermanssons ledning innebar att man i större utsträckning förklarade sig stå självständiga gentemot Moskva. Året 1968 såg bilden annorlunda ut. Den revolutionära vänstern hade sedan ett par år tillbaka blivit allt starkare. Denna vänsterväg gagnade dock inte det svenska kommunistpartiet, som då bytt namn från SKP till VPK. Grundandet av nya kommunistiska organisationer, värnpliktsvägrarrörelsen och FNL-rörelsen hade gjort att den politiska kartan ritats om. Att säkerhetspolisen och militären var starkt oroade av denna vänsterväg har visats i föregående kapitel. En viktig fråga är då hur denna hotbildsförändring ger utslag i de bedömningar som gjordes i personalkontrollen. I vilken mån påverkades tillämpningen av personalkontrollbestämmelserna fram till 1969 av 1960-talets politiska förändringar på vänsterkanten?

I detta kapitel skall jag redogöra för säkerhetstjänsternas handläggning av personalkontrollen under perioden 1948-1969. Redogörelsen baseras dels på uppgifter i säkerhetstjänsternas interna beskrivningar av verksamheten, dels på en studie av några av de personalkontrollpromemorior som utlämnades från säkerhetspolisen till försvarsstaben för den militära personalkontrollen under 1960-talet.

Källmaterialet

När det konstaterats att det i säkerhetspolisens centralregister fanns uppgifter om de personer som var föremål för personalkontroll gjorde säkerhetspolisens personalkontrollrotel en bedömning om uppgifterna kunde utlämnas enligt gällande regelverk. I den mån som roteln ansåg att uppgifterna eventuellt kunde bli föremål för utlämnande i personalkontrollen skrev den en promemoria där uppgifterna sammanfattades. Dessa personalkontrollpromemorior redovisade därefter för statspolisintendentens samrådsnämnd (från den 29 juni 1964 rikspolisstyrelsens styrelse) där det beslutades om uppgifterna skulle lämnas ut eller inte.³⁹⁴ Samtliga namn på de personer vars ärenden redovisades inför samrådsnämnden liksom de beslut som fattades i respektive ärende protokollfördes och kan

³⁹⁴ Den 29/6 1964 bestämde regeringen att samrådsnämndens funktion i personalkontrollen skulle övertagas av rikspolisstyrelsens lekmannarepresentanter. Liksom för samrådsnämndens sammanträden för avgörande av personalkontrollärenden gällde regeln att minst två av lekmannarepresentanterna skulle vara närvarande. Å.s. InD till RPS den 29/6 1964. HK 141/61. SÄPO.

återfinnas i de s.k. plenumprotokollen i säkerhetspolisens arkiv. Plenumprotokollen ger dock inga upplysningar om vad som sagts i nämnden och de interna diskussionerna vid sammanträdena går således inte att redovisa.

Beträffande de personalkontrollpromemorior som upprättades av personalkontrollroteln är emellertid arkivläget hos SÄPO sämre. Den arkivserie i säkerhetspolisens arkiv som innehåller personalkontrollpromemorior för åren 1948-1969 gallrades i början av 1970-talet som en följd av personalkontrollkungörelsens s.k. åsiktsregistreringsförbud. Av de 39 000 promemorior som sparats sedan 1940-talet förstördes 35 800 st.³⁹⁵ Uppgifter om personer som enligt säkerhetspolisens bedömningar var mindre "politiskt belastade" som lämnats i personalkontrollen återfinns endast i begränsad omfattning. Det är således inte möjligt att basera en systematisk empirisk studie av säkerhetspolisens utlämnandep Praxis på grundval av det material som finns i SÄPO:s arkiv.³⁹⁶

Försvarsmakten har emellertid i stor utsträckning i mikrofilmad form sparats de promemorior som efter förfrågan lämnades ut för den militära personalkontrollen. Materialet - som består av 15 rullar med mikrofilm - är särskilt omfattande för de sista tio åren av undersökningsperioden (1961-1969). Jag har för att undersöka graden av fullständighet av detta material gjort en stickprovskontroll med hjälp av namnen på de personer som blev föremål för uppgiftsutlämnande vid två sammanträden vid olika tidpunkter och som återfinns i samrådsnämndens och rikspolisstyrelsens plenumprotokoll. Det har då visat sig att av de totalt 34 promemoriorna som efter förfrågan utlämnades till försvarsstaben efter ett nämndsammanträde den 8 mars 1962 har 32 återfunnits på mikrofilm. För ett annat nämndsammanträde - den 21 februari 1968 - då uppgifter om 21 personer lämnades ut från säkerhetspolisen har 19 personalkontrollpromemorior återfunnits.³⁹⁷

I sammanhanget kan det noteras att försvarsstabens säkerhetsavdelning på våren 1972 låtit förstöra papperskopiorna av personalkontrollpromemoriorna. Detta meddelades till säkerhetspolisen i en förstöringsrapport den 4 april 1972. Enligt rapporten hade "samtliga PM rörande personalkontroll erhållna från RPS (statspo-

³⁹⁵ PM den 17/5 1976. Säkerhetspolisens arkiv, Ö V, vol. 1. SÄPO.

³⁹⁶ Promemoriorna kan emellertid ibland återfinnas i den kontrollerade personens akt i säkerhetspolisens register.

³⁹⁷ Dessa protokoll återfinns i Säkerhetspolisen nr 701391-9852, Plenum vol. 2. SÄPO. Mikrofilmerna ("Säk 2 PM") förvaras i MUST:s arkiv.

lisen) under tiden 1940 - 30/9 1969" förstörts.³⁹⁸ Säkerhetspolisen torde således ha varit ovetande om att försvarsstabens säkerhetsavdelning hade behållit promemoriorna i mikrofilmad form.

Med hjälp av de mikrofilmade promemoriorna går det att bilda sig en uppfattning om vilken typ av uppgifter som lämnades ut för den militära personalkontrollen. Eftersom det dessutom på varje PM gjorts anteckningar om hur försvarsstaben ansåg att ärendet skulle hanteras av försvarsgrenscheferna eller de militära myndigheterna går det dessutom att följa den militära handläggningen en bit på vägen.

En liknande studie för de civila myndigheternas och företagens personalkontroll är inte genomförbar då säkerhetspolisens underlag har gallrats. I den civila delen av personalkontrollen förmedlades uppgifterna från säkerhetspolisen antingen per telefon eller genom att ansvarig säkerhetschef personligen inställde sig hos säkerhetspolisen för att få ett papper (utan stämpel eller underskrift) med de uppgifter som skulle lämnas ut.³⁹⁹

Utlämnandepraxis 1948-1969

Av säkerhetspolisens statistik framgår det att antalet årliga personalkontrollslagningar i säkerhetspolisens register under 1950-talet ökade från 87 000 (1951) till 114 000 (1959). Efter det att 1961 års personalkontrollbestämmelser utfärdats ökade antalet personalkontroller ytterligare. 1962 gjordes 169 000 personalkontrollslagningar och 1968 uppgick antalet till 184 000. Cirka 70-80 procent av dessa registerkontroller utfördes för den militära personalkontrollens räkning. I drygt tre procent av slagningarna återfanns den kontrollerade personen i registret. Till exempel återfanns ungefär 3300 av de efterfrågade personerna i registret år 1951, år 1961 uppgick mot-

³⁹⁸ Förstöringsrapport från Fst/Säk (major P Swartz) till RPS/Säk den 4/4 1972. JWK 5:9/4a, löpnr 2a, s. 14/88. SÄPO.

³⁹⁹ *Intern handledning för verksamheten vid rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelnings (RPS/Säk) personalkontrollrotel (AIV)*, s. 13. Säkerhetspolisens arkiv, radio, F 19, vol. 1. SÄPO. I den mån det utlämnades skriftligt material i den civila personalkontrollen var det viktigt att informationen inte skulle kunna spåras till säkerhetspolisen i efterhand. I en intern beskrivning av denna handläggning står följande att läsa: "Säkerhetsmannen får själv infinna sig hos intendenten för erhållande av uppgifter. Väsentliga delar av dessa ha av intendenten av praktiska skäl omskrivits på ett papper, som varken genom någon stämpel eller underskrift eller på annat sätt röjer vem som utskrivit det eller varifrån det kommer. Säkerhetsmannen meddelas vid mottagandet av papperet, att det skall betraktas som hans egna efter intendentens muntliga meddelande nedskrivna anteckningar, som han får göra tillägg till efter strykningar i eller eljest handhava efter eget gottfinnande" (*Spörssmål som diskuterats hos pint Andermark onsdagen den 11/10 1961*. Säkerhetspolisens arkiv, säkerhetsskyddsroteln Handlingar ang personalkontroll 1953-1971, F I, vol. 1, s. 12. SÄPO).

svarande siffra till omkring 4 400 och år 1968 fick säkerhetspolisen 5 900 träffar i registret. Ungefär en till två procent av det totala antalet personalkontrollförfrågningar resulterade i att uppgifter utlämnades från säkerhetspolisens register. Året 1959 uppgick exempelvis antalet utlämningsfall till 1 851 och år 1968 var motsvarande siffra 1 844 st.⁴⁰⁰ I totala siffror lämnade säkerhetspolisen under åren 1951-1969 ut över 26 000 personalkontrollpromemorior om medlemmar eller misstänkta medlemmar i kommunistiska organisationer. Under samma period utlämnades totalt 1 200 promemorior om medlemmar eller misstänkta medlemmar i nazistiska organisationer.⁴⁰¹

Frågan om hur många befattningar inom det svenska totalförsvaret som omfattades av bestämmelserna om personalkontroll under perioden 1945-1969 är betydligt svårare att besvara. Några sammanställningar som kan bringa klarhet i saken har inte påträffats. Det finns dock anledning att ifrågasätta de upplysningar som gavs i denna fråga av den parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären i *Handläggningen av säkerhetsfrågor*. Nämnden poängterade att det hos de flesta myndigheter endast var ett fåtal befattningshavare - "ibland kanske endast två eller tre" - som omfattades av personalkontroll.⁴⁰² Några skriftliga belegg för detta påstående har inte påträffats och torde heller inte ha funnits.⁴⁰³ En genomgång av statistiken över de olika myndigheternas årliga personalkontrollförfrågningar under 1960-talet ger ett resultat som pekar i en annan riktning än de uppgifter som lämnats av den parlamentariska nämnden. Totalt under sexårsperioden 1962-1968 gjorde endast ett fåtal av myndigheterna mindre än femtio stycken förfrågningar. Detta tyder således på att det i flertalet av de myndigheter som hade rätt att utföra personalkontroll fanns åtskilliga befattningshavare vars arbete ansågs vara av betydelse för rikets säkerhet. Efter som den parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären inte informerar läsaren om att det totala antalet personalkontrollförfråg-

⁴⁰⁰ Av 1959 års utlämningsfall bestod närmare 1489 av "kommunistärenden" (drygt 500 av dessa var spontanutlämningsfall) och 56 av "nazistärenden" (1 spontanuppgift) och 1968 uppgick motsvarande siffror till 1460 (drygt 600 av dessa var spontanuppgifter) respektive 57 (inga spontanuppgifter). Personalkontrollstatistik 1951-1971. Säkerhetspolisen. SAK 001306-4837, Löpnr 1. SÄPO.

⁴⁰¹ Se tabell i bilaga 1.

⁴⁰² SOU 1968:4, s. 48.

⁴⁰³ Först under 1980-talet genomfördes mer grundliga undersökningar om hur många tjänster som myndigheterna placerat i skyddsklass. Då uppskattades det totala antalet skyddsklassade tjänster till drygt 400 000 (SOU 1990:51, s. 236).

ningar uppgick till mellan 150 000 och 200 000 per år är dess påstående missvisande.

Att det trots denna kvantitativt mycket omfattande kontroll kunde finnas avancerade spioner med tillgång till kvalificerat hemligt material hade konstaterats i Wennerströmaffären. Det kan således finnas anledning ifrågasätta om inte kvaliteten i kontrollen fick stå tillbaka för kvantiteten.

I personalkontrollbestämmelsernas föreskrifter om vilka uppgifter som fick lämnas ut till andra myndigheter var vissa punkter mer svårtolkade än andra. Att uppgifter om personer vars namn förekom på kommunistiska medlemslistor eller representerade SKP i olika sammanhang lämnades ut till andra myndigheter är med tanke på formuleringarna i bestämmelserna knappast förvånande. Svårare torde det emellertid ha varit att tillämpa regeln om att uppgifter om "misstänkt medlemskap" i politiska ytterlighetsorganisationer skulle lämnas ut.

Bestämmelser om att uppgifter om "misstänkt medlemskap" i ytterlighetsorganisationer kunde lämnas ut i personalkontrollen utfärdades första gången den 10 juni 1949 för personalkontrollen inom UD och civilförsvarsstyrelsen och därefter i samtliga bestämmelser som sedan successivt utfärdades till andra myndigheter.

Frågan om vad som betraktades som "sakligt grundade skäl" för misstanke om medlemskap i en ytterlighetsorganisation besvaras i viss utsträckning i en sammanfattande redogörelse och historik om personalkontrollen upprättad 1953 av chefen för säkerhetspolisens personalkontrollrotel O G Dahlgren-Tiberg. Formuleringen om misstänkt medlemskap hade tillkommit på grund av att säkerhetspolisen tyckte sig ha märkt att kommunisterna vid slutet av 1940-talet i allt högre grad försökte hemlighålla medlemmarna. För att en person i början av 1950-talet skulle betraktas som misstänkt medlem i kommunistpartiet ansågs det tillräckligt om denne t.ex. senast 1948 infört en jul- eller nyårshälsning i någon kommunistisk tidning eller aktivt samlat in namn för den av den kommunistiska fredsrorelsen utfärdade Stockholmsappellen.⁴⁰⁴

Dahlgren-Tiberg påpekade emellertid samtidigt att uppgifternas sanningshalt kontrollerades i största möjliga utsträckning. Detta gällde särskilt de uppgifter som till säkerhetspolisens lämnats av förtroliga meddelare: "...vid minsta tveksamhet måste kontakt tagas med den tredje rotelsman som har förbindelse med uppgiftslämnaren om en uppgift skall användas i personalkontrollärende".

⁴⁰⁴ *Sammanfattande redogörelse och historik över personalkontrollen*. av Dahlgren-Tiberg 30/6 1953 (s.37). Statspolisintendentens arkiv, samrådsnämnden F I vol. 1. SÄPO.

Säkerhetspolisen skulle också ställa sig kritisk till de överskotts-uppgifter som inhämtats genom telefonkontrollen då det kunde förekomma "massanmälningar" dvs. att en person ringde till parti-högkvarteret på Kungsgatan 84 och angav flera namn på personer som sades vara intresserade av att bli medlemmar i SKP eller prenumeranter på Ny Dag. Enligt Dahlgren-Tiberg kunde dessa telefonsamtal ha ringts i "skadesyfte".⁴⁰⁵ Inför samrådsnämnden skulle säkerhetspolisen var beredd på att besvara frågor från ledamöterna om uppgifternas tillförlitlighet.⁴⁰⁶

En utförlig beskrivning av var man drog de yttersta gränserna för utlämnande av uppgifter om misstänkt medlemskap återfinns i ett internt yttrande från personalkontrollroteln över statspolisintendenten från 1958. I yttrandet som var avsett som underlag till statspolisintendentens remissyttrande till industriskyddskommitténs betänkande *PM ang. personalkontroll m.m.* återges några konkreta exempel på säkerhetspolisens och samrådsnämndens synnerligen långtgående tolkning av de föreskrifter som möjliggjorde utlämnande av uppgifter som kunde anses utgöra sakligt grundade skäl till misstanke om medlemskap i ytterlighetsorganisation. I yttrandet beskrivs tre fall där uppgifter om personer som prenumererat på eller infört jul- och nyårshälsning i kommunistisk tidning samt reserverat sig mot beslut om att medlemmar i LO skulle kollektivanslutas till det socialdemokratiska partiet ("reservanter") utlämnats i personalkontrollen.

* Vid personalkontroll av A som 1956 sökte nyanställning för hemligt arbete vid LM Ericsson lämnade säkerhetspolisen ut uppgifter om att han förekom med jul- och nyårshälsningar i Ny Dag år 1948 och var "reservant" 1949.

* Vid personalkontroll av B som 1956 sökte "extra hemligt arbete" vid Svenska AB Trådlös Telegrafi utlämnades uppgifter om att han förekom med jul- och nyårshälsningar i Ny Dag 1947 och var "reservant" år 1949.

⁴⁰⁵ Ibid.

⁴⁰⁶ *PM ang vissa synpunkter på handläggningen av personalkontrollärenden* av J Farup 16/3 1962. Säkerhetspolisens arkiv, säkerhetsskyddsroteln, F I, vol. 1. SÄPO.

* Vid personalkontroll av C som sökt nyanställning som batteriskötare vid F 18 meddelade säkerhetspolisen att han var "reservant" 1949 och prenumererat på Ny Dag 1951.⁴⁰⁷

Som sakligt grundade skäl till misstanke om medlemskap i SKP räknades också släktskap med en person som var registrerad som kommunist. Om personen bodde hemma och kunde betraktas "stå under avgörande inflytande" av föräldrarna (detta uppfattades som särskilt vanligt i Norrbotten) kunde uppgifterna lämnas ut i personalkontrollen. I de fall kontrollen avsåg känsligare befattningar som t.ex. civilanställning inom försvaret kunde det även bli aktuellt att lämna ut uppgifter om annan släkting. Då skulle emellertid uppgiften lämnas ut med förbehåll om att kontrollen endast avsåg specifikt den befattning som uppgivits i myndighetens framställan.⁴⁰⁸

Som exempel på utlämnande av uppgifter om att den kontrollerade var gift med en misstänkt kommunist nämndes två fall i personalkontrollrotelns yttrande. I båda fallen hade det utlämnats uppgifter om städerskor som i sitt arbete skulle få tillgång till lokaler där man utförde arbeten som ansågs vara av särskild betydelse för rikets säkerhet.

* D personalkontrollerades 1958 då hon eventuellt skulle arbeta som städerska vid AB Bofors där det utfördes "ett speciellt hemligt arbete". Försvarsstaben hade då informerats om att det fanns registeruppgifter om att D:s make förekom i en jul- och nyårshälsning i Ny Dag 1948 och att han 1949 prenumererat på tidningen.

* E hade 1958 sökt nyanställning som städerska vid AB Philips för "utförande av arbete av strängt hemlig natur". I personalkontrollen utlämnades då uppgifter om att E:s man hade deltagit i spanska in-

⁴⁰⁷ PM med vissa synpunkter på industriskyddskommitténs promemoria angående personalkontroll m.m. av fkra J Farup den 23/7 1958. HSC nr 706/58. SÄPO. Information om reservanter hade tillhandahållits av en källa vid LM Ericsson. Det torde vara denna registrering som Erlander syftade på när han den 29/4 1950 antecknade följande i dagboken: "Överläggning i går kl.14 med Arne Brundell, Hans Gustafsson och Erik? Åke? Karlsson? från LM:s verkstadsklubb gav väl inte Sven Andersson och mig så mycket. Det förefaller som om verkstadsledningen skulle på ett ovanligt idiotiskt sätt ha börjat en inventering av LM:s kommunister. Man har motiverat inventeringen med hemvärnets behov. Men hur är det på andra arbetsplatser. Där icke lokalt hemvärn finnes. Arne Brundell förnekade bestämt att polisen fått ta del av listor på de medlemmar som reserverat sig.". *Tage Erlander. Dagböcker 1950-1951*. Utgivna av Sven Erlander (Hedemora 2001).

⁴⁰⁸ Detta innebar att om samma person skulle kontrolleras en andra gång för en annan befattning (t ex mindre känslig värnpliktstjänst eller placering som lotta) kunde släktskapet med en kommunist bedömas som mindre viktigt och därför inte lämnas ut.

bördeskriget 1938 och "möjligen" var identisk med en person som 1940 upplät sin bostad för ett kommunistiskt föreningsmöte. Makens namn hade också förekommit i en jul- och nyårshälsning i *Ny Dag* 1949.⁴⁰⁹

Ovanstående fall visar att det i 1950-talets utlämnandepraxis ställdes synnerligen låga krav på bevisningen när det gällde att fastställa sakligt grundade skäl för misstanke om medlemskap i kommunistpartiet. Särskilt anmärkningsvärda i detta avseende är de två sistnämnda fallen.

Att utlämnandet av uppgifter om den städerska som sökte anställning vid Philips inte hade stöd i de av regeringen utfärdade personalkontrollbestämmelserna framhölls även inom personalkontrollroteln. I yttrande till statspolisintendenten kommenterades detta fall på följande sätt:

Även vid en välvillig tolkning av bestämmelserna i ä.s. [ämbetskrivelsen från inrikesdepartementet. UE] torde man i sistnämnda fall icke kunna bedöma uppgifterna så att vederbörande på sakligt grundade skäl misstänkes vara medlem av kommunistpartiet.⁴¹⁰

Av detta drog emellertid säkerhetspolisen inte slutsatsen att man skulle skärpa den praxis som tillämpades vid utlämnande av uppgifter i personalkontrollen eller att man skulle hålla säkerhetssamtal med den kontrollerade om registeruppgifterna var osäkra. Istället menade man att det var reglerna det var fel på. Vid ett sammanträde med samrådsnämnden hade statspolisintendenten till ledamoten i samrådsnämnden och industriskyddskommitténs expert Hans Gustafsson framfört önskemålet att det skulle ges möjlighet att lämna ut uppgifter om "svagare" politisk belastning" då det var fråga om att kontrollen avsåg arbete eller anställning av särskilt ömtåligt slag.⁴¹¹ Att statspolisintendenten blev hörsammad på denna punkt framgår av att det i 1961 års personalkontrollbestämmelser - som utformats enligt industriskyddskommitténs förslag - inte föreskrevs några restriktioner för vad som fick utlämnas vid personal-

⁴⁰⁹ PM med vissa synpunkter på industriskyddskommitténs promemoria angående personalkontroll m.m. av fkra J Farup den 23/7 1958. HSC nr 706/58. SÄPO.

⁴¹⁰ Ibid.

⁴¹¹ Ibid.

kontroll av befattningar som kunde betraktas som särskilt känsliga ur säkerhetssynpunkt.

Det som anförts ovan skall emellertid inte uppfattas som att samrådsnämnden alltid gav sitt samtycke till att de av säkerhetspolisens personalkontrollrotel presenterade uppgifterna skulle lämnas ut vid kontroll av befattningar av särskild betydelse för rikets säkerhet. Som exempel på detta kan nämnas fallet S. I början av januari 1957 skulle S som var hemmahörande i Jönköping eventuellt nyanställas som kontorist vid SAAB och delta i arbete av "extra hemlig natur" för flygförvaltningen och därför bli föremål för personalkontroll. Eftersom S inte förekom i säkerhetspolisens centralregister gjordes en förfrågan till sektionen i Jönköping om S fanns registrerad i det lokala arbetsregistret. Den 5 februari 1957 meddelades från Jönköping att man där - på grundval av tidningsuppgifter - hade registrerat S som medlem i Jönköpings fredskommittés arbetsutskott och att han deltagit vid den s.k. fredsdagen i Stockholm 1951. Vid en närmare undersökning hade det emellertid konstaterats att "intet framkommit, som talar för att S skulle vara kommunist".

Han uppges vara idealist och aktivt verksam inom nykterhetsarbetet.⁴¹²

Samma dag som dessa uppgifter anlant till Stockholm "delredovisades" S:s ärende till försvarsstabens inrikesavdelning med beskedet att utredningen inte var avslutad.⁴¹³ När ärendet därefter behandlades i statspolisintendentens samrådsnämnd ansågs uppgifterna emellertid inte vara tillräckligt belastande för utlämning i personalkontrollen och istället togs ett beslut om bordläggning och fortsatt utredning.⁴¹⁴ Efter det att personalkontrollroteln några dagar senare slutfört en något grundligare utredning kunde följande konstateras:

Enligt uppgift den 8/2 1957 från rotelns avdelning i Jönköping finnes intet som talar mot det

⁴¹² PM den 5/2 1957 av kra Rune Thorstensson. JWK 15:222/13, löpnr 22, s. 921/1. SÄPO.

⁴¹³ Ibid. I en instruktion för personalkontrollroteln framhölls att delredovisning kunde ske om det bedömdes att: 1. den kontrollerade inte skulle lida skada genom delredovisningen, 2. om det inte rädde någon tvekan om att nämnden skulle godkänna ett utlämnande av uppgifter, 3. i värnpliktsärenden. *PM ang personalkontrollen* av J Farup i januari 1960. Säkerhetspolisens arkiv, säkerhetsskyddsroteln, F I vol 1. SÄPO.

⁴¹⁴ Samrådsnämndens protokoll den 6/2 1957. Säkerhetspolisen nr 701391-9852, vol. 1. SÄPO.

antagandet, att [S:s] verksamhet i fredskommittén föranletts av hans fredsintresse och icke av något intresse för kommunismen. För detta antagande talar även den omständigheten, att [S:s] fader är en ledande person inom nykterhetsrörelsen och icke har något med kommunisterna att göra, vilket torde ha inverkat på sonens politiska ställningstagande. Det har konstaterats, att sonen icke prenumererar på någon kommunisttidning.⁴¹⁵

När detta utredningsresultat redovisades för samrådsnämnden den 14 februari 1957 bedömdes att uppgifterna inte var av den karaktären att de kunde utlämnas till försvarsstaben.⁴¹⁶

Som framgår av redogörelsen ovan tog säkerhetspolisen inte bara hänsyn till den kontrollerade personens "politiska belastning" vid handläggningen av personalkontrollärendena. I bedömningen ingick också ett ställningstagande till den aktuella befattningens känslighet ur säkerhetssynpunkt. Man gjorde då skillnad mellan de befattningar som bedömdes vara av betydelse för rikets säkerhet och de som var av *särskild* betydelse för rikets säkerhet. I en instruktion för personalkontrollroteln står följande att läsa:

Ju ömtåligare ett arbete, uppdrag eller placering är, desto ringare belastning erfordras för uppgiftsutlämnande, under det att större belastning erfordras för uppgiftsutlämnande i kontrollärende av mindre ömtålig natur.⁴¹⁷

För att underlätta handläggningen av den ansevärd mängd personalkontrollärenden som rörde kommunister hade personalkontrollroteln en mall som klargjorde vilka uppgifter som kunde anses tillräckligt "belastande" för att lämnas ut i personalkontrollen. Vid kontroll för befattningar som bedömdes vara av betydelse för rikets säkerhet kunde säkerhetspolisens personalkontrollrotel - i början av 1960-talet - räkna med att följande kombinationer skulle godkännas av samrådsnämnden och lämnas ut i personalkontrollen.

⁴¹⁵ Notering av J Farup den 8/2 1957. JWK 15:222/13, löpnr 22, s. 921/1. SÄPO.

⁴¹⁶ Samrådsnämndens protokoll den 14/2 1957. Säkerhetspolisen nr 701391-9852, vol. 1. SÄPO.

⁴¹⁷ *PM ang vissa synpunkter på handläggningen av personalkontrollärenden* av J Farup den 16/3 1962. Säkerhetspolisens arkiv, säkerhetsskyddsroteln, F I vol. 1. SÄPO.

- A. Prenumeration på kommunisttidning minst tre år under den [senaste] tioårsperioden.
- B. Hälsning i kommunisttidning minst tre år under samma period.
- C. Minst en prenumeration + 2 hälsningar eller minst 2 prenumerationer + 1 hälsning under samma period.
- D. Medlemskap för mer än tio år sedan + hälsning eller prenumeration under den senaste tioårsperioden.
- E. Upprepade uppgifter att den omfrågade under den senaste tioårsperioden är sympatisör. Vid kontroll av skolelev, som själv ej är politiskt belastad men som bor hemma hos sina föräldrar, som äro politiskt belastade, brukar nämnden ej gå med på utlämnande ... Utlämnande kunde dock ske vid praktikantanställning om det inte kunde bevisas att den omvändes politiska åsikter avvek från föräldrarnas.⁴¹⁸

Med automatik bedömdes uppgifter om jul- och nyårshälsningar i eller prenumeration på kommunistiska tidningar i tre år under de senaste tio åren utgöra tillräckligt skäl för bedömningen att en person var en säkerhetsrisk. Några ytterligare utredningar om vederbörandes nationella pålitlighet ansågs från säkerhetspolisens sida inte vara nödvändiga.

I viss utsträckning lämnades också uppgifter om nazister ut i personalkontrollen. Även om säkerhetspolisen höll viss uppsikt över de svenska nazisterna bedömdes denna hotbild som synnerligen svag. För säkerhetstjänsternas syn på nazismen under perioden 1948-1969 torde den militära säkerhetsutredningens (MSU) här citerade omdöme från 1960-talet kunna betraktas som representativt:

Nynazistiska strävanden måste betraktas som en latent fara även om risken för att nationalsocialismen åter skall få ett mer betydande inflytande förefaller obetydligt i nuläget.⁴¹⁹

⁴¹⁸ Ibid.

⁴¹⁹ MSU del I. HK nr 99/64. SÄPO.

Som aktuella organisationer nämndes Nysvenska rörelsen (där vissa förbindelser med Europa uppmärksammats av säkerhetspolisen i början av 1950-talet) och Frihetsrörelsen. Vid beslut om utlämnande av uppgifter ansågs att en persons nazistiska aktivitet eller medlemskap i nazistisk organisation som uppmärksammats före 1939 inte skulle ha någon avgörande betydelse. I en promemoria från 1953 poängterades att kontrollerade personers kopplingar till dessa organisationer särskilt skulle uppmärksammas när det gällde befattningar vid FOA, FRA, högre staber och polistjänst. Av promemorian framgår det också att säkerhetspolisen tog hänsyn till risken för kritiska tidningsartiklar om någon känd nazist inte stoppats i personalkontrollen.

Man betraktar även det förhållandet att vederbörande på grund av nazistisk inställning varit föremål för publicitet.⁴²⁰

Den militära personalkontrollen i mars 1962

Under år 1962 gjorde säkerhetspolisen drygt 136 000 slagningar i centralregistret för den militära personalkontrollens räkning.⁴²¹ I 10641 av dessa slagningar återfanns den kontrollerade personen i säkerhetspolisens register. I 852 fall resulterade förfrågningarna i att registrerade uppgifter om kommunistisk aktivitet utlämnades och i 13 fall utlämnades uppgifter om nazistisk aktivitet. Dessutom lämnades 325 spontanuppgifter ut i den militära personalkontrollen. Av dessa handlade 318 fall om kommunism och sju om nazism.⁴²²

I detta avsnitt skall jag med hjälp av samrådsnämndens protokoll från ett av 1962 års sammanträden samt de personalkontrollpromemorior som efter sammanträdet skickades från säkerhetspolisen till försvarsstaben skildra ett urval av de personalkontrollärenden som utlämnades efter militär förfrågan.

⁴²⁰ *Sammanfattande redogörelse och historik över personalkontrollen*. av Dahlgren-Tiberg 30/6 1953 (s.37). Statspolisintendentens arkiv, samrådsnämnden F I vol. 1. SÄPO.

⁴²¹ Motsvarande siffra för slagningar i publikationen Polisunderrättelser var (tidigare begångna brott) 42 044. *Statistiska uppgifter över vid rotel II A, sektion 2 under år 1962 inkomna förfrågningar*. Personalkontrollstatistik, SAK 001306-4837, löpnr 1. SÄPO. Det bör anmärkas att antalet träffar i centralregistret var onormalt högt detta år. Vanligen uppgick denna siffra till ungefär 4 000 per år.

⁴²² Ibid.

Den 8 mars 1962 infann sig två av samrådsnämndens ledamöter - C E Hedin och Larsson i Luttra - samt föredraganden kriminalassistenten vid säkerhetspolisens personalkontrollrotel J Farup till sammanträde hos statspolisintendenten. Inför sammanträdet hade personalkontrollroteln upprättat 145 promemorior med registeruppgifter över personer som var föremål för personalkontroll. Av dessa handlade 50 promemorior om personer som försvarsstaben ville ha kontrollerade. Vid sammanträdet beslöts att uppgifter skulle lämnas ut i 34 av dessa ärenden medan det i 16 fall togs beslut om att antingen bordlägga det för vidare utredning eller att uppgifterna inte skulle lämnas ut. Dessutom utlämnades spontanuppgifter om 73 personer till försvarsstaben.⁴²³ 32 av de promemorior som efter militär förfrågan utlämnades till försvarsstaben har återfunnits på mikrofilmer hos MUST. Tio av dessa var värnpliktsärenden, ett ärende handlade om militär utbildning och 21 ärenden tog upp personer som eventuellt skulle anlitas eller anställas i civila arbeten inom försvaret eller inom industrier som utförde SUA-arbeten dvs. hemliga beställningsarbeten åt försvaret.⁴²⁴ Av promemoriorna går det att utläsa vilka registeruppgifter som utlämnades i personalkontrollen samt i vilken mån försvarsstaben ansåg att uppgifterna var så pass belastande att den kontrollerade personen inte skulle godkännas för den avsedda befattningen. I vissa fall anges också säkerhetspolisens källbeteckningar vilket medför att man då kan se om uppgifterna utgörs av överskottsinformation som inhämtats från telefonkontrollen. De militära bedömningarna framgår av de anteckningar som påförts promemoriorna av chefen för försvarsstabens inrikesavdelnings personalkontrolldetalj, Georg Berendt.

Värnpliktsärenden

Av de tio personer som blev kontrollerade på grund av värnpliktstjänstgöring ansåg försvarsstabens inrikesavdelning att tre inte

⁴²³ I nio av de totalt 20 civila personalkontrollärendena (byggnadsstyrelsen (två ärenden), civilförsvarsstyrelsen (ett ärende), järnvägsstyrelsen (tre ärenden), Sveriges radio (ett ärende), telestyrelsen (nio ärenden), vattenfallsstyrelsen (ett ärende) samt väg och vattenbyggnadsstyrelsen (tre ärenden)) beslutades att registeruppgifterna skulle lämnas ut. Dessutom redovisades åtta ärenden som inte lämnades ut till försvarsstaben och åtta ärenden som bordlades för vidare utredning samt två tidigare bordlagda ärenden vid sammanträdet.

⁴²⁴ Protokoll den 8/3 1962. Säkerhetspolisens nr 701391-9852, Plenum vol. 2. SÄPO.

Enligt den praxis som fastställdes 1948 krävdes att de två ledamöterna var överens i saken för att statspolisintendenten skulle kunna ta beslut att uppgifterna kunde lämnas ut. Bifogat beslut den 20/10 1948 till skrivelse från polisintendent Hasselrot till InD den 11/11 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 507/48. SÄPO.

skulle godkännas för den avsedda befattningen. De övriga sju godkändes.

Icke godkända

Om de tre värnpliktiga som inte skulle godkännas för tjänstgöringen står följande att läsa:

* Värnpliktige A var avsedd för krigsplacering vid högre stab vid ett regemente. Om denne rapporterade säkerhetspolisen att han under kriget varit medlem i Alnö kommunistiska ungdomsklubb och kommissionär för tidningen Stormklockan. Under 1950-talet hade det genom telefonavlyssning inhämtats att han vid två tillfällen varit i kontakt med Ny Dags redaktion om sin utdömda familjebostad i Ulvsunda (vilket resulterat i en artikel i tidningen) och att A:s hustru varit i kontakt med förlaget Arbetarkultur. Slutligen hade säkerhetspolisen 1960 fått uppgifter om att A beställt valsedlar från SKP och att han fortfarande var medlem i SKP.⁴²⁵

* Om värnpliktige B - som inte skulle godkännas för krigsplacering vid ett gränsbevakningsförband - rapporterades att föräldrarna sedan gammalt var kända för att vara kommunister och att "en pålitlig sagesman" i Luleå 1958 sagt att B "utan tvekan var kommunist".⁴²⁶

* T - som hade blivit uttagen som hovmästare - hade gjort sig skyldig till egenmäktigt förfarande 1959 och våldsamt motstånd 1962. Från säkerhetspolisens register hade dessutom inhämtats att T:s far dels funnits med på en kommunistisk vallista i Stockholm 1946, dels var antecknad i en förteckning vid svenska fredskommitténs expedition 1960.⁴²⁷

⁴²⁵ Bakom de i promemorian omnämnda källbeteckningarna "Munin" och "E Hilding" (som båda karaktäriserades som "fullt tillförlitliga" källor) döljer sig överskottsmaterial från telefonkontrollen. PM den 15/2 1962 av kra Modin. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11711. MUST.

⁴²⁶ Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11803. MUST.

⁴²⁷ PM den 8/3 1962 av kra Ulmert. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11808. MUST.

Omplacering eller godkännande

För sammanlagt sju stycken värnpliktiga som var avsedda för en repetitionsövning vid luftvärnet hade Georg Berendt antecknat förslagen "p-reserven", "ändrad tilldelning" eller "ärendet redovisat för ac [avdelningschefen vid Fst/In. UE.], redovisat utan hinder".

* För en av de värnpliktiga föreslogs placering i personalreserven. Om denne hade säkerhetspolisen rapporterat att han varit prenumerant på tidningen Arbetarfolket 1954-1956.⁴²⁸

För två stycken - här kallade E och G - föreslogs ändrad tilldelning på grund av följande uppgifter:

* E hade enligt säkerhetspolisen tillsammans med sin syster skänkt 100 kr till den kommunistiska pressfonden. Dessutom hade hans far varit ledande kommunist i Umeå sedan 1945.⁴²⁹

* G hade enligt tidningen Arbetarfolket mottagit anmälningar till en festivalresa till Bukarest 1953. Han hade dessutom deltagit i ett kommunistiskt valmöte 1954 och sålt lotter för Demokratisk Ungdom 1955.⁴³⁰

Beträffande fyra av de från säkerhetspolisen utlämnade promemoriorna som behandlade värnpliktsärenden kom personalkontrollen inte att föranleda någon åtgärd. Om dessa personer står följande att läsa:

* Värnpliktige H - som godkändes för repövning inom luftvärnet - hade enligt säkerhetspolisens uppgifter pekats ut som kommunist av "en fullt tillförlitlig meddelare" i Sundsvall 1951 (enligt Berendt var dessa uppgifter för gamla).⁴³¹

* Om L rapporterade säkerhetspolisen att han fått Nyheter från Sovjetunionen 1949 och att han 1954 - enligt en "tillförlitlig källa" - haft en "kommunistisk inställning" och röstat på SKP i valet samma år (enligt Berendt var uppgifterna "för vaga").⁴³²

⁴²⁸ PM den 8/3 1962. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11841. MUST.

⁴²⁹ PM den 26/2 1962 av kra Ulmert. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11769. MUST.

⁴³⁰ Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11825. MUST.

⁴³¹ PM den 5/3 1962 av kra Modin. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11814. MUST.

⁴³² PM den 5/3 1962 av kra Ramfelt. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11819. MUST.

* M hade prenumererat på Arbetarfolket 1954, 1956 och 1957.⁴³³

* K - som var f.d. tysk medborgare - skulle kontrolleras på grund av eventuell placering vid flygvapnet. K hade enligt säkerhetspolisen kontakter med tyskar i Sverige (dock inte kommunister) och rest till Budapest 1961.⁴³⁴

Militär utbildning

En av personalkontrollerna handlade om en person som sökte anställning som befälslev vid marinen. Om honom hade säkerhetspolisen inga registrerade uppgifter. Eftersom befattningen bedömdes vara av särskild betydelse för rikets säkerhet togs emellertid hänsyn till vad som var känt om hans far. Fadern - som var skriven på samma adress som den kontrollerade - hade varit aktiv kommunist sedan 1940-talet och 1959 hade han kandiderat för SKP vid val till landstinget. Säkerhetspolisen hade också 1955 inhämtat uppgifter från "en sagesman" som trodde sig ha sett att fadern i ett dokument rörande Komintern och Kominform - som upphittats 1947 utanför den sovjetiska ambassaden - varit uppsatt som kontaktman. Det fanns även uppgifter om att han efterfrågats på sin arbetsplats 1951 av besökande italienska arbetare. På grund av vad som var känt om fadern föreslog Berendt att personen inte skulle godkännas som befälslev.⁴³⁵

Civilanställning eller uppdrag

Den tredje kategorin ärenden som behandlats vid samrådsnämndens sammanträde den 8 mars 1962 gällde personalkontroll för civila befattningar inom försvaret, i försvarsviktiga industrier eller vid privata företag som skulle utföra arbeten åt försvaret (SUA-arbeten). Dessa ärenden bedömdes hårdare än värnpliktsärendena. I 18 fall av 21 föreslog försvarsstabens inrikesavdelning att de kontrollerade personer inte skulle godkännas.

⁴³³ PM den 5/3 1962 av kra Modin. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11809. MUST.

⁴³⁴ Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11837. MUST.

⁴³⁵ Spontanuppgift rörande fadern hade utlämnats 1959. PM den 16/2 1962 av kra Ramfelt. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11718. MUST.

Icke godkända

Bland de 18 fall som fick förslaget "bifalles icke" fanns det två ärenden där uppgifter om föräldrarna var avgörande:

* En 16-åring som ville bli antagen som luftbevakningspojke vid Skaraborgs flygflottilj skulle inte godkännas på grund av säkerhetspolisens noteringar om att föräldrarna som var f.d. tyska medborgare 1955 öppet deklarerat att de var kommunister och att fadern var aktiv i kommunistiska flyktingkretsar i Borås.⁴³⁶

* En montör vid en firma som anlåtats för hemligt arbete för fortifikationsförvaltningen skulle inte godkännas på grund av att hans far var aktiv i en kommunistisk fackklubb. Enligt inhämtade uppgifter från telefonkontrollen skulle fadern - som var skriven på samma adress som sonen - i september 1954 haft till uppgift att sprida kommunistiska affischer till olika arbetsplatser och kallats till den kommunistiska rörklubbens höstträff i Folkets hus.⁴³⁷

I två fall föreslog inrikesavdelningen att de kontrollerade kvinnorna inte skulle godkännas på grund av att maken betraktades som misstänkt kommunist:

* Om maken till en städerska som sökt anställning vid Göta artilleriregementes mobiliseringsavdelning hade säkerhetspolisen samlat uppgifter sedan slutet på 1930-talet. År 1938 hade han varit "lagledare" för ett antal prenumerantvärvare för Arbetartidningen i Göteborg och värvat 89 nya prenumeranter. Han hade varit prenumerant på tidningen åtminstone fram till 1953 och årligen däri under perioden 1948-1959 låtit införa jul- och nyårshälsningar. 1961 hade han dessutom varit mottagare av "den sovjetiska propagandaskriften 'Nyheter från Sovjetunionen'".⁴³⁸

* En presserska som sökt anställning vid en försvarsmyndighet skulle inte godkännas eftersom maken dels under åren 1956-1959 prenumererat på Arbetartidningen, dels enligt en rapport från arbetsgivaren (ASEA) till säkerhetspolisen gjort sig känd för "radikala åsikter".⁴³⁹

⁴³⁶ PM den 21/2 1962 av kra Ramfelt. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11737. MUST.

⁴³⁷ Uppgifter från tk-källorna "E Hilding" och "E Ellis". PM den 1/3 1962 av kra Ramfelt. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11801. MUST.

⁴³⁸ PM den 28/2 1962 av kra Ramfelt. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11793. MUST.

⁴³⁹ Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11778. MUST.

De övriga 14 icke godkända personerna förekom alla i säkerhetspolisens register på grund av att de bedömdes vara medlemmar eller misstänkta medlemmar i en kommunistisk organisation.

Sex av dessa var anställda vid företag som skulle utföra hemligt arbete åt någon försvarsmyndighet. Om dem står följande att läsa i personalkontrollpromemoriorna:

* Byggnadsarbetaren L hade varit prenumerant på och infört nyårshälsningar i Arbetartidningen flera gånger fram till 1954. År 1956 hade säkerhetspolisen fått uppgift om att han "sannolikt" var medlem i SKP. Vidare fanns det från februari 1960 en uppgift om att han tillhörde en kommunistisk fackklubb och att han kallats till ett kommunistiskt föreningsmöte. Enligt en anteckning informerades också industriskyddsdetaljen (detalj IV) vid försvarsstabens inrikesavdelning om dessa uppgifter.⁴⁴⁰

* En person som var anställd vid en schaktfirma och inte godkändes för hemligt arbete i ett militärområde hade varit prenumerant på Ny Dag under 1950-talet och genom säkerhetspolisens telefonkontroll hade inhämtats att han var medlem i SKP 1954.⁴⁴¹

* En montör i Blekinge hade kandiderat för SKP vid ett val till kommunalfullmäktige och vid en personalkontrollutredning i mars 1962 hade en meddelare sagt att han "sannolikt" fortfarande var partimedlem.⁴⁴²

* En arbetare vid Skånska cement godkändes inte för hemligt entreprenadarbete vid kustartilleriet då han rapporterades ha varit uppsatt som fullmäktigekandidat för SKP vid valåren 1942, 1946, 1950 och 1954.⁴⁴³

* En chaufför anställd vid en firma som skulle utföra transporter av hemliga uppgifter hade förekommit i en jul- och nyårshälsning i Ny Dag 1948 och prenumererat på Svenska kvinnors vänsterförbunds tidning Vi kvinnor 1951. Dessutom hade hennes make pre-

⁴⁴⁰ PM den 28/2 1962 av kra Modin. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11730. MUST.

⁴⁴¹ Uppgifter från tk-källan "E Hilding". PM den 28/2 1962 av kra Modin. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11724. MUST.

⁴⁴² PM den 7/3 1962 av kra Ramfelt. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11839. MUST.

⁴⁴³ PM den 5/3 1962 av kra Ramfelt. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11822. MUST.

numererat på Ny Dag 1951 och Västmanlands Arbetarblad 1949 och 1956.⁴⁴⁴

* En filare som, enligt försvarsstaben, inte skulle godkännas för arbeten åt marinledningen hade gett 100 kronor i bidrag till Ny Dag och - enligt en av säkerhetspolisens förtroliga meddelare - funnits med i en förteckning vid fredskommitténs expedition i samband med förberedelserna för ett möte 1960. Vidare hade säkerhetspolisens telefonavlyssning gett upplysningar om att han tillsammans med några andra partimedlemmar eventuellt skulle resa till Ungern 1960 samt att han i februari 1960 meddelat en ny adress för sin tidsningsprenumeration på Ny Dag.⁴⁴⁵

I följande åtta personalkontrollärenden - där försvarsstaben föreslog att de kontrollerade personerna inte skulle godkännas - handlar det om sökande till civila anställningar vid försvaret eller inom industrier som utförde arbeten åt försvaret.

* För R avstyrktes anställning för hemligt arbete för en försvarsmyndighets räkning vid Malmö flygindustri. R hade enligt säkerhetspolisens promemoria sedan 1960 haft en ledande ställning i Demokratisk Ungdom och 1961 hade han anmält sig till en treveckorskurs i Östtyskland.⁴⁴⁶

* En elektriker som inte skulle godkännas för anställning vid SAAB-L hade prenumererat på Ny Dag 1958 och vid personalkontrollutredningen hade säkerhetspolisen fått förtroliga uppgifter om att han "med all säkerhet var kommunistympatisör". Det meddelades också att elektrikerns bror var en ledande kommunist och var uppsatt på valsedlar 1950-1960.⁴⁴⁷

* En konstruktör som inte skulle godkännas för ett "speciellt hemligt arbete" inom SAAB-L som utfördes på uppdrag av flygförvaltningen hade i en artikel i Örebro läns Arbetartidning 1952 kommenterat ett förslag om svenska värnpliktiga skulle kunna tjänstgöra utomlands med att "vi ha ingen anledning att med vapenmakt

⁴⁴⁴ PM den 7/3 1962 av kra Ramfelt. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11830. MUST.

⁴⁴⁵ Uppgifter ur tk-källorna "E Ellis", "E Hilding" samt "Aurora". PM den 8/3 1962. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11843. MUST.

⁴⁴⁶ Ärendet hade delredovisats den 19 februari 1962. PM den 19/2 1962. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11727. MUST.

⁴⁴⁷ Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11727. MUST.

förtrycka främmande folk". Han uppgavs också ha varit lokal ordförande i Demokratisk Ungdom under 1950-talet.⁴⁴⁸

* S sökte anställning vid SAAB-L ett "speciellt hemligt arbete" för flygförvaltningens räkning. Han blev inte godkänd på grund av att han fanns registrerad hos säkerhetspolisen som deltagare i en "kaderkurs" för kommunister i februari 1948 och "sannolikt var identisk" med en person som undertecknat parollen "värna freden - kämpa för socialismen" i Stormklockan i december 1948 samt att han enligt en "fullt tillförlitlig sagesman" varit prenumerant på Ny Dag 1951.⁴⁴⁹

* En verktygsarbetare som enligt försvarsstaben skulle nekas försvarsanställning hade enligt säkerhetspolisen prenumererat på Ny Dag 1956, 1957 och 1958 samt till en "fullt tillförlitlig meddelare" uttryckt sig "förmånligt" om kommunisterna.⁴⁵⁰

* T som inte godkändes som städerska vid FOA var enligt en av säkerhetspolisens meddelare kommunist. 1952 hade hon varit i kontakt med en kommunist som dömts för spioneri i Enbomsaffären och samma år hade hennes make - som enligt uppgifterna också var kommunist - planerat en resa till Sovjetunionen. T med make hade också skänkt pengar till kommunistiska tidningar och varit prenumeranter 1954 och 1957.⁴⁵¹

* U sökte anställning som städare vid Göta artilleriregementes mobiliseringsavdelning. Enligt Berendt skulle hon inte godkännas eftersom hon enligt uppgifter från säkerhetspolisen prenumererat på Arbetartidningen 1944, 1949 och 1956 och samlat in namn till en fredsappell 1955.⁴⁵²

* Reparatören V skulle inte godkännas för kollektivanställning vid en ammunitionsfabrik som utförde arbete åt försvarets fabrikssty-

⁴⁴⁸ PM den 7/3 1962. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11831. MUST.

⁴⁴⁹ Dessutom meddelades att han "utskrev" till Danmark den 21/2 1953. PM den 5/3 1962 av kra Modin. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11815. MUST.

⁴⁵⁰ PM den 6/3 1962 av kra Ulmert. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11826. MUST.

⁴⁵¹ PM den 5/3 1962 av kra Ramfelt. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11816. MUST.

⁴⁵² Wienappellen var utfärdad vid Världsfredsradets möte i Wien den 19/1 1955 och krävde att alla atomvapen skulle förstöras och all vidare tillverkning stoppas. Svenska fredskommittén anslöt sig till Wienappellen den 23/2 1955 varvid en namninsamling startade. P 6473 A löpnr 1, s. 34. PM den 28/2 1962 av kra Ulmert. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11793. MUST.

relse. V hade 1946 blivit invald i kommunalfullmäktige som representant för SKP och under 1950-talet hade säkerhetspolisens register tillförts uppgifter om att han fortfarande var medlem i partiet. De senaste uppgifterna om V handlade om att han 1960 inför ett möte blivit kontaktad av det lokala partidistriktet.⁴⁵³

Spåren av försvarsstabens handläggning av de övriga här nämnda personalkontrollfallen upphör med att försvarsstaben föreslagit att personen skulle godkännas eller inte godkännas för den avsedda befattningen. I fallet V finns det emellertid en fortsättning som är värd att redovisa. Ärendet avslutades inte med att försvarsstaben lät vidarebefordra rekommendationen "bifalles icke" till ammunitionsfabriken via fabriksstyrelsen. V hade nämligen redan blivit kollektivanställd som revolversvare då beskedet om att han inte skulle godkännas anlät till ammunitionsfabriken. I ett brev från fabriken till försvarets fabriksstyrelse förklarades detta med att man inte kunde invänta den flera veckor långa handläggningen av personalkontrollärendena när det fanns risk att de som ansökt om anställning snabbt kunde ändra sig och få jobb på någon annan arbetsplats.⁴⁵⁴

Nu hade således en person som enligt säkerhetstjänsterna var en säkerhetsrisk blivit kollektivanställd i en säkerhetskänslig befattning. Därmed aktualiserades problemet med de kollektivanställda kommunisterna som diskuterats under 1950-talet och som enligt industriskyddskommitténs förslag och 1961 års personalkontrollbestämmelser skulle lösas genom att arbetsmarknadens parter kallades till statspolisintendentens samrådsnämnd för att avgöra om den kollektivanställda kunde avskedas eller omplaceras. Av försvarsstabens fortsatta noteringar i ärendet framgår det emellertid att man här valde en annan väg. I en anteckning av chefen för försvarsstabens inrikesavdelning Filip Grudemark konstaterades att "avskedande ej får ske" och att kontraspionagedetaljen vid försvarsstabens inrikesavdelning och Grupp B skulle underrättas om ärendet. Slutligen meddelade Försvarets fabriksstyrelse att "särskilda åtgärder skall vidtagas i fråga om övervakning och placering i arbete av V".⁴⁵⁵

⁴⁵³ PM den 20/2 1962 av kra Ramfelt. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11732. MUST.

⁴⁵⁴ Brev till försvarets fabriksstyrelse från Zakrisdals ammunitionsfabrik den 23/3 1962. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11732. MUST.

⁴⁵⁵ Noteringar av Grudemark den 15/3 1962 samt brev från FFS till Fst/In den 31/3 1962. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11732. MUST.

Godkända

I tre personalkontrollärenden rörande civila arbeten inom försvaret kunde personen godkännas.

* X som fällt i tingsrätten för snatteri till fyra månaders straffarbete men överklagat till hovrätten (där ärendet ännu inte var avgjort) och som var anställd av LM Ericsson godkändes för "speciellt hemligt arbete för fortifikationsförvaltningen".⁴⁵⁶

* Om Y som blev godkänd för arbete vid militärhögskolans arkiv var inget känt om den politiska inställningen. Dock hade hennes kontakter med kinesiska, mexikanska, brittiska och bulgariska legationstjänstemän under åren 1940-1942 registrerats av säkerhetspolisen.⁴⁵⁷

* Å som arbetade som kopist vid en ingenjörsfirma godkändes för arbete som skulle utföras åt fortifikationsförvaltningen. Om Å:s far hade säkerhetspolisen uppgifter om att han i en kommunistisk tidning fört in en nyårshälsning 1945 och 1961 tackat för uppvakningen på sin 50-årsdag. Även modern var rapporterad som känd kommunist år 1951.⁴⁵⁸

Den militära personalkontrollen i februari 1968

Under år 1968 gjorde säkerhetspolisen drygt 146 000 slagningar i centralregistret för den militära personalkontrollens räkning.⁴⁵⁹ I närmare 4 200 av dessa slagningar återfanns den kontrollerade personen i säkerhetspolisens register. I 327 fall resulterade förfrågningarna i att registrerade uppgifter om kommunistisk aktivitet utlämnades och i fyra fall utlämnades uppgifter om nazistisk aktivitet. Dessutom utlämnades till försvarsstaben 625 spontanuppgifter om personer som på ett eller annat sätt visat sina sympatier för kom-

⁴⁵⁶ PM den 8/3 1962 av kra Modin. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11734. MUST.

⁴⁵⁷ PM den 8/3 1962 av J Farup. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11818. MUST.

⁴⁵⁸ PM den 7/3 1962 av kra Modin. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 2, s. 11838. MUST.

⁴⁵⁹ Motsvarande siffra för slagningar i publikationen Polisunderrättelser var (tidigare begångna brott) 42 044. *Statistiska uppgifter över vid rotel II A, sektion 2 under år 1962 inkomna förfrågningar*. Personalkontrollstatistik, SAK 001306-4837. löpnr 1. SÅPO. Det bör anmärkas att antalet träffar i centralregistret var onormalt högt detta år. Vanligen uppgick denna siffra till ungefär 4 000 per år.

munismen.⁴⁶⁰ Med hjälp av samrådsnämndens protokoll från ett av 1968 års sammanträden samt de personalkontrollpromemorior som efter sammanträdet utlämnades till försvarsstaben skall jag skildra ett urval av dessa ärenden.

Den 21 februari 1968 infann sig C E Hedin och Larsson i Luttra i egenskap av lekmanaledamöter i rikspolisstyrelsens styrelse för att ta ställning till vilka uppgifter som i de vid sammanträdet sammanlagt 98 föredragna ärendena kunde lämnas ut i personalkontrollen. Vid sammanträdet beslöts att uppgifter skulle lämnas ut i 21 militära personalkontrollärenden. 19 av dessa har återfunnits hos MUST i mikrofilmad form varav 18 skall redovisas här.⁴⁶¹ Sju av dessa personalkontrollpromemorior handlade om värnpliktsärenden. Två promemorior behandlade ärenden rörande militär utbildning och tio promemorior berörde personer som skulle anlitas eller anställas i civila arbeten inom försvaret eller inom industrier som utförde hemliga beställningsarbeten åt försvaret.⁴⁶²

Värnpliktsärenden

Av de sju ärenden som gällde värnpliktstjänstgöring resulterade två ärenden i att personen inte godkändes medan de övriga blev godkända eller omplacerade.

Icke godkända

De två ärendena där försvarsstaben föreslog att personerna inte skulle godkännas för den avsedda befattningen handlade om krigsplaceringar.

⁴⁶⁰ Ibid. Antalet utlämnade spontanuppgifter varierade avsevärt år från år. Medan det till exempel år 1952 lämnades ut totalt 115 spontanuppgifter uppgick motsvarande siffra till 1053 år 1958 för att sjunka till 529 år 1959. Även 1960-talet, då det enligt 1961 års bestämmelser även skulle lämnas ut uppgifter spontant till civila myndigheter, uppvisar stor variation i siffrorna. 1962 uppgick antalet till 330 st och 1964 till 85. Under åren 1966-67 understeg antalet tio st per år. 1960-talets toppnotering infaller år 1968 då det lämnades ut totalt 629 spontanuppgifter till den civila och militära personalkontrollen. (Statistik från säkerhetspolisens personalkontrollrotel. SAK 001306-4837, Löpnr 1, s. 26. SÄPO).

⁴⁶¹ I det ärende som inte redovisas har försvarsstaben inte antecknat huruvida personen skulle godkännas eller inte. PM den 25/1 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20240. MUST.

⁴⁶² Protokoll den 8/3 1962. Säkerhetspolisen nr 701391-9852, Plenum vol. 2. SÄPO.

Enligt den praxis som fastställdes 1948 krävdes att de två ledamöterna var överens i saken för att statspolisintendenten skulle kunna ta beslut att uppgifterna kunde lämnas ut. Bifogat beslut den 20/10 1948 till skrivelse från polisintendent Hasselrot till InD den 11/11 1948. Sp 3:s arkiv, S nr 507/48. SÄPO.

Det ena fallet gällde en person som var aktuell för krigsplacering vid ett gränsjägarförband. Enligt säkerhetspolisen hade han förekommit i hälsningar i en kommunistisk tidning 1958 och 1964. I januari 1968 hade han enligt en utredning alltjämt betraktats som kommunist.⁴⁶³

Det andra ärendet handlade om en krigsplacering vid en försvarsområdesstab. Då den kontrollerade personen innehade en ledande ställning i Demokratisk Ungdom betraktades han som aktiv kommunist och skulle därför inte godkännas enligt försvarsstaben.⁴⁶⁴

Godkända eller omplacerade

I ett värnpliktsärende föreslogs att personen skulle godkännas för den avsedda befattningen. Detta fall handlade om en värnpliktig furir som godkändes för deltagande i en krigsförbandsövning i ett gränsjägarkompani. Om honom hade säkerhetspolisen lämnat ut uppgifter om att han 1949 och 1959 förekommit i en nyårshälsning i Norrskensflamman, att han 1955 rapporterats som en "absolut klar kommunist" och att hans föräldrar var "mycket röda". Vid en personalkontrollundersökning i januari 1968 hade emellertid hans politiska åsikter varit okända.⁴⁶⁵

I tre ärenden föreslogs att den värnpliktige skulle omplaceras. Om dessa fall är följande känt.

* J hade uttalat sig i en artikel med rubriken "Ingen dans på rosor vara ung i Norrbotten" i Norrskensflamman 1962. Samma år hade en "pålitlig sagesman" påstått att J var kommunist. En ny undersökning i Luleå i januari 1968 hade visat att han "fortfarande var kommunistympatisör och kommer nog aldrig att ändra politisk status". I detta fall föreslog försvarsstaben att krigsplaceringen skulle ändras då han inte ansågs som lämplig för tjänstgöring i ett gränsjägarförband.⁴⁶⁶

⁴⁶³ Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20195. MUST.

⁴⁶⁴ Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20354. MUST.

⁴⁶⁵ PM den 15/2 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20342. MUST.

⁴⁶⁶ PM den 29/1 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20265. MUST.

* En person som 1966 tagit plats som kommunalfullmäktigeledamot för kommunisterna föreslogs få ändrad tilldelning vid värnpliktstjänstgöring vid en krigsförbandsövning.⁴⁶⁷

* Vid kontroll av den värnpliktige T hade säkerhetspolisen kunnat räkna till 15 nyårshälsningar och lika många första majhälsningar i Norrskensflamman. I en undersökning i januari 1968 hade det dessutom "från välinformerad källa" inhämtats att "T är säker kommunistanhängare" och att han troligen var organiserad.⁴⁶⁸

Militär utbildning

Två ärenden handlade om militär utbildning där den ena personen inte godkändes medan den andra godkändes av försvarsstaben. Båda dessa hade sökt till befälsutbildning vid infanteriet och hade fäder som säkerhetspolisen registrerat som kommunister.

Angående den person som inte godkändes hade säkerhetspolisen uppgifter om att fadern varit medlem i SKP 1943 samt under åren 1943-1962 förekommit i sammanlagt 18 hälsningar i Norrskensflamman. Vid en utredning i Luleå i januari 1968 hade det meddelats att fadern inte gjorde någon hemlighet av att han var kommunist.⁴⁶⁹

I det andra ärendet fanns det uppgifter om att fadern var registrerad som aktiv kommunist sedan slutet av 1940-talet då han gjort insatser som prenumerantvärvare, lottförsäljare, namninsamlare och valsedelutdelare för SKP. Från 1964 fanns det en uppgift om att han var medlem i SKP och vid personalkontrollutredningen i februari 1968 hade det konstaterats att han "utan tvekan" var kommunist. I detta fall hade emellertid sonens goda vitsord vägt upp uppgifterna om fadern och han godkändes därför för befälsutbildningen.⁴⁷⁰

Civilt arbete inom försvaret

I tio fall handlade personalkontrollärendena om civila arbeten inom försvaret. Tre av dessa godkändes och sju godkändes inte.

⁴⁶⁷ PM den 30/1 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20274. MUST.

⁴⁶⁸ PM den 5/2 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20292. MUST.

⁴⁶⁹ PM den 2/2 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20287. MUST.

⁴⁷⁰ PM den 9/2 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20322. MUST.

Icke godkända

Beträffande de sju fallen där försvarsstaben föreslog att den kontrollerade inte skulle godkännas för det avsedda arbetet står följande att läsa i personalkontrollpromemoriorna:

* Om en person som inte godkändes för civil anställning (arkivarbetare) vid ett infanteriregemente hade säkerhetspolisen registrerat uppgifter om att han varit aktiv i SKP under 1940- och 1950-talet. Vid en personalkontrollutredning 1968 hade det dessutom inhämtats från en "fullt tillförlitlig källa" att han fram till slutet av 1950-talet var en aktiv kommunist av "närmast revolutionär typ" och att grunduppfattningen "sannolikt" fanns kvar.⁴⁷¹

* En person godkändes inte för arbete vid Musköbasen. Om denne hade säkerhetspolisen bl.a. uppgifter om att han varit "ledande" vid ett kommunistiskt möte i Västerås 1967.⁴⁷²

* Om en annan person som inte godkändes för arbeten vid Muskö fanns det uppgifter om att han sedan 1933 betecknats som kommunist av säkerhetspolisen. Åren 1953-1954 hade han enligt säkerhetspolisen skänkt pengar för att stödja Ny Dag och 1954 hade han tillhört en kommunistisk fackförening. 1968 års personalkontrollutredning som vidtagits av säkerhetspolisen betecknades emellertid som "resultatlös".⁴⁷³

* Om en tredje person som inte godkändes för arbete vid Musköbasen och som var endast 17 år gammal rapporterades att modern 1962 varit medlem i SKP och att fadern 1959-1961 prenumererat på Ny Dag och 1963 skänkt pengar till tidningen.⁴⁷⁴

* En byggnadsarbetare godkändes inte för hemliga arbeten åt försvaret då han enligt säkerhetspolisens uppgifter hade infört en nyårshälsning i Norrskensflamman 1963 och i samma tidning 1967 meddelat att han mottog anmälningar för en värfest. Dessutom var det känt att hans fru var aktiv kommunist och bl.a. sedan 1966 satt som representant för SKP/VPK i landstinget.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ PM den 19/2 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20357. MUST.

⁴⁷² PM den 12/2 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20328. MUST.

⁴⁷³ PM den 19/2 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20355. MUST.

⁴⁷⁴ PM. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20289. MUST.

⁴⁷⁵ PM den 30/1 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20271. MUST.

* En målare som enligt försvarsstabens bedömning inte skulle få utföra arbeten vid en örlogsbas hade enligt säkerhetspolisen under det tidiga 1960-talet blivit kallad till möte med målarnas kommunistiska fackklubb och det hade rapporterats att han "röstar med kommunisterna i de fackliga valen".⁴⁷⁶

* En verkmästare som inte skulle få delta i hemligt arbete i Norrbotten hade enligt säkerhetspolisen under 1940- och 1950-talet varit aktiv kommunist och 1957 hade han deltagit i en resa till en ungdomsfestival i Moskva. Vid personalkontrollutredningen 1968 hade det inkommit uppgifter om att verkmästaren hade varit "en ganska framstående kommunist sedan i varje fall en bit in på 1960-talet", att han efter resan till Sovjet 1957 "vitt och brett lovprisat dess system" samt att det var okänt om han "ändrat inställning".⁴⁷⁷

Godkända

Om de tre fallen där försvarsstaben föreslog att de kontrollerade personerna skulle godkännas för civila försvarsarbeten gav personalkontrollpromemoriorna följande information:

* B - som godkändes för anställning i entreprenadarbete som krävde inpasseringskort inom östra militärområdet - hade under kriget placerats i det för kommunister särskilt upprättade arbetskompaniet i Storsien. I säkerhetspolisens register fanns också uppgifter om att B som alltid tidigare haft Norrskensflamman som "husorgan" nu börjat prenumerera på den socialdemokratiska Piteåtidningen. Vid en personalkontrollutredning i Luleå i februari 1968 hade det "från fullt tillförlitligt håll uppgivits att det inte rädde någon tvekan om att B i alla tider har haft sina sympatier hos kommunisterna", att organisering inte kunde uteslutas samt att han "aldrig varit rädd för att torgföra sina åsikter". Det rapporterades också att B ansågs vara en "bra karl" och att "sagesmannen hade svårt att tänka sig att han inte skulle vara en lojal svensk".⁴⁷⁸

* En annan entreprenadarbetare som godkändes för inpasseringskort till östra militärområdet hade under åren 1950-1967 infört ny-

⁴⁷⁶ PM. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20277. MUST.

⁴⁷⁷ PM den 26/1 1967. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20257. MUST.

⁴⁷⁸ PM den 16/2 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20347. MUST.

årshälsningar i Norrskensflamman samt vid flera tillfällen (senast 1963) skänkt pengar till tidningens stödorganisation "Tusen fasta viljor". Säkerhetspolisen rapporterade också att en rapport från en "förtrolig meddelare" angett att han var kommunist 1965.⁴⁷⁹

* En person godkändes som ekonomibiträde vid ett regemente. I detta fall utlämnade säkerhetspolisen uppgifter om att hennes make - enligt uppgift av en förtrolig meddelare 1963 - var en "ivrig kommunist" samt att han 1964 deltagit i Demokratisk Ungdoms distriktskonferens i Malmberget.⁴⁸⁰

Personalkontrollen av den revolutionära vänstern 1968-1969

De registeruppgifter som - efter förfrågan - utlämnades från säkerhetspolisen till försvarsstaben efter sammanträdet den 21 februari 1968 dominerades helt av de uppgifter som säkerhetspolisen inhämtat om medlemmar och sympatisörer till SKP/VPK. Några sympatisörer till nyare vänstergrupper aktualiserades inte vid sammanträdet.

Uppgifter om personer som sympatiserade med den växande floran av revolutionära vänstergrupper kom emellertid snart att i allt större utsträckning dyka upp i personalkontrollen. Som några exempel i mängden kan nämnas att säkerhetspolisen i april 1968 utlämnade personalkontrolluppgifter till försvarsstaben om en FNL-aktivist som var åtalad för skadegörelse. I maj 1968 utlämnades uppgifter dels angående en värnpliktig tekniker vid FRA som var aktivt verksam inom Vietnamkommittén, dels om ett värnpliktigt expeditionsbiträde som karakteriserades som en "yrkesdemonstrant" som alltid deltog i "de kommunistinspirerade demonstrationerna".⁴⁸¹

Som ytterligare exempel kan nämnas ett fall från januari 1969 då en person som var aktuell för underofficersutbildning blev föremål för personalkontroll. Då utlämnades uppgifter om personens medlemskap i en lokal Clartésektion och engagemang för Kina. Säkerhetspolisen hade också noterat att personen - här kallad G - eventuellt deltagit i en demonstration i Nässjö.

⁴⁷⁹ Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20332. MUST.

⁴⁸⁰ Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20296. MUST.

⁴⁸¹ PM den 24/4 1968, 22/5 1968 och 28/5 1968. Mikrofilm "Säk 2 PM" nr 8, s. 20561, 20641 och . MUST.

Vid det socialdemokratiska demonstrationståget i Nässjö den 1 maj 1968 hoppade clarté-ungdomarna oanmälda in i demonstrationståget och bildade en grupp sist i tåget. I täten av gruppen bars plakat med MaoTse-tungs porträtt i färg och därefter plakat med texten "Socialdemokraterna - arbetarrörelsens förrädare". Under marschen genom staden ropade clarté-ungdomarna i talkör "Mao, Mao, Mao!". Ungdomarna vägrade ta ned plakaten, vilket fick till följd att en uppretad herre rev ned ett plakat. G lär ha deltagit i demonstrationen. Senare under maj månad uppmärksammades clartésektionen i Nässjö genom demonstrationer mot en rektor vid en av skolorna i staden.⁴⁸²

Framförallt kom unga personer med anknytning till de nya vänsterorganisationerna att aktualiseras när säkerhetspolisen utlämnade spontanuppgifter om män i värnpliktig ålder till försvarsstaben.

Säkerhetstjänsternas intresse för unga vänsteraktivister kan också åskådliggöras med resultatet av en förfrågan från försvarsstaben till P G Vinge angående deltagarna i den s.k. kärhusockupationen i maj 1968. I ett brev till Vinge i slutet av maj 1968 önskade försvarsstabens säkerhetsavdelning säkerhetspolisens hjälp med att identifiera vilka personer som deltagit i "studentrevolten" och nämnde då att "av särskilt intresse är de ledandes identitet samt identiteten på dem som deltog i de mer våldsamma inslagen (stormningen av Operan etc.)". Detta motiverades med att det var "troligt att åtskilliga av de medverkande på grund av sin utbildning innehar befälsbefattningar eller andra viktiga positioner inom vår krigsmakt".⁴⁸³ Under åren 1968-1970 utlämnades uppgifter om 40 stycken av deltagarna i kärhusockupationen som spontanuppgifter till försvarsstaben angående män i värnpliktsåldern.⁴⁸⁴

⁴⁸² PM den 9/1 1969 (ärendet delredovisat den 9/1 1968). 5:220, vol. 2, s. 21380. SÄPO.

⁴⁸³ Wallroth till Vinge 28/5 1968. HSC nr 254/68. SÄPO.

⁴⁸⁴ Samtliga dessa hade enligt säkerhetspolisen anknytning till KFML, VUF, rebellerna eller Clarté. I ett fall kan möjligen endast FNL-anknytning funnits registrerad. HSC 254/68. SÄPO.

Säkerhetssamtalen

Tidigare har nämnts att säkerhetstjänsternas intresse för att i högre grad samtala med den kontrollerade personen väcktes under 1960-talet. Under åren 1965 och 1966 hölls sex sådana samtal och fyra av dem handlade om att utreda om det fanns anledning att anta att den kontrollerade personen var politiskt opålitlig.⁴⁸⁵

Det första av de fyra politiskt inriktade säkerhetssamtalen hölls med en arbetsberedare vid Bofors i februari 1965. Arbetsberedaren - som i denna redogörelse benämns som "Svensson" - blev kallad till samtal då han sagt sig vara missnöjd med att företaget och säkerhetstjänsterna i hemlighet identifierat honom som en kommunistisk säkerhetsrisk.

Detta ärende är värt att lyfta fram av flera skäl. De flesta personalkontrollärenden kan endast rekonstrueras i begränsad omfattning. Många fall går att följa från att personen första gången registrerades av säkerhetspolisen till att uppgifter lämnades ut till den personalkontrollerande myndigheten. Det är emellertid sällan som den kontrollerade personen får komma till tals i källmaterialet i samma omfattning som Boforsarbetaren Svensson. Av detta skäl har jag ansett det motiverat att mer ingående redogöra för detta fall. Fallet Svensson ger en detaljerad inblick dels i hur en personalkontrollerad person kunde uppleva sin situation, dels hur säkerhetstjänsterna kunde resonera då man samtalade med den kontrollerade och inte bedömde personen enbart på grundval av de registrerade uppgifterna. I detta fall går det att följa säkerhetstjänsternas utvärdering av uppgifter som annars automatiskt innebar att personer inte godkändes för befattningar som ansågs vara av betydelse för rikets säkerhet.

Fallet Svensson

Kontrollen av Svensson 1958-1962

Svensson var första gången aktuell för personalkontroll i juni 1958 då han skulle utföra ett tillfälligt monteringsarbete inom Stockholms artilleriförsvar. Vid kontrollen hade då framkommit att

⁴⁸⁵ De två övriga samtalen handlade om "icke-politiska" privata förhållanden.

Svensson - "enligt tillförlitlig uppgift" - varit prenumerant på Ny Dag 1939 och samma år varit uppsatt som kandidat på kommunisternas valsedel inför fullmäktigevalet i Karlskoga.⁴⁸⁶

Innan statspolisintendentens samrådsnämnd fick tillfälle att yttra sig om uppgifter skulle utlämnas eller inte, så "delredovisades" ärendet till försvarsstaben med beskedet att utredning pågick.⁴⁸⁷ Vid samrådsnämndens sammanträde den 16 juli 1958 visade det sig emellertid att nämnden *inte* ansåg att uppgifterna utgjorde tillräcklig grund för utlämning till försvarsstaben.⁴⁸⁸ Svensson - som efter det första beskedet från säkerhetspolisen tills vidare fått besöksförbud vid arbetsplatsen - kunde därför godkännas av försvarsstabens inrikesavdelning.

I september 1962 kontrollerades Svensson återigen för eventuellt monteringsarbete vid kustartilleriet. Även denna gång delredovisades ärendet till försvarsstaben med beskedet "utredning pågår". Då försvarsstabens inrikesavdelning konstaterat att ärendet var så brådskande att Svensson redan fått resebidrag från sin arbetsgivare och dessutom hade uppgifter om att Svensson fyra gånger tidigare varit på den aktuella arbetsplatsen så bestämdes att han skulle godkännas för arbetet.⁴⁸⁹ I samma skede som Svensson i förtid godkändes av inrikesavdelningen hade emellertid säkerhetspolisen sammanställt nya uppgifter om Svensson. En "förtrolig meddelare" hade i oktober 1961 meddelat att Svensson var kommunist. Dessutom hade det då säkerhetspolisen gjorde en utredning om Svensson i september 1962 framkommit uppgifter från säkerhetspolisens avdelning i Örebro att "en tillförlitlig och politiskt väl informerad kontaktman vid AB Bofors" uppgivit, att Svensson var "klar kommunist sympatisör" sedan många år och att han regelbundet läste kommunistiska tidningar. Meddelaren kände dock inte till om Svensson var partimedlem.⁴⁹⁰ Då ärendet behandlades i samrådsnämnden beslöts att de nya uppgifterna var tillräckligt belastande för att kunna utlämnas till försvarsstaben.⁴⁹¹ Efter det att inrikesavdelningen tagit del av de utlämnade registeruppgifterna om Svens-

⁴⁸⁶ Detta var ett extra kommunalval för Karlskoga, som blev stad den 1/1 1940.

⁴⁸⁷ PM av Ture Holmblad den 26/6 1958. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁴⁸⁸ Samrådsnämndens protokoll den 16/7 1958 (närvarande: riksdagsmännen Gezelius och Larsson i Luttra). Säkerhetspolisen nr 701391-9852, Plenum vol. 1. SÄPO.

⁴⁸⁹ *VPM ang arbetsberedaren ["Svensson"] anställd vid Bofors*. från övl G K Fst/In den 11/12 1964 till mj Björck FKE. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁴⁹⁰ PM av fkra M T-B den 4/9 1962 med tillägg av fkra C-G R den 7/9 1962. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁴⁹¹ Samrådsnämndens protokoll den 27/9 1962. Säkerhetspolisen nr 701391-9852, Plenum vol. 1. SÄPO.

son bestämdes att han i fortsättningen inte skulle tas i anspråk för hemligt arbete.⁴⁹²

När Svensson en dryg månad senare personalkontrollerades för ett Boforsarbete med ett hemligt projekt som beställts av flygförvaltningen hänvisade säkerhetspolisen till tidigare utlämnade uppgifter samtidigt som man gav besked om att intet nytt om Svensson framkommit.⁴⁹³ Nu tvekade inte försvarsstaben om hur Svensson skulle behandlas. De uppgifter som lämnats ut i september samma år var tillräckliga för att försvarsstaben skulle föreslå "bifalles icke" till flygförvaltningen som skulle fatta beslut i ärendet.⁴⁹⁴

I juli 1964 var Svensson återigen aktuell för att delta i ett hemligt projekt vid Bofors. Vid personalkontrollen hänvisades då till de tidigare utlämnade uppgifterna med tillägget att en "fullt tillförlitlig källa" sagt att Svensson "sedan många år tillbaka fortfarande hade en kommunistisk inställning" men att han inte varit aktiv i partiet.⁴⁹⁵ Liksom år 1962 gav försvarsstaben förslag om att Svensson inte skulle godkännas för arbetet.⁴⁹⁶

Svensson reagerar

Svensson hade varit anställd vid Bofors sedan 1935. Från slutet av 1936 fram till i november 1963 arbetade han i kanonverkstaden då han sjukskrevs för kromallergi. I april 1964 utbildades han för att ingå i en arbetsgrupp som skulle sysselsättas inom stridsvagnsproduktionen och han var då väl medveten om att alla som skulle delta i detta arbete skulle bli "insynade". När det blev dags för arbetsgruppen att underteckna en tystnadsförbindelse inkallades samtliga i gruppen utom Svensson till gruppchefen. När han började fundera över orsaken till att han blivit bortsorterad drabbades han av nervo-

⁴⁹² *VPM ang arbetsberedaren ["Svensson"] anställd vid Bofors.* från övl G K Fst/In den 11/12 1964 till mj Björck FKE. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁴⁹³ PM av kra K-E Ulmert den 29/10 1962 samt *VPM ang arbetsberedaren ["Svensson"] anställd vid Bofors.* från övl G K Fst/In den 11/12 1964 till mj Björck FKE. HSC nr 11/65. SÄPO. Detta besked lämnades utan att beslutet underställdes samrådsnämnden ("Svensson" återfinns ej bland de personer som redovisades för samrådsnämnden i november 1962. Samrådsnämndens protokoll den 1/11, den 14/11 samt den 28/11 1962. Säkerhetspolisen nr 701391-9852, Plenum vol. 1. SÄPO).

⁴⁹⁴ *VPM ang arbetsberedaren ["Svensson"] anställd vid Bofors.* från övl G K Fst/In den 11/12 1964 till mj Björck FKE. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁴⁹⁵ Även denna gång utlämnades uppgifterna utan att nämnden fick yttra sig ("Svensson" har inte återfunnits bland de personer som var föremål för utlämnande enligt samrådsnämndens protokoll i juli-september 1964). PM av fkra K-E U den 27/7 1964. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁴⁹⁶ *VPM ang arbetsberedaren ["Svensson"] anställd vid Bofors.* från övl G K Fst/In den 11/12 1964 till mj Björck FKE. HSC nr 11/65. SÄPO.

sitet och sömnbesvär. I början av november fick Svensson besked om att han skulle bli överförd till ett arbete med schakttraktorer och en tid därefter fick han sina misstankar om att han inte blivit godkänd bekräftade av en av sina chefer.⁴⁹⁷

Enligt en PM upprättad av chefen för flygförvaltningens säkerhetsavdelning hade Svensson då - för att försöka få klarhet i saken - bett om ett samtal med säkerhetschefen för Bofors, major K. Major K hade då informerat flygförvaltningen i ärendet och tog därefter emot Svensson den 16 november 1962. Vid samtalet hade Svensson berättat om de besvär som drabbat honom på grund av att han utestängts från det hemliga arbetet och major K hade då frågat hur han kunde veta att han inte blivit godkänd.

Jo, det har ingenjör NN [sagt], se han kunde inte bära på en sådan hemlighet utan måste berätta den för mig.⁴⁹⁸

Enligt regeringens bestämmelser för personalkontrollen vid försvarsväsendet skulle major K nu antingen meddela Svensson vilken myndighet som fattat beslutet om att han inte godkänts för arbetet eller också informera honom om möjligheten att han om han var missnöjd kunde vända sig till inrikesministern. Det senare alternativet skulle enligt reglerna tillämpas då en "direkt förfrågan" ställts från den kontrollerade personen.⁴⁹⁹ Major K valde emellertid en annan väg. Enligt flygförvaltningens promemoria hade major K (i samförstånd med chefen för flygförvaltningens säkerhetsavdelning) redan planerat hur han lämpligast borde reagera på Svenssons berättelse. Han skulle inte avslöja att han kände till något om personalkontrollen.

Major [K] ställde sig först helt oförstående men gav sken av att så småningom erinra sig vad som inträffat. Han förklarade då, enligt överenskommelse som tidigare träffats med undertecknad, att det ju aldrig blev aktuellt med arbete på S-vagnen för [Svenssons] del,

⁴⁹⁷ PM av kriminalkommissarie O G Dahlgren-Tiberg den 30/3 1965, s. 2. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁴⁹⁸ PM av säkerhetschefen vid flygförvaltningen K-E P till försvarsstabens inrikesavdelning den 28/11 1964. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁴⁹⁹ Å.s. InD till ÖB (avskrift) ang viss personalkontroll vid upphandling och arbete för statens behov. HK 141/61. SÄPO. Å.s. InD till ÖB den 30/6 1961. InD:s arkiv, koncept. RA.

eftersom [Svensson] hade placerats på ett traktorprojekt.⁵⁰⁰

Svensson hade då sagt att han tyckte att var märkligt att han inte blivit uttagen till stridsvagnsarbetet eftersom han var kanonspecialist och då han tidigare deltagit i flera hemliga arbeten på jagare och vid kustartilleriet (i promemorian har angående detta påstående noterats inom parentes - som en försvärande omständighet - att Svensson inte nämnde någonting om att han inte deltagit i några hemliga arbeten sedan 1962). Vidare berättade han att det under alla de år han arbetat vid Bofors aldrig hade framställts några anmärkningar mot honom och att han därför inte kunde förstå anledningen till att han inte blev betrodd att arbeta inom stridsvagnsprojektet. Dessutom hade han - utan att bli tillfrågad om saken - poängterat att han aldrig varit politiskt intresserad eller organiserad i något politiskt parti och att han sade sig kunna förstå sammanhanget om han varit kommunist; "för då hade det väl funnits anledning. Nu förstod han inte vad han gjort för ont".⁵⁰¹

Major K hade då fortsatt det spel som chefen för flygförvaltningens säkerhetsavdelning var införstådd i och avslutat samtalet genom att visa välvillig förståelse för Svenssons situation.

Major [K] uppgav att inte kände till [Svenssons] problem men lovade att undersöka saken och återkomma. Han berömde [Svensson] för att ha kommit med sina problem till säkerhetschefen och visade förståelse för [Svenssons] problem.⁵⁰²

Efter besöket hade major K låtit kontrollera sanningshalten i Svenssons påstående om att en ingenjör meddelat honom att han inte blev godkänd för stridsvagnsarbetet. När detta hade bekräftats utsträcktes säkerhetsundersökningen till att även omfatta ingenjören men det kunde då konstateras att "intet ofördelaktigt var känt" om honom.⁵⁰³

⁵⁰⁰ PM av säkerhetschefen vid flygförvaltningen K-E P till försvarsstabens inrikesavdelning den 28/11 1964 (kopia). HSC nr 11/65. SÄPO.

⁵⁰¹ Ibid.

⁵⁰² Ibid.

⁵⁰³ I marginalen på promemorian har dessutom antecknats att ingenjören ej återfunnits i säkerhetspolisens centralregister den 2/2 1965. PM av säkerhetschefen vid flygförvaltningen K-E P till försvarsstabens inrikesavdelning den 28/11 1964 (kopia). HSC nr 11/65. SÄPO.

Förberedelser för personundersökningen

Fram till den punkt då Svensson blivit informerad av ingenjören och själv tagit initiativ för att försöka klara ut saken med säkerhetschefen avvek inte handläggningen av fallet Svensson från åtskilliga andra personalkontrollärenden som passerade säkerhetstjänsterna under 1950- och 1960-talet. Emellertid kan den fortsatta handläggningen av detta personalkontrollärende betraktas som extraordinär.

Den ovan refererade promemorian av chefen för flygförvaltningens säkerhetsavdelning skickades till försvarsstaben och avslutades med följande rader:

Under besöket hos major [K] gav han intryck av att vara besviken men hederlig. Han uppträdde lugnt och behärskat. FF [flygförvaltningen. UE] hemställer om direktiv för ärendets fortsatta handläggning.⁵⁰⁴

Kanske kom beskrivningen av Svenssons uppträdande att påverka säkerhetstjänsternas syn på hur ärendet skulle behandlas. När chefen personalkontrolldetaljen vid försvarsstabens inrikesavdelning tagit del av flygförvaltningens promemoria om ärendet fäste han stor vikt vid att Svensson sagt att han inte var kommunist.

Det råder divergens beträffande [Svenssons] politiska engagemang enl de uppgifter som lämnats från RPS jämfört med de upplysningar [Svensson] lämnat om sig själv ... ("han kunde ha förstätt det hela om han varit kommunist för då hade det väl funnits någon anledning").⁵⁰⁵

Eftersom säkerhetspolisens uppgifter inte stämde överens med de uppgifter som Svensson lämnat fann försvarsstaben anledning att orientera försvarsministern om ärendet och samtidigt föreslå att säkerhetspolisen skulle hålla ett samtal med Svensson.

⁵⁰⁴ PM av säkerhetschefen vid flygförvaltningen K-E P till försvarsstabens inrikesavdelning den 28/11 1964 (kopia). HSC nr 11/65. SÄPO.

⁵⁰⁵ VPM av övl G K den 11/12 1964 till mj S Björck, FKE (avskrift). HSC nr 11/65. SÄPO.

Beroende på resultatet av samtalet meddelar C FöD [försvarsministern. UE.] beslut framdeles. [Svensson] meddelas, att utredning pågår.⁵⁰⁶

Såväl försvarsministern som säkerhetspolisen ställde sig positiva till försvarsstabens förslag.⁵⁰⁷

Säkerhetspolisens inställning till ärendet belyses av en PM upprättad av kriminalkommissarie O G Dahlgren-Tiberg. Denne fann ingen anledning att ifrågasätta bevisvärdet i de uppgifter som samlats in vid andra världskrigets inledningsskede. Noteringen att Svensson varit uppsatt som kandidat vid stadsfullmäktigevalet 1939 satte han stor tilltro till: "...där hade man väl tillgång till kommunister, så någon ickekommunist fanns väl ingen anledning att nominera?"⁵⁰⁸

De uppgifter som inkommit under 1960-talet gav han dock inte något värderande omdöme om. Han konstaterade bara att källa "Erik" - dvs. Grupp B - 1961 hade meddelat att Svensson var kommunist, att en "pålitlig kontaktman" vid Bofors året därefter rapporterat att Svensson sedan många år var kommunist och regelbunden läsare av kommunistiska tidningar samt att en "tillförlitlig källa" 1963 sagt att Svensson sedan många år hade en kommunistisk inställning. Några uppgifter om att han varit partiansluten efter 1939 fanns inte. I detta läge fann emellertid Dahlgren-Tiberg ingen anledning att på förhand döma ut Svensson.

Här står klart uppgift mot uppgift och någon klarhet synes knappats kunna vinnas annat än genom ett direkt samtal med [Svensson], vilket sedan kan följas upp genom ytterligare källkontroll vid behov, allt beroende på de uppgifter som [Svensson] kommer att lämna vid samtalet.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Ibid.

⁵⁰⁷ C Fst/In L-E S till bc R Sterner RPS/Säk den 9/2 1965 samt Sterner till S den 5/2 1965. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁵⁰⁸ Kriminalkommissarie O G Dahlgren-Tiberg till polisintendent E Esbjörnsson den 2/2 1965. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁵⁰⁹ Ibid.

Dahlgren-Tiberg instämde i försvarsstabens åsikt om att det kunde vara bra att tala med Svensson om saken. Förutom att samtalet skulle ge Svensson en chans att bemöta uppgifterna i registret kunde det fungera som ett pilotfall för eventuella förändringar av personalkontrollen. För egen del sade han sig ha positiva erfarenheter av att hålla samtal med de personer som hade blivit föremål för kontroll och han hade också observerat att den militära säkerhetsutredningen förespråkade att personalkontrollsamtal skulle tillämpas i större utsträckning.

Av undertecknad åren 1943-1946 hållna förhör i personalkontrollärenden, ett stort antal, utvisar utan tvekan att samtal med misstänkt opålitliga personer är till fördel både för säkerhetskontrollen och den enskilda individen. MSU är ju också inne på att dylika samtal/förhör kanske bör tillämpas i fortsättningen då så bedöms lämpligt. Fallet [Svensson] synes vara ett lämpligt fall för samtal i sig självt. Därtill kommer att man kan få erfarenhet i dagens läge av betydelse för hela frågans bedömning.⁵¹⁰

Sista veckan i februari 1965 reste så Dahlgren-Tiberg till Bofors för samtala med major K, Svensson och dennes överordnade vid Bofors. Där fick han en orientering om ärendet av major K och en avdelningschef vid Bofors som han därefter sammanfattade i en promemoria. Dahlgren-Tiberg kunde då konstatera att åtminstone ett fel begåtts vid handläggningen av fallet. När Svensson efter sin sjukskrivning skulle omskolas till arbetet med stridsvagnen hade han fått så goda vitsord från sin tidigare arbetsplats i kanonverkstaden att den nya avdelningen fått uppfattningen att Svensson redan blivit personalkontrollerad. Först då det blev dags att utfärda passerkort till den slutna avdelningen upptäcktes att så icke skett. Efter det att säkerhetschefen major K låtit genomföra personalkontroll av Svensson hade han fått meddelandet "utgår enligt överenskommelse" av chefen för flygförvaltningen. Någon motivering till detta lämnades inte. När beskedet vidarebefordrats till Svenssons överordnade bestämdes att resultatet av personalkontrollen inte fick yppas för någon och att Svensson skulle få fortsätta den om-

⁵¹⁰ Ibid.

skolning och provtjänstgöring som påbörjats i en öppen avdelning som förberedelse för stridsvagnsarbetet.⁵¹¹

Inom företaget hade man blivit "mycket förvånade" över att Svensson inte blivit godkänd men "nog tänkt sig att det hela kunde ha med politik att göra och därvid förmodat att uppgifter förelegat om att [Svensson] var kommunistiskt inställd" även om ingen av dem känt till några sådana omständigheter om Svensson. Inte heller major K sade sig tidigare ha hört något inom företaget om att Svensson var kommunistiskt inställd.

[K] nämnde emellertid att han hört sägas - varifrån kunde han nu inte minnas - att [Svensson] vid samtal ibland hade en benägenhet att "säga emot bara för att få igång en diskussion". Detta kunde, menade [K], möjligen även vara fallet vid politiska resonemang och [Svensson] kunde kanske på så sätt någon gång ha gett intryck av att hysa kommunistiska åsikter.⁵¹²

Eftersom Svensson "var gammal i gården" så bestämdes någon tid därefter att han skulle omplaceras till en arbetsgrupp vid traktorproduktionen där gruppchefen var nyanställd och ännu inte hunnit sätta sig in i arbetsförhållandena. Det faktum att Svensson var kanonspecialist skulle inte vara några problem. Arbetsledningen trodde att han snabbt skulle kunna tillgodogöra sig de nya arbetsmomenten. När Svensson meddelades om omplaceringen av avdelningschefen motiverades det av "arbetstekniska skäl" samtidigt som det framhölls att företaget satte stort värde på hans arbetskicklighet och erfarenhet vilken skulle vara till stor nytta vid traktoravdelningen. Svensson hade vid detta tillfälle reagerat mot omplaceringen och framhållit att han var kanonspecialist men att han ändå hade accepterat omplaceringen. När han i samband med detta fått sömn- och nervbesvär hade emellertid hans närmaste chefer bestämt sig för att berätta om den verkliga orsaken till omplaceringen. Cheferna hade sagt sig känna medlidande med Svensson då han kanske trodde att hans arbetskamrater inte ville ha kvar honom i gruppen. När Svensson blev underrättad om den verkliga anledningen till omplaceringen hade han nämnt att han i ungdomen tillhört någon kommunistisk organisation och vid något tillfälle - "när

⁵¹¹ PM av O G Dahlgren-Tiberg den 30/3 1965. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁵¹² Ibid.

man i kanonverkstaden studerat en tidningsartikel” - blivit utpekad som kommunist. Beskedet till Svensson fick emellertid motsatt effekt än den avsedda. Sedan Svensson förgäves försökt få klarhet i saken vid det ovan refererade besöket hos major K hade besvären förvärrats. När han återkom en andra gång för att ”absolut få besked i saken” hade han förklarat att han varit tvungen att uppsöka en läkare för att få lugnande medicin. Då hade major K sagt att saken skulle bli föremål för närmare utredning och att ”man från Stockholm skulle föranstalta om ett samtal med [Svensson]”.⁵¹³

Det första samtalet

Den 24 februari 1965 höll Dahlgren-Tiberg i en dryg halvtimme ett första samtal med Svensson. Vid samtalet - som sammanfattades i promemoria - gav Svensson en detaljerad berättelse om sitt privatliv, sin politiska bakgrund samt de erfarenheter han gjort under de månader som gått sedan han fick klart för sig att han skulle omplaceras.

Svensson var född i början 1910-talet i en syskonskara av sex barn under knappa ekonomiska omständigheter. Modern - som avlidit 1920 - hade varit ”varmt religiös” och fadern ”hade haft en dragning åt det hållet”. Politiska frågor brukade inte diskuteras i hemmet. Efter skolgång och konfirmation och en viss tid av lantarbete hemma på gården fick Svensson anställning som vägarbetare i Askersund 1931. År 1934 gjorde fullgjorde han sin värnplikt och 1935 började han arbeta vid Bofors där han från slutet av 1936 fram till 1963 (då han blev sjukskriven) tjänstgjorde i kanonverkstaden. När Svensson därefter berättade om det som inträffat sedan han påbörjat förberedelserna för stridsvagnsarbetet och de oklara beskederna han fått från säkerhetschefen vid Bofors hade han framhållit att situationen medfört såväl psykiskt som fysiskt lidande.⁵¹⁴

Huvudsyftet med samtalet var emellertid att få Svensson att berätta om sin politiska bakgrund och sin inställning till kommunismen. Svensson hade då bestämt förklarat att han inte var kommunist. Han hade dock när han var 12-13 år under det tidiga 1920-talet blivit bekant med en diversearbetare som fått honom att ansluta sig som medlem till en kommunistisk ungdomsorganisation eftersom han lockats av att organisationen sades anordna ”trevliga sammankomster”. Även om han aldrig besökt några sådana till-

⁵¹³ Ibid.

⁵¹⁴ Ibid.

ställningar trodde han sig ha betalat medlemsavgift under ett eller ett par år. År 1936 - då han börjat arbeta i Bofors kanonverkstad - hade en arbetskamrat ("X") flera gånger förgäves försökt få honom att bli medlem i Karlskoga kommunistiska arbetarkommun. I slutet av 1930-talet hade han lärt känna en annan kommunistisk partimedlem i Karlskoga. Partimedlemmen - som nu sedan länge lämnat SKP och blivit socialdemokratisk riksdagsledamot - hade då de träffats på gatan pratat med Svensson om kommunisternas verksamhet men däremot inte försökt påverka honom till att ansluta sig till partiet. Svensson berättade vidare att han - efter det finska vinterkrigets utbrott 1939 - blivit utpekad som kommunist och utsatt för glåpor från sina arbetskamrater i kanonverkstaden. Arbetsplatsmobbingen berodde sannolikt på att han ofta blev uppsökt av X som tidigare försökt värva honom som medlem i SKP.

Det var emellertid så att [X] många gånger kom för att exempelvis låna något redskap av [Svensson] utan att därvid tala om politik.⁵¹⁵

Eftersom Svensson vid årsskiftet 1939/40 hade börjat ogilla kommunisterna på grund av deras försvar av det ryska angreppet mot Finland och därför blev "ännu mera pinsamt berörd" av träkningarna på arbetsplatsen bestämde han sig för att sätt in en tidningsannons med följande lydelse:

"På förekommen anledning får jag härmed meddela att jag ej tillhör kommunistiska partiet. - [Svensson]."⁵¹⁶

Efter det att han "sagt ifrån på skarpen till en av sina ivrigaste vetersakare" hade han blivit lämnad i fred på arbetsplatsen.

När Dahlgren-Tiberg frågade honom om han varit prenumerant på någon kommunistisk tidning hade han förnekat detta.

Det kunde dock vara möjligt att han vid något tillfälle under en kortare tid fått sig gratis tillagd någon sådan tidning, men han kunde inte minnas detta.⁵¹⁷

⁵¹⁵ Ibid.

⁵¹⁶ Ibid.

⁵¹⁷ Ibid.

Nu hade samtalet kommit till den punkt då det var dags för Dahlgren-Tiberg att nämna något om de uppgifter som säkerhetspolisen hade om Svenssons politiska verksamhet. Uppgiften om att han varit uppsatt som kandidat på kommunisternas valsedel inför stadsfullmäktigevalen 1939 ställde sig Svensson helt oförstående inför.

[Svensson] uppgav att han hittills icke ägt någon kännedom härom - ingen hade någonsin nämnt något om att han skulle ha varit kommunistisk kandidat vid detta eller något annat val - och han kunde inte förstå varför kommunisterna skulle ha nominerat honom eftersom han aldrig sysslat med politik.⁵¹⁸

Då Dahlgren-Tiberg därefter frågat honom om han någonsin begärt utträde ur den kommunistiska ungdomsorganisationen som han tillhört på 1920-talet hade han fått ett nekande svar.

[Svensson] hade ansett att han automatiskt utträtt i och med att han upphört att erlägga medlemsavgift efter ett eller ett par år. Huruvida kommunisterna alltjämt betraktade honom som medlem år 1939 och därför ansett sig kunna föra upp hans namn på valsedeln ville han inte yttra sig om men han förmodade att så kunde ha varit fallet.⁵¹⁹

Enligt Svensson kunde man möjligen ha förväxlat honom med en annan person med samma tilltals- och efternamn som arbetade vid Bofors vid denna tid. Huruvida denna person - som hade slutat vid företaget 1950 och nu var anställd vid en mindre verkstad - var kommunist kunde han dock inte yttra sig om. Vid slutet av samtalet hade Svensson framhållit att han aldrig varit intresserad av politik, aldrig besökt något politiskt möte - "möjligen stannat till någon stund för att lyssna på någon valmötetalare utomhus" - samt att han aldrig prenumererat på eller köpt lösnnummer av någon kommunistisk tidning.

⁵¹⁸ Ibid.

⁵¹⁹ Ibid.

Han har utövat sin rösträtt, ingenting annat. Anslutningen till den kommunistiska ungdomsrörelsen under pojkåren ville han beteckna som "en ungdomsförvillelse som han väl inte skall lida för hela livet".⁵²⁰

Svensson hade därefter förklarat att hans uppgifter var sanningsenliga och att han inte undanhållit något under samtalet. Han ansåg sig också ha fått klarhet i varför han inte blivit godkänd för stridsvagnsarbetet. Samtidigt ville han försäkra sig om att hans framtida arbetsituation inte skulle påverkas av det som hänt.

Han önskar nu till slut i sinom tid få ett besked, exempelvis genom säkerhetschefen, att han för framtiden anses fullt pålitlig, eftersom han anser att hans "ungdomsförvillelse" inte kan läggas honom till last. Innan han får ett dylikt besked kan han inte känna sig lugn, uppgav han.⁵²¹

Under samtalet hade Svensson endast konfronterats med de uppgifter som inhämtats i början av andra världskriget. De uppgifter som inkommit om Svenssons kommunistiska sympatier under 1960-talet och som lämnats av "förtroliga meddelare" hade Dahlgren-Tiberg inte nämnt, då han inte ville riskera att röja meddelarnas identitet.

Svenssons uppgifter kontrolleras

Nästa steg i utredningen blev att låta kriminalkommissarie H vid säkerhetspolisens Örebrosektion försöka kontrollera de uppgifter som Svensson gett i samtalet. Kommissarie H skulle därför kontakta den förtrolige meddelare som gett uppgifter om Svensson. Han skulle också försöka få fram den kommunistiska valedeln från 1939 och den annons som Svensson sagt sig ha låtit införa i en tidning vid årsskiftet 1939/40. Han skulle dessutom tala med den f.d.

⁵²⁰ Ibid.

⁵²¹ Ibid.

kommunisten som blivit socialdemokratisk riksdagsman och som Svensson sagt sig ha haft kontakt med under 1930-talet.⁵²²

Efter tre veckor kunde resultatet av kommissarie H:s utredning presenteras. Då hade man lyckats hitta såväl den annons som Svensson hänvisat till som vallistan till fullmäktigevalet 1939. I tidningsannonsen som varit införd i början av 1940 stod följande att läsa:

”Härmed meddelas att undertecknad ej längre tillhör Sveriges Kommunistiska parti.
[Svensson] 1632.”⁵²³

Även kommunisternas kandidatlistor för södra och norra valkretsen inför stadsfullmäktigevalet på hösten 1939 hade återfunnits i tidningen. I båda dessa kandidatlistor återfanns Svensson med tilltalsnamn och efternamn (mellannamnet utelämnat) som ett av de sista namnen på listan som bestod av totalt 20 namn.

Utredningen gav inget stöd till Svenssons misstankar om att det skett en namnförväxling. Angående Svenssons namn hade flera personer i dennes bekantskapskrets vitsordat att denne aldrig varit politiskt intresserad och inte visat några sympatier för kommunismen.

Ett visst intresse hade ägnats numret 1632 som återfunnits i den av Svensson införda annonsen. Numret överensstämde inte med hans arbetsnummer och huruvida det var hans postboxnummer eller hans medlemsnummer i SKP hade inte kunnat fastställas.

Om den kommunistiske arbetskamraten X som Svensson hade haft kontakt med under 1930-talet hade konstaterats att han stod som första namn på 1939 års kandidatlista, tillhörde styrelsen för Karlskoga kommunistiska arbetarkommun och under åter 1947-1950 varit ledamot i stadsfullmäktige.

Säkerhetspolisen hade vidare inhämtat uppgifter om den agiterande diversearbetaren som värvat Svensson till den kommunistiska ungdomsrörelsen. Diversearbetaren var registrerad som kommunist sedan krigsåren som valsedelutdelare och sympatisör och han skulle också ha samlat några ”’rättrogna’ omkring sig” under 1920-talet, enligt uppgifter från en pensionerad polisman.

För bedömningen av Svenssons inställning till kommunismen under 1960-talet var emellertid den socialdemokratiska riksdagsmannens samt den lokale förtrolige meddelaren ”Akg 5”s utsagor

⁵²² Ibid.

⁵²³ PM av S H den 8/3 1965. HSC nr 11/65.

viktigast. Riksdagsmannen hade sagt att han kände Svensson sedan mitten av 1930-talet då han själv tillhört ledarna bland kommunisterna i Karlskoga (han hade "hoppat av" 1939). Han ansåg att det var sannolikt att Svensson under denna tid varit partimedlem eftersom han hade bott granne med en aktiv kommunist som "torde ha haft ett visst inflytande över [Svensson]" (i utredningspromemorian gjorde säkerhetspolisen här en särskild markering om att den "aktive kommunisten" var registrerad som "mycket aktiv kommunist"). Därefter hade emellertid Svenssons intresse för politik svalnat betydligt och riksdagsmannen menade att det inte fanns någon anledning att misstänka att han skulle utgöra någon säkerhetsrisk.

Om [Svenssons] politiska förhållanden under kriget och närmast därefter, visste ej [riksdagsmannen] något, men under senare år torde [Svensson] helt ha slutat intressera sig för politik. [Riksdagsmannen] var av den uppfattningen att [Svensson] numer kan anses som fullt pålitlig.⁵²⁴

Meddelaren "Akg 5" hade varit aktiv socialdemokrat sedan ungdomen och var under 1960-talet lokalt ledande både inom partiet och i metallindustriarbetarförbundet med goda personkontakter i Karlskoga och vid Bofors. Enligt vad "Akg 5" sagt till kommissarie H hade Svensson - som han sade sig känna sedan länge - tidigare varit "klar kommunist sympatisör".

Han grundade denna sin uppfattning på vad han av andra hört om [Svensson] i det avseendet, men han kunde nu icke erinra sig av vilka han hört det.⁵²⁵

Meddelaren kunde dessutom berätta att Svensson vid sin tidigare arbetsplats i kanonverkstaden "var i lag' med några kommunister" varav en var aktiv kommunist och han sade sig vara av den uppfattningen att umgänget "mycket sannolikt" hade påverkat Svenssons politiska inställning.⁵²⁶ Även om meddelaren inte kunde ge besked om Svensson prenumererade på någon kommunistisk tidning hade

⁵²⁴ PM av O H den 15/3 1965. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁵²⁵ Ibid.

⁵²⁶ Ibid.

han framhållit att Svensson hade "möjlighet att läsa sådana tidningar under rasterna, på sin arbetsplats, dit de ofta medfördes av de aktiva kommunisterna". Sammanfattningsvis hade meddelaren därefter framhållit att Svensson tidigare varit kommunistympatisör men "aldrig varit politiskt aktiv" och att Svensson "mycket sällan" hade varit med på möten med fackföreningen.⁵²⁷

I Örebrosektionens utredning framkom således att Svenssons namn återfunnits dels på en kommunistisk valsedel inför ett fullmäktigeval 1939, dels i en tidningsannons 1940 där det meddelades att han "ej längre" tillhörde SKP. Vidare hade två meddelare som kände Svensson sagt att han varit kommunistympatisör under 1930-talet och att han mycket väl kan ha varit medlem i SKP under denna tid. Enligt utredningsresultatet var således Svenssons kommunistiska aktiviteter under mellankrigstiden av större omfattning än vad han själv sagt i samtalet med säkerhetspolisen.

Vad beträffar Svenssons politiska inställning efter 1940 kom emellertid säkerhetspolisen inte särskilt långt. De vid personalkontrollen tidigare utlämnade uppgifterna om att Svensson i början av 1960-talet var "klar kommunistympatisör" och att han regelbundet läste kommunistiska tidningar kunde inte bekräftas i undersökningen. Att riksdagsmannen dessutom sagt till säkerhetspolisen att Svensson kunde betraktas som fullt pålitlig talade för att han borde ha godkänts i personalkontrollen.

Detta betyder således att de uppgifter som medfört att han inte godkänts för stridsvagnsarbetet inte höll för en närmare granskning. Fram till det att nya uppgifter inkommit om Svensson 1962 hade noteringarna från 1939 inte utlämnats i personalkontrollen och han redovisades som "klar" från säkerhetspolisens sida vid 1958 års kontroll. I den fortsatta utredningen var det emellertid just uppgifterna från 1930-talet som ansågs särskilt viktiga att reda ut.

Säkerhetspolisens första utvärdering

För Dahlgren-Tiberg blev oklarheterna kring Svenssons politiska verksamhet under 1930-talet av central betydelse. När han sammanställt de uppgifter som framkommit i utredningen lät han sig inte påverkas av att den socialdemokratiska riksdagsmannen sagt att Svensson var fullt pålitlig. I en promemoria till byråchefen Sterner vid säkerhetspolisen konstaterade Dahlgren-Tiberg inlednings-

⁵²⁷ Ibid.

vis att han liksom kommissarie H var av uppfattningen att Svensson medvetet ljugit om sitt engagemang för kommunismen, då det fanns starka skäl för antagandet att det var just han som fanns upptagen på kandidatlistan 1939.

I och med detta står ju hans fall fram i en helt annan dager än om det - som [Svensson] själv ville göra gällande vid vårt samtal - enbart varit frågan om en "ungdomsförvillelse"⁵²⁸

En försvarande omständighet var dessutom att Svensson sagt att de trakasserier som han utsattes för under vinterkriget endast berott på att han då och då blivit uppsökt av en kommunist på arbetsplatsen. Det verkliga skälet var - menade Dahlgren-Tiberg - istället att han varit uppsatt på valedeln och att han var känd som organiserad kommunist.

Och detta då i en minst sagt olämplig tid, då sinnena var i svallning på grund av ryssarnas angrepp på Finland. Då hade verkligen den gode [Svensson] haft anledning att - som så många andra kommunister som inte haft kraft att försvara sig - annonsera i pressen om ett litet avhopp.⁵²⁹

Övertygad om att Svensson försökt att föra honom bakom ljuset vid samtalet fortsatte Dahlgren-Tiberg enligt följande:

Och kommer man så långt, det inser nog [Svensson], så har man skäl att fråga sig hur det gick i fortsättningen, då ryssarna i och med kriget mot det nazistiska Tyskland blev populära här i landet som "västallierade": gick inte [Svensson] då tillbaka till kommunisterna? Och har han inte alltsedan dess stått under deras inflytande, svag karaktär som han uppenbarligen är enligt vad [kommissarie H] och jag bedömde honom. Jag tror att [Svensson] hade allt detta klart för sig vid vårt samtal och att

⁵²⁸ PM av Dahlgren-Tiberg till Sterner den 18/3 1965. HSC nr 11/65. SÄPO.

⁵²⁹ Ibid.

han därför försökte bluffa i hopp om att det hela inte skulle kunna avslöjas så lång tid efteråt.⁵³⁰

Möjligheten att den av nervösa besvär drabbade Svensson hade andra mindre konspirativa skäl - t.ex. för att undvika fortsatta problem vid arbetsplatsen - för att försöka undanhålla uppgifter om att han varit aktiv kommunist i slutet av 1930-talet valde Dahlgren-Tiberg helt att bortse ifrån. I Svensson såg Dahlgren-Tiberg en farlig säkerhetsrisk som försökte ljuga för säkerhetspolisen och han beskrev det som otillfredsställande att Svensson och "övriga kommunistiska vänner [som] givetvis redan fått veta vad Svensson sagt till mig - skall få gå och tro att han lurat säkerhetsavdelningen".⁵³¹

Om [Svensson] vid ett nytt samtal med honom, mot bakgrunden av det starka material som nu finns, kommer att anse sig tvungen att erkänna att han hösten 1939 - inte vid 12 à 13 utan vid 26 års ålder - var medlem i kommunistpartiet och kandidat vid val, då kommer han helt säkert också i fortsättningen inte tala om någon "upprättelse". Och man får lugnt på Bofors.⁵³²

De insinuanta och närmast fientliga formuleringarna om Svensson tyder på att Dahlgren-Tiberg var upprörd över att han inte lyckats få denne att bekänna färg. De motstridiga uppgifterna om engagemanget på 1930-talet och avhoppet i februari 1940 fick Dahlgren-Tiberg att misstänka att Svensson tillhörde den grupp av kommunister som enligt säkerhetstjänsterna var de allra farligaste: den "härda kärnan" av kommunister som organiserats i en dold organisation.

Såväl [kommissarie H] som jag anser utan tvekan att [Svensson] måste, i dagens läge, betraktas som en säkerhetsrisk, eftersom han uppenbarligen ljugit och man inte vet orsaken. Varför sade han inte som det var vid vårt samtal? Kan det bero på att han haft mycket mer att

⁵³⁰ Ibid.

⁵³¹ Ibid.

⁵³² Ibid.

göra med kommunisterna än vi vet? En pålitlig kommunist, "dold" medlem, är säkert något man på kommunistisidan inte har något emot att ha vid vår viktigaste vapensmedja.⁵³³

Dahlgren-Tiberg menade att det var viktigt att få klarhet i fallet och ville därför hålla ytterligare ett samtal med honom. Svensson skulle då få en chans att bemöta de uppgifter som framkommit i utredningen samtidigt som ett nytt samtal därmed skulle klargöra för kommunisterna att det var fåfängt att tro att man kunde lura säkerhetspolisen.

Kan han förklara saker och ting är det ju bra, inte minst för honom själv - han får i varje fall veta vad som ligger emot honom och får möjlighet att bemöta det - men det viktigaste är att en utredning inte lämnas halvfärdig och kommunisterna bibringas den uppfattningen att man kan slå blå dunster i ögonen på oss hur som helst.⁵³⁴

Det andra samtalet

Den 25 mars träffades återigen Svensson och Dahlgren-Tiberg för ett samtal, denna gång i närvaro av biträdande kommissarie H från Örebro. Svensson konfronterades då med de uppgifter som framkommit vid utredningen. Liksom vid det första samtalet ville Dahlgren-Tiberg främst få klarhet i Svenssons kommunistiska verksamhet under 1920- och 1930-talen och han delgavs då vissa av de uppgifter som framkommit i Högels utredning. Han fick bland annat se kopior av de publicerade kandidatlistorna från 1939 och en avskrift av sin tidningsannons i februari 1940. Även om Svensson bestämt vidhöll att han talat sanning i det första samtalet medgav han att det på grund av uppgifterna i tidningsannonsen kunde finnas anledning att ifrågasätta den berättelse som han lämnat tidigare. Nu medgav han att han deltagit i några möten med ungdomsförbundet på 1920-talet och att han fått ett medlemskort. Medlemsnumret kunde han dock inte komma i håg och han uppgav vidare att hans

⁵³³ Ibid.

⁵³⁴ Ibid.

kontakter med den kommunistiska rörelsen hade upphört 1931. Då han flyttade till Karlskoga 1935 hade han möjligen blivit informerad om att hans gamla medlemskap automatiskt överförts till den nya arbetarkommunen och möjligen hade han då fått besked om sitt medlemsnummer, vilket skulle förklara formuleringen i annonsen om att han "inte längre" tillhörde partiet. Att han varit uppsatt som valkandidat 1939 sade han sig emellertid inte ha känt till förrän Dahlgren-Tiberg informerat honom om detta vid det första samtalet.

På en fråga av undertecknad uppgav [Svensson] att han givetvis skulle ha reagerat om han fått veta att han uppsatts som kommunistisk kandidat vid ett allmänt val. "Då skulle jag ha rivit i", säger han.⁵³⁵

Svensson uppgav vidare att han under sin tid i kanonverkstaden varit ansluten till metallindustriarbetarförbundet men ej varit kollektivansluten till det socialdemokratiska partiet. När han började vid en annan avdelning vid Bofors efter sin sjukskrivning hade han gått över till Svenska industritjänstemannaförbundet. Tidigare hade han "ganska ofta" besökt de fackliga mötena men under de senaste 3-4 åren hade han slutat med detta. Han berättade också att det sällan pratades politik på arbetsplatsen, "men ibland diskuterade man världshändelserna, särskilt under kriget" samt att han aldrig sett någon kommunistisk tidning i fabrikslokalerna.

Tillfrågad om han ville yttra sig något om sin politiska uppfattning uppgav [Svensson] att han aldrig varit intresserad för politik. Han anser sig "vara på regeringens linje eftersom den kämpar för fred och arbete".⁵³⁶

Misstankarna avskrivs

Vid utvärderingen av samtalet hade Dahlgren-Tibergs misstankar mot Svensson mildrats. Även om han sade sig kunnat konstatera att Svensson "icke lämnat i allt sanningsenliga uppgifter" menade

⁵³⁵ Ibid.

⁵³⁶ Ibid.

han att det kunde finnas anledning att anta att det motiverades av att han var orolig för framtiden.

Orsaken härtill kan vara den att [Svensson] - som han antydde vid vårt första samtal - känner sig orolig för att han, därest han skulle framstå som i varje fall tidigare av övertygelse organiserad kommunist (kandidat vid allmänna val), i framtiden kan komma att betraktas med oblida ögon av ledningen vid AB Bofors även ifråga om arbete vid den öppna avdelningen. (Enligt säkerhetschefens uppfattning kommer detta icke bli fallet).⁵³⁷

Enligt Dahlgren-Tibergs bedömning fanns det fog för misstankarna att Svensson varit medlem i SKP fram till i början av 1940 och att hans offentligt deklarerade avhopp hade framkallats av att han blivit mobbad av arbetskamraterna och "möjligen även på grund av ovilja mot det ryska angreppet". Vad beträffar hans senare kontakter med kommunismen sammanfattades bedömningen på följande sätt:

Något belägg för att han därefter skulle ha återinträtt i kommunistpartiet finns icke. Där- emot synes man ha anledning att - mot bakgrunden av de uppgifter som lämnats av säkerhetssektionens i Örebro förtrolige meddelare och av allt att döma tillförlitlige meddelare - misstänka att [Svensson] haft svårt för att komma ifrån sina tidigare kommunistiska kontakter och att han kanske även bibehållit en viss positiv inställning till kommunismen åtminstone till för några år sedan.⁵³⁸

Det andra mötet med Svensson hade uppenbarligen fått Dahlgren-Tiberg att överge sina tidigare konspirativa tankegångar om att Svenssons försök att tona ned det egna kommunistiska engagemanget i slutet av 1930-talet berodde på att han tillhörde kommunisternas hårda, pålitliga och dolda kärna. Att Dahlgren-Tiberg vid

⁵³⁷ Ibid.

⁵³⁸ Ibid.

det sista samtalet fått större förståelse för Svenssons pressade situation framgår av följande avslutande kommentar:

[Svensson] förklarade sig helt nöjd med den gjorda utredningen och han påfordrade icke - såsom vid vårt tidigare samtal - något särskilt besked i saken. Han sade sig ha funnit sig väl tillrätta i den arbetsgrupp som sysslar med schakttraktorn. Han var lugn och företedde inte längre några tecken på nervösa besvär.⁵³⁹

Därmed ansågs utredningen i fallet Svensson avslutad och det slutliga avgörandet överlämnades till försvarsministern som den 20 maj 1965 beslutade att inte ändra beslutet om att Svensson inte fick användas i hemligt arbete "enär [Svensson] förklarat sig nöjd med sin nuvarande placering". Misstankarna om att Svensson i rådande läge skulle vara nationellt opålitlig avskrevs tills vidare då försvarsministern gjorde bedömningen att Svensson "icke utgör någon säkerhetsrisk f.n."⁵⁴⁰

Övriga fall

Svensson var en av tre personer vars missnöje med att de blivit omplacerade eller nekats tjänster på grund av att de betraktats som kommunistiska säkerhetsrisker resulterat i att säkerhetspolisen samtalat med dem. I ett fall höll säkerhetspolisen dessutom samtal med en person som var orolig för att han inte skulle godkännas i personalkontrollen. Liksom i fallet Svensson kom samtalen i samtliga dessa ärenden att resultera i att misstankarna mot personerna avskrevs.⁵⁴¹

Ingenjören A

Ingenjör A hade stoppats från att tjänstgöra som flygingenjör vid Flygvapnet efter det att han blivit personalkontrollerad i början av år 1966. Om denne hade säkerhetspolisen utlämnat uppgifter om

⁵³⁹ Ibid.

⁵⁴⁰ Myndigheternas beslut i bifogade säkerhetssamtalärenden. 12/1 1967. HSC nr 1/67. SÄPO.

⁵⁴¹ Förteckning över säkerhetssamtal, 12/1 1967. Säkerhetspolisens säkerhetsskyddsrotel, F I vol. 1. SÄPO.

att han hade under perioden 1960-1964 prenumererat på Ny Dag, 1963 "garanterat" en summa av 20 kr till tidningens "fasta försvar" och 1962 varit medlem i en kommunistisk bostadsförening. När A sagt sig vilja få en förklaring till att han inte antagits till befattningen höll kommissarie Dahlgren-Tiberg ett samtal med A den 11 januari 1966.

Vid samtalet kunde A berätta att kommunismen hade haft "ett visst inflytande över honom" under uppväxttiden då hans far varit kommunist sympatisör och prenumerant på Norrskensflamman. Modern däremot, som kom från ett religiöst hem, beskrevs som folkpartist. A framhöll att han "aldrig varit och är fortfarande inte intresserad för politik annat än i största allmänhet" och att han aldrig hade varit politiskt organiserad. När A flyttade till Stockholm kring 1960 hade kommunistiska vänner från Norrland övertalat honom till att prenumerera på Ny Dag och Clarté. Därmed bekräftades registeruppgifterna om att A varit prenumerant på Ny Dag 1960-1964. När A konfronterades med uppgiften (som baserades på en notis i Ny Dag) om att en person med hans namn garanterat 20 kr till "Ny Dags Fasta Försvar" trodde han att det kunde ha varit hustrun som efter påtryckningar från kommunistiska vänner låtit sätta in annonsen. Själva hade inget minne av detta. Han sade sig heller inte ha någon kännedom om att han varit registrerad som medlem i en kommunistisk bostadsförening. Även detta kunde ha ombesörjts av hustrun. Emellertid berättade A även att han själv deltagit i aktiviteter som kunde betraktas som misstänkta av säkerhetspolisen:

Tillfrågad om han kunde erinra sig något annat som kan ha haft kommunistisk anstrykning drog [A] sig till minnes att han och hans maka för några år sedan besökt en julfest i Bandhagen anordnad av "någon förening SKV" (SKV = Svenska Kvinnors Vänsterförbund). Hur makarna [A] fått vetskap om denna tillställning och omständigheterna i övrigt i samband med besöket kunde [A] nu inte förklara närmare. Möjligen kunde det ha rört sig om ett meddelande i tidningen Ny Dag.⁵⁴²

⁵⁴² PM av Krkom O Dahlgren-Tiberg den 12/1 1966. HSC nr 1/67. SÄPO.

När samtalet var avslutat konstaterade Dahlgren-Tiberg att A "förklarar sig nöjd och tacksam över att ha blivit i tillfälle att få klarhet i hur saker och ting ligger till" då särskilt hans fru "varit oroad över det hela". A tycks också ha gjort ett gott intryck på Dahlgren-Tiberg:

Han uppträdde korrekt och han föreföll icke att hysa någon avog inställning åt något håll utan antydde endast att han ansett det lämpligare om han fått besked på ett tidigare stadium av sin utbildning.⁵⁴³

Säkerhetspolisen nöjde sig emellertid inte med att samtala med A. Liksom i fallet Svensson hade man låtit göra en närmare utredning om vad som var känt om A:s föräldrar och svärföräldrar. Från sektionen i Luleå kunde det då meddelas att svärföräldrarna enligt uppgifter "från tillförlitligt håll" kunde betraktas som "redbara och ordentliga människor". A:s svärmor karakteriserades som religiös och socialdemokrat och svärfadern som "socialdemokratiskt inriktad". Den senare hade dock tidigare haft en "kommunistisk anstrykning" och han hade också en son från ett tidigare äktenskap som uppgavs vara aktiv kommunist. Om A:s föräldrar rapporterades att de var kommunister och fadern var känd som kommunist-sympatisör och "en riktig skrikhals som gärna diskuterade politik mycket högljutt". A hade dessutom flera morbröder som var kommunister. Luleåsektionen kunde också rapportera följande:

En folkhögskolelärare, som är son till en f.d. polisman och som betecknas som pålitlig, har vid förfrågan uppgivit att han under sin studietid vid läroverket i Haparanda var inneboende hos [A:s] föräldrar och därför kom i nära kontakt med [A] som han ju också var skolkamrat med. [A] framförde ofta åsikter som var helt kommunistiska. Han ansåg bl.a. att staten skulle äga hela produktionsapparaten i Sverige. [A] framförde dock sina synpunkter helt lugnt och "man fick den uppfattningen att han kanske icke var en riktig revolutionär men hade

⁵⁴³ Ibid.

blivit politiskt färgad av sin fader, som var en skrikhals”.⁵⁴⁴

När utredningen var slutförd kompletterades de uppgifter som tidigare lämnats i personalkontroll med den information som erhöles vid samtalet med A och vid utredningen i Luleå. Resultatet av den mer ingående kontrollen av A blev att han antogs till flyginjör och att ”inga inskränkningar eller restriktioner från säkerhetssynpunkt” vidtogs.⁵⁴⁵

Verkmästaren B

Den tredje personen som varit föremål för personalkontroll och som Dahlgren-Tiberg samtalade med kallas här verkmästaren B. B hade sedan 1947 varit anställd vid en målarfirma i Karlskoga. När målarfirman 1966 fick i uppdrag att utföra arbeten inom ett militärområde (SUA-arbete) hade han befarat att han inte skulle godkännas i personalkontrollen och därför i preventivt syfte tagit kontakt med säkerhetspolisen i Örebro. Eftersom B ett par gånger tidigare utestängts från hemliga arbeten på grund av personalkontrollen var farhågorna inte ogrundade. År 1957 blev B inte godkänd för måleriarbeten vid Bofors. Då hade följande uppgifter lämnats ut från säkerhetspolisen: 1947 hade han varit upptagen som kommunistisk kandidat inför val av Ungdomens parlament i Karlskoga, 1949 hade han valts till ordförande i en kommunistisk arbetarkommun och 1951 hade han prenumererat på Ny Dag. I samband med B:s värnpliktstjänstgöring hade det vid personalkontrollen inte lämnats ut några nya uppgifter om honom utan säkerhetspolisen hade endast hänvisat till de uppgifter som redan fanns hos försvarsstaben sedan 1957. Detta hade resulterat i att han inte blev godkänd för den avsedda värnpliktstjänstgöringen där det ingick vissa polisiära uppgifter.

Nu skulle B återigen bli kontrollerad eftersom han skulle utföra måleriarbeten i ett militärområde. När försvarsstaben gjorde en förfrågan om personalkontroll angående B kunde säkerhetspolisen konstatera att inget ”nytt i sak” hade framkommit om B:s politiska förhållanden.

⁵⁴⁴ Ibid

⁵⁴⁵ Myndighetens beslut i bifogade säkerhetssamtalen, den 12/1 1967. HSC nr 1/67. SÄPO.

Det hade endast vid ett tillfälle i november 1962 konstaterats att hans personbil varit uppställd på en parkeringsplats i närheten av Folkets hus i Karlskoga vid en tidpunkt då Örebro läns kommunistiska partidistrikt haft en facklig studiekonferens i nämnda Folkets hus. Inget belägg fanns dock för att [B] skulle ha deltagit i konferensen.⁵⁴⁶

När denna uppgift tillsammans med uppgifter som fanns sedan det tidiga 1950-talet angående B föredrogs för samrådsnämnden den 13 maj 1966 beslutades att det i enlighet med B:s önskan skulle hållas ett samtal med honom. I samtalet hade B berättat att han varit aktiv i den lokala kommunistiska arbetarkommunen under 1940-talet. Vid ett årsmöte 1949 då han själv inte var närvarande hade han blivit vald till ordförande. Anledning till detta var enligt B att den tidigare ordföranden - som dessutom var hans granne - hade sett till att B blev vald till ordförande då han vid denna tidpunkt "börjat tröttna på den kommunistiska verksamheten och man ville tydligen återuppväcka hans intresse". I praktiken hade också grannen som nu var sekreterare i arbetarkommunen fungerat som ordförande eftersom B blivit alltmer ointresserad för arbetet inom kommunen och kommunismen överhuvudtaget. Några år in på 1950-talet hade B börjat ogilla kommunismen och sagt upp sitt medlemskap. Efter det att han flyttat till Karlskoga 1956 hade han heller inte kontakt med sitt tidigare umgänge.

Han har numera själv inte något intresse för politik och detta har gjort att han efter utträdet ur kommunistiska partiet icke har inträtt i någon annan politisk organisation. Han påverkades mycket illa av händelserna i Ungern hösten 1956 och med åren har han kommit att direkt ta avstånd från de kommunistiska idéerna. Hans strävan är nu att få detta klarlagt eftersom han känner sig illa berörd av att kanske alljämt inte vara betraktad som pålitlig ur säkerhetssynpunkt.⁵⁴⁷

⁵⁴⁶ PM av Krkom O Dahlgren-Tiberg den 26/5 1966. HSC nr 1/67. SÄPO.

⁵⁴⁷ Ibid.

När Dahlgren-Tiberg åter föredrog ärendet B inför samrådsnämnden den 24 maj 1966 hade det konstaterats att B:s egna uppgifter förtjänade tilltro. Därför beslöts det att uppgifterna inte skulle lämnas ut.⁵⁴⁸ När detta besked lämnats till försvarsstaben hade ÖB meddelat chefen för armén att B kunde godkännas för arbetet.⁵⁴⁹ Huruvida uppgifterna om B skulle ha lämnats ut om det inte hållits något samtal med honom framgår inte. Men med tanke på att Dahlgren-Tiberg i sin PM om B med hänvisning till de uppgifter som framkommit i samtalet framhöll "att det under sådana omständigheter något uppgiftsutlämnande i personalkontrollväg icke är aktuellt"⁵⁵⁰ är det sannolikt att uppgifterna om det tidigare 1950-talets engagemang och den parkerade bilen vid Folket hus hade lämnats ut.

Byggnadsarbetaren C

Den fjärde personen som 1966 var föremål för säkerhetssamtal, på grund av att han misstänktes vara en kommunistisk säkerhetsrisk, var byggnadsarbetaren C som var anställd vid ett företag som anlätades för försvarsarbeten. Samtalet var föranlett av att C - som på grund av personalkontrollen vägrats tillträde till vissa militära anläggningar - hade klagat till försvarsministern. Vid samtalet med Dahlgren-Tiberg hade C inledningsvis förklarat att det för honom handlade om att få klarhet i varför han inte släpptes in på vissa arbetsplatser. När C blev tillfrågad om sin politiska inställning hade han rakt på sak på förklarat att han hade en socialistisk inställning och sagt att "jag är nog väldigt röd". Under andra världskriget hade han varit partimedlem under något år men hade snart tröttnat.

[C:s] intresse för det kommunistiska partiet svalnade ganska snart och han slutade då med att erlägga medlemsavgift trots att han blev utsatt för påtryckningar från kassören i den kommunistiska arbetarkommunen. Därefter - alltså nu under omkring 20 års tid - har han varit politiskt oorganiserad, om man undantar att han som medlem i ... byggnadsarbetareför-

⁵⁴⁸ Dock lämnades Dahlgren-Tibergs PM till försvarsstaben "för kännedom" med hänsyn till att det tidigare (1957) hade lämnats ut uppgifter om honom. Ibid.

⁵⁴⁹ Myndighetens beslut i bifogade säkerhetssamtalen, den 12/1 1967. HSC nr 1/67. SÄPO.

⁵⁵⁰ Ibid.

bundet är kollektivanslutet till socialdemokratiska partiet, en anslutning som han sade sig icke gilla.⁵⁵¹

Vissa kontakter som intresserade säkerhetspolisen hade C haft med kommunisterna även efter kriget. År 1955 hade han, utan att be om det, fått sig tillsänt tre nummer av Nyheter från Sovjetunionen. Vidare hade han 1962 efter en uppmaning av en försäljare av kommunistisk litteratur "garanterat" ett belopp till den kommunistiska valrörelsen.

Han tecknade sig för 25 kr men har sedan aldrig inbetalat beloppet, något som han nu vid samtalet sade sig ångra, eftersom han "ju lovat att göra det".⁵⁵²

När han blev ombedd att närmare precisera sin rådande politiska inställning hade han förklarat att hans åsikter inte riktigt passade in i något politiskt parti. Han sade sig finna "en del bra saker hos alla partier".

Det har t.o.m. hänt att han vid diskussioner på arbetsplatsen fått benämningen "högergubbe". Han vill ha en socialistisk regim i Sverige därför att detta enligt hans förmenande gynnar den samhällsklass som han själv företräder. Det är hans huvudlinje. I övrigt kanske han "nog pratar lite för mycket" vid politiska diskussioner på arbetsplatsen. Ibland kan han därvid även ha framstått som kommunist. [C] anser sig vara fullt pålitlig ur nationell synpunkt och han kan inte finna någon anledning varför han ej skulle få delta i samtliga arbeten som utförs av det företag där han är anställd.⁵⁵³

Vid samtalet slut hade C uttryckt "sin stora tacksamhet för att han blivit i tillfälle att på detta sätt få klargöra sin ståndpunkt".⁵⁵⁴

⁵⁵¹ PM den 12/12 1966 av Dahlgren-Tiberg. HSC nr 1/67. SÄPO.

⁵⁵² Ibid.

⁵⁵³ Ibid.

⁵⁵⁴ Förteckning över säkerhetssamtal, 12/1 1967. Säkerhetspolisens säkerhetsskyddsrotel, F I vol. 1. SÄPO.

Även om det inte framgår av ärendet vilka uppgifter som lämnades ut om C i personalkontrollen i mitten av 1960-talet är det rimligt att anta att uppgifterna om medlemskapet under andra världskriget, att han fått Nyheter från Sovjetunionen samt att han garanterat en summa om 25 kronor till det kommunistiska valarbetet utlämnats. Med tanke på att C själv menade att vissa personer kunde uppfatta honom som kommunistiskt inställd är det heller inte otänkbart att något sådant rapporterats av någon lokal "förtrolig meddelare" i Östersund. Att Dahlgren-Tiberg inte tycks ha betraktat C som en säkerhetsrisk framgår då han karakteriserade C som en "rejäl och öppenhärtig person som, såvitt det är möjligt att bedöma, utan omsvep och fullt ärligt deklarerade sin personliga ståndpunkt framför allt då i fråga om politisk inställning".⁵⁵⁵ När ÖB blev underrättad om resultatet av samtalet beslutades att chefen för armén skulle delges förslag om att C skulle godkännas för tillträde även till hemliga anläggningar.⁵⁵⁶

Sammanfattning

Under perioden 1948-1969 dominerades de rapporter som utlämnades i personalkontrollen av personuppgifter som inhämtats vid säkerhetspolisens övervakning av Sveriges Kommunistiska Parti. Totalt lämnades ungefär 26 000 uppgifter om registrerade kommunister ut i personalkontroll under åren 1951-1969. I någon mån utlämnades även uppgifter om personer som sympatiserade med de ur säkerhetspolisens synpunkt tämligen ointressanta svenska nazistiska organisationerna (totalt ca 1 200 registeruppgifter under åren 1951-1969). Uppgifter om medlemmar och misstänkta medlemmar i SKP/VPK dominerade personalkontrollen även vid slutet av 1960-talet. Uppgifter om medlemmar i och sympatisörer till den nya revolutionära vänstergrupperna som bildades under åren 1967-1969 kom främst att aktualiseras i säkerhetspolisens spontana utlämnande av uppgifter om män i värnpliktig ålder.

Vid bedömningar om vilka personer som kunde anses vara kommunistiska säkerhetsrisker gjorde säkerhetspolisen och parlamentarikerna i statspolisintendentens samrådsnämnd under 1950- och 1960-talet en synnerligen långtgående tolkning av personalkontrollbestämmelserna. Uppgifter om att en kontrollerad persons

⁵⁵⁵ Ibid.

⁵⁵⁶ Myndighetens beslut i bifogade säkerhetssamtalen, den 12/1 1967. HSC nr 1/67. SÄPO.

make åtta till tio år tidigare blivit registrerad som prenumerant på en kommunistisk tidning kunde - åtminstone under 1950-talet - anses som sakligt grundade skäl till att misstänka att den kontrollerade personen var medlem i det kommunistiska partiet. Ett exempel från 1962 visar att en presserska misstänktes vara partimedlem på grund av att hennes make några år tidigare varit prenumerant på en kommunistisk tidning och dessutom var känd för "radikala åsikter". Utlämnandet av dessa uppgifter kan inte anses ha stått i överensstämmelse med regelverket.

Från säkerhetspolisen utlämnades rutinmässigt personalkontrolluppgifter om att kontrollerade personer i viss utsträckning prenumererat på någon kommunistisk tidning eller förekommit i jul- eller nyårshälsningar i tidningen. Vid utlämnande av uppgifter vid personalkontroll av befattningar som ansågs av betydelse för rikets säkerhet kunde olika kombinationer av hälsningar och prenumerationer under de senaste tio åren utgöra tillräckliga skäl för att misstänka att den kontrollerade var medlem i SKP. Uppgifter om att en person under de senaste tio åren varit prenumerant på en kommunisttidning i minst tre år eller förekommit i någon hälsning minst tre gånger ansågs - enligt den inarbetade rutinen vid personalkontrollroteln och i samrådsnämnden - tillräckliga för att misstänka medlemskap och därmed utlämnas. Om uppgifterna inte nådde upp till denna nivå kunde säkerhetspolisen göra en närmare undersökning med hjälp av lokala sektionsregister eller förtroliga meddelare som kände till den kontrollerade personen.

Bedömningarna vid den militära personalkontrollen gjordes i två steg. Först gjorde samrådsnämnden en bedömning om vilka uppgifter som kunde lämnas ut i personalkontrollen och därefter gjorde försvarsstaben en bedömning om den kontrollerade personen skulle godkännas eller inte. I vissa fall godkändes personen trots att "belastande" uppgifter utlämnats i personalkontrollen.

Den många gånger slentrianmässiga handläggningen av personalkontrollärendena där registeruppgifterna inte ifrågasattes utan automatiskt innebar att personer inte fick de arbeten som de kontrollerades för står i stark kontrast till de fyra fall där säkerhetspolisen höll samtal med den person som misstänkts för att vara en kommunistisk säkerhetsrisk. Efter det att säkerhetspolisen haft samtal med den kontrollerade fick de personuppgifter - som i flera av fallen rutinmässigt skulle ha resulterat i att personen inte hade godkänts i personalkontrollen - betydligt mindre betydelse för den slutliga personbedömningen. För samtliga fyra personer som säkerhetspolisen samtalade med avskrevs säkerhetsriskmisstankarna.

När kommissarie Dahlgren-Tiberg träffade de personer som han tidigare bildat sig en uppfattning om med hjälp av registeruppgifterna kom de personliga egenskaperna att betraktas som viktigare än de politiska åsikterna. Detta kan särskilt noteras i utvärderingen av samtalet med byggnadsarbetaren C. När C deklarerade att "jag är nog väldigt röd" såg Dahlgren-Tiberg snarare en ärlig man som stod upp för sina åsikter än en potentiell landsförrädare. I säkerhetsbedömningen av C vägde således Dahlgren-Tibergs intryck av personen tyngre än registeruppgifterna.

Fallet Svensson visar att rapporter från förtroliga meddelare kunde innehålla uppgifter som inte kunde verifieras. Ursprungligen vaga andrahandsuppgifter kunde, i fallet Svensson, i registret karakteriseras som information från "en tillförlitlig och politiskt väl informerad kontaktman vid AB Bofors". I registret konstaterades att Svensson 1962 varit en "klar" kommunistympatisör sedan flera år och att han regelbundet läste kommunistiska tidningar. Vid en närmare kontroll med meddelaren visade det sig emellertid att Svensson *tidigare* varit kommunist och att han inte setts läsa kommunistiska tidningar.

9 Sammanfattning

I inledningskapitlet formulerades fyra teman som undersökningen avsåg att behandla:

1. Regelverkets utformning och förändring över tid.
2. Avvägningar i personalkontrollfrågan,
3. Registreringen,
4. Personalkontrollens praktik.

I detta kapitel skall jag med ledning av dessa teman presentera undersökningens resultat.

Regelverkets utformning och förändring över tid.

Undersökningen om personalkontrollen 1945-1969 kan delas in i två delperioder, 1945-1948 och 1948-1969.

Perioden 1945-1948 kan betraktas som en parentes i den svenska politiska övervakningens och personalkontrollens historia. Säkerhetspolisen hade vid krigets slutskede blivit kraftigt kritiserad för att i alltför stor omfattning ha ägnat sig åt övervakning av svenska medborgare. Att de uppgifter som inhämtats vid övervakningen dessutom hade använts för att informera andra myndigheter och regeringen om medborgarnas politiska åsikter betraktades som allvarligt. Dessutom hade kommunisterna - som hade varit säkerhetspolisens viktigaste objekt vid övervakningen av de svenska medborgarna - fått ett allt starkare stöd i opinionen. Dessa faktorer bidrog till att säkerhetspolisens verksamhet reducerades kraftigt. Allmänna säkerhetstjänsten avskaffades och dess uppgifter övertogs av statspolisens tredje rotel under ledning av statspolisintendenten. Samtidigt inrättades en samrådsnämnd med två medborgarrepresentanter som skulle ge råd till statspolisintendenten i särskilt känsliga politiska ärenden (dock inte inom personalkontrollen).

På våren 1945 upphörde säkerhetspolisen med att registrera kommunister. Enligt de hemliga personalkontrollbestämmelser

som regeringen utfärdade i juni 1945 kunde därför endast nazister utestängas från säkerhetskänsliga civila och militära befattningar inom försvaret.

Efter Pragkuppen i februari 1948 återupptogs den hemliga registrering och personalkontrollen av kommunisterna. I april 1948 utfärdades nya regler för personalkontrollen inom de polisiära myndigheterna och den 30 juni 1948 utfärdade regeringen nya personalkontrollbestämmelser för försvaret. Enligt föreskrifterna skulle uppgifter om ledande personer och i vissa fall medlemmar i politiska ytterlighetsorganisationer utlämnas ur säkerhetspolisens register för den militära personalkontrollen. Uppgifter om medlemskap fick dock endast lämnas ut för personalkontroll av befattningar av *särskild* betydelse för rikets säkerhet.

Samtidigt förstärktes statspolisintendentens samrådsnämnd med ytterligare två ledamöter. Ledamöterna - som 1964 utsågs till lekmanaledamöter i rikspolisstyrelsens styrelse - fick nu i uppdrag att medverka i besluten om utlämnande av uppgifter ur säkerhetspolisens register för den militära personalkontrollens räkning. För att en uppgift skulle kunna lämnas ut krävdes att minst två medborgarrepresentanter var närvarande i nämnden och att de var eniga i beslutet. Denna ordning kom att bibehållas under hela perioden 1948-1969.

Efter 1948 utvidgades personalkontrollen successivt då allt lägre krav ställdes på "politisk belastning" vid beslut om utlämnande samtidigt som antalet myndigheter som av regeringen gavs rätt att utföra personalkontroll utökades.

I juni 1949 utfärdades bestämmelser om personalkontroll vid UD och civilförsvarsstyrelsen. Då det utrikespolitiska läget skärptes i samband med Koreakriget 1950 infördes personalkontroll inom åtskilliga civila myndigheter inom det svenska totalförsvaret. Försvarets personalkontroll utökades till att omfatta hemvärnet i de större städerna samt civila entreprenörer och industrier som anlätades för att utföra arbeten åt försvaret.

Samtidigt som antalet personalkontrollberättigade myndigheter ständigt utökades förändrades föreskrifterna för vilka uppgifter som fick lämnas ut i personalkontrollen. När bestämmelser om personalkontroll vid UD och civilförsvarsstyrelsen utfärdades i juni 1949 bestämdes att även den överskottsinformation som sparats från telefon- och brevkontrollen under andra världskriget fick utlämnas. Det föreskrevs då också att det räckte med att en person var *misstänkt* för att vara medlem i en ytterlighetsorganisation för

att uppgifter skulle få utlämnas vid personalkontroll för befattningar av *särskild* betydelse för rikets säkerhet. Enligt 1951 års personalkontrollbestämmelser för försvaret fick uppgifter om misstänkta kommunister lämnas ut även vad beträffar befattningar inom den lägre säkerhetsklassen (befattningar av betydelse för rikets säkerhet).

Dessa - mer vittgående - utlämnandeföreskrifter återkom därefter i alla personalkontrollbestämmelser som utfärdades fram till 1961 då de restriktioner som tidigare gällt för utlämnande av uppgifter för den högre säkerhetsklassen avskaffades helt.

I regelverkets förändringar går det således att utläsa hur personalkontrollen expanderade. Gränsnivån i utlämnandeföreskrifterna sänktes samtidigt som allt större delar av det svenska totalförsvaret omfattades av personalkontrollbestämmelserna.

Under hela perioden 1945-1969 var personalkontrollen hemlig, i varje fall formellt. Detta medförde att en person som på grund av personalkontrollen blev omplacerad eller fick avslag på en anställningsansökan på grund av personalkontrollen inte skulle få besked om motivet till beslutet. I bestämmelserna angavs att om personen uttryckte missnöje över beslutet skulle denne endast hänvisas till det för myndigheten närmast ansvariga statsrådet.

Avvägningar i personalkontrollfrågan

Medan försvaret kan betraktas som den mest pådrivande aktören för en alltmer omfattande personalkontroll under åren 1945-1969 var säkerhetspolisens syn på saken - åtminstone under de första åren av undersökningsperioden - mer ambivalent.

Under åren 1945-1948 hade fanns det klara intressemotsättningar mellan de militära och de polisiära säkerhetstjänsternas i personalkontrollfrågan. När försvaret ställde krav på att även uppgifter om kommunister skulle utlämnas för personalkontrollen ur säkerhetspolisens register ställde sig statspolisintendenten Georg Thulin skeptisk till saken. Statspolisintendenten framförde rättsstatliga och demokratiska argument mot att säkerhetspolisen skulle medverka i den politiska övervakningen och personalkontrollen av svenska medborgare. Han erinrade också om den kritik som riktats mot säkerhetspolisen vid andra världskrigets slut och att det av opinionsmässiga skäl var riskfyllt för polisen att medverka i den politiska personalkontrollen.

Statspolisintendentens omsvängning i denna fråga på våren 1948 torde inte bara ha berott på Pragkuppen. Skälen till att Thulin slutligen gick med på de av ÖB och försvarsstaben framställda kraven står sannolikt också att finna i att regeringen tog ansvar för personalkontrollbestämmelserna och att samrådsnämnden skulle delta i besluten om att utlämna uppgifter i personalkontrollen. Säkerhetspolisen skulle därmed inte ensam ansvara för att registeruppgifter utlämnades till andra myndigheter.

De invändningar som statspolisintendenten framfört mot personalkontrollen under åren 1945-1948 återkommer därefter inte under undersökningsperioden. När säkerhetspolisen under 1960-talet återigen blev föremål för en kritisk debatt på grund av dess medverkan i personalkontrollen såg säkerhetspolisen personalkontrollen och infiltrationsskyddet som en av sina viktigaste uppgifter.

För regeringen var frågan om utvidgningen av personalkontrollen från slutet av 1940-talet fram till senare delen av 1960-talet förhållandevis oproblematiske, åtminstone så länge den inte diskuterades offentligt. Ett visst inledande motstånd under åren 1948-1950 bröts definitivt när Koreakriget fördjupade det kalla kriget. För regeringen blev emellertid personalkontrollfrågan mer bekymmersam i slutet av 1960-talet. Kritiken mot åsiktsregistreringen och personalkontrollen påverkade regeringen till att i januari 1968 utfärda en kommuniké om att det skulle införas restriktioner för säkerhetspolisens politiska registreringar. I juni 1969 utfärdade regeringen personalkontrollkungörelsen där det föreskrevs att säkerhetspolisens personregistreringar inte fick göras enbart av det skälet att någon genom tillhörighet till organisation eller på annat sätt gett uttryck för politisk uppfattning.

Registreringen

Ungefär samtidigt som regeringen 1948 utfärdade nya bestämmelser för personalkontrollen instruerade statspolisintendenten sin personal om att kommunistregistreringen - som upphört under åren 1945-1948 - skulle återupptas. Säkerhetspolisens registreringsverksamhet under perioden 1948-1969 som vid slutet av 1960-talet resulterat i att över 113 000 personer var registrerade som kommunister var i hög grad kopplat till personalkontrollen. Registreringen av tusentals personer som prenumererat på någon kommunistisk tidning eller förekommit i en jul- eller nyårshälsning kan knappast

ha motiverats av säkerhetspolisens uppgift att spana efter brottslingar. Säkerhetspolisen torde också ha haft personalkontrollen i åtanke då den under det tidiga 1950-talet beslutade att överskotts-uppgifter som inhämtats genom telefonavlyssningen av de kommunistiska organisationerna skulle sparas i form av anonyma rapporter i särskilda meddelarakter.

Personalkontrollens praktik

Från att under åren 1945-1947 omfattat ungefär 30 000 register-slagningar per år steg antalet personalkontroller markant efter 1948. År 1951 är siffran uppe i närmare 90 000 och 1968 genomfördes över 180 000 registerkontroller. Ungefär en till två procent av dessa slagningar i säkerhetspolisens register resulterade i att uppgifter lämnades ut för personalkontroll till andra myndigheter. I de politiska utlämnandeärendena dominerade de uppgifter som inhämtats vid övervakningen av de kommunistiska organisationerna. I totala siffror lämnade säkerhetspolisen under åren 1951-1969 ut över 26 000 personalkontrollpromemorior om medlemmar eller misstänkta medlemmar i kommunistiska organisationer. Under samma period utlämnades totalt 1200 promemorior om medlemmar eller misstänkta medlemmar i nazistiska organisationer.

I undersökningen - som bara behandlat en bråkdel av de ärenden som utlämnades i personalkontrollen - visas att säkerhetspolisen och samrådsnämnden tillämpade en synnerligen långtgående tolkning av de bestämmelser som reglerade vilka uppgifter som lämnas ut i personalkontroll. I flera av de undersökta fallen kan utlämnandet av uppgifter inte anses ha stått i överensstämmelse med regelverket.

Svårigheterna med att göra säkerhetsriskbedömningar enbart med hjälp av uppgifter som inhämtats genom telefonkontrollen eller som rapporterats av förtroliga meddelare blir uppenbar i de fyra fall då man i mitten av 1960-talet genom noggranna undersökningar och samtal med den kontrollerade fördjupade personbedömningen.

Möjligheten för de kontrollerade personerna att bemöta de uppgifter som fanns antecknade om dem i registret varierade över tid. Åren 1945-1947 då endast nazister var föremål för personalkontroll genomfördes åtskilliga säkerhetssamtal med kontrollerade personer. Flertalet av dessa samtal resulterade i att vederbörande friades från misstankarna och därmed kunde godkännas i personalkontroll-

len. Under perioden 1948-1969 följdes endast några enstaka fall upp med säkerhetssamtal. År 1966 höll säkerhetspolisen fyra säkerhetssamtal. Samtliga dessa ärenden resulterade i att misstankarna mot de kontrollerade personerna avskrevs.

Bilagor

Bilaga 1

Antal utlämnade registeruppgifter i personalkontrollen 1951-1969⁵⁵⁷

Utlämnade registeruppgifter angående medlemmar eller misstänkta medlemmar i kommunistiska organisationer 1951-1969 (inkl. spontanutlämnade uppgifter, inom parentes):

1951: 1 876 (inkl. 639 spontanuppgifter)
1952: 2 391 (114)
1953: 1 361 (441)
1954: 1 183 (152)
1955: 1 144 (127)
1956: 1 276 (298)
1957: 1 558 (367)
1958: 2 106 (1 053)
1959: 1 489 (529)
1960: 1 383 (412)
1961: 1 110 (185)
1962: 1 501 (323)
1963: 1 298 (188)
1964: 1 123 (82)
1965: 1 298 (113)
1966: 925 (5)
1967: 792 (7)
1968: 1 460 (629)
1969: 849 (217)

⁵⁵⁷ Personalkontrollstatistik. SAK 001306-4837, löpnr. 1. SÄPO.

Utlämnade uppgifter angående medlemmar eller misstänkta medlemmar i nazistiska organisationer 1951-1969 (inkl. spontanutlämnade uppgifter, inom parentes):

1951: 118 (inkl. 2 spontanuppgifter)

1952: 93 (1)

1953: 84 (0)

1954: 69 (0)

1955: 61 (0)

1956: 65 (0)

1957: 65 (0)

1958: 66 (0)

1959: 56 (1)

1960: 64 (17)

1961: 57 (4)

1962: 51 (7)

1963: 51 (9)

1964: 32 (3)

1965: 87 (5)

1966: 43 (0)

1967: 42 (0)

1968: 57 (0)

1969: 51 (2)

Bilaga 2

Medborgar- och arbetsmarknadsrepresentanter i samrådsnämnden och rikspolisstyrelsens styrelse 1946-1970

Nämndens storlek

27/9 1946 - 30/6 1948: Två ledamöter

30/6 1948-15/9 1950: Fyra ledamöter

15/9 1950-1/4 1970: Fem ledamöter

1/4 1970- : Sex ledamöter

Den 30/6 1961 beslutade regeringen att representanter från LO, TCO och SAF skulle tillkallas då vissa anställningsärenden skulle avgöras.

Ledamöter

Medborgarrepresentanter

Gunnar Heckscher (h) 27/9 1946 - 17/10 1952

Emil Olovson (s) 27/9 1946 - 21/1 1949

Bengt Elmgren (s) 30/6 1948 - 1966

Åke Holmbäck (fp) 30/6 1948 - 20/5 1949

Hans L Gustafsson (s) 21/1 1949 - 1/10 1965

Hardy Göransson (fp) 20/5 1949 - 30/4 1953

Gunnar Larsson i Luttra (bf) 15/9 1950 - 1/7 1973

Birger Gezelius (h) 17/10 1952 - 1961

Manne Ståhl (fp) 30/4 1953 - 1971

C E Hedin (h) 29/12 1961 - 1/7 1973

Essen Lindahl (s) 1/10 1965 -

Bengt Gustavsson (s) 18/3 1966 -

Ivar Högström (s) 1/4 1970 -

Arbetsmarknadsrepresentanter⁵⁵⁸

Herman Blomgren (LO) 30/6 1961 -1/2 1974

Lennart Geijer (TCO) 30/6 1961 - 20/1 1967

Ingemar Wahrolén (SAF) 30/6 1961 - 5/9 1962

Curt-Steffan Giesecke (SAF) 21/9 1962 -1/2 1974

Lennart Bodström (TCO) 20/1 1967 - 1/2 1974

⁵⁵⁸ Se bl.a. justitiedepartementet till RPS den 1/2 1974. RPS/Säk E II, vol. 2. SÄPO.

Bilaga 3

Samrådsnämndens sammanträden 1948-1973⁵⁵⁹

År	Antal sammanträden ⁵⁶⁰
1948	7
1949	11
1950	15
1951	14
1952	20
1953	16
1954	24
1955	25
1956	23
1957	25
1958	22
1959	22
1960	20
1961	20
1962	24
1963	19 ⁵⁶¹
1964	17
1965	21
1966	16
1967	11
1968	14
1969	14
1970	12
1971	11
1972	12
1973	13

⁵⁵⁹ Sammanträdesstatistik finns i Spi:s arkiv, samrådsnämnden serie F1 vol. 1 samt F II, vol. 1, SÄPO.

⁵⁶⁰ Det reella antalet sammanträden överstiger de angivna siffrorna för vissa år. Detta beror på att säkerhetspolisens statistiska uppgifter inte alltid redovisar de sammanträden där bara en ledamot från samrådsnämnden rådgjorde med statspolisintendenten. Spi:s arkiv, samrådsnämnden F II vol.1. SÄPO.

⁵⁶¹ Siffran baseras på antalet plenumprotokoll som återfunnits för år 1963. SAK 701391-9852. SÄPO.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet (RA)

Inrikesdepartementets hemliga arkiv
1957 års industriskyddskommittés arkiv (YK nr 2386)
Allmänna säkerhetstjänstens arkiv
Försvarsdepartementets hemliga arkiv
Justitiedepartementets arkiv
Gösta Bagges arkiv

Krigsarkivet

Generalstabens inrikesavdelnings hemliga arkiv
Försvarsstabens chefsexpeditions arkiv
Försvarsstabens chefsexpeditions hemliga arkiv
Rickard Åkermans arkiv
Helge Jungs arkiv
Nils Swedlunds arkiv

Säkerhetspolisen (SÄPO)

Statspolisintendenten

F II

Statspolisintendenten, samrådsnämnden
F I Historik över personalkontrollen.

F II Div handlingar 1954-1974

Statspolisens tredje rotel

B IV Diverse PM.
B V Verksamhetsberättelser.
F I HSC-skrivelser 1957-1964.
F II S-skrivelser.
F III B HK-skrivelser 1957-1964.

Rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelning

F II HSC-skrivelser 1965-1969.
F IV HK-skrivelser 1964-1969.

Säkerhetspolisen

Ö V Arbetspapper.

Säkerhetspolisen, radio

F 19

Säkerhetspolisen, säkerhetsskyddsroteln

F I Handlingar ang personalkontroll 1953-1971

JWK

3:7003	Kritik och opposition
5:21/86	
5:220	Registerundersökningar försvarsstaben
5:751	Förteckningar inom försvaret, nazister
5:9/1	Parlamentariska undersökningskommissioner o.dyl.
5:9/3 d	Bedömningsnämnden
5:9/4a	Diverse säkerhetsavd ang personalkontroll i allmänhet.

5:770 Spaningsbyråns centralregister, i allmänhet.
250:09/10 Kampanjen mot atomvapen
15:222/13 Den svenska kommittén för fredens försvar
15:4/5d Kommunistiska Förbundet Marxist-leninisterna

Personakter

P 4618
P 4948
P 5542
P 888
P 4968
P 7304
P 6473
HS-ärenden enligt notförteckning

Sakakter (SAK)

001306-4837 Personalkontrollstatistik.
701391-0117 Arbetsordning och tjänsteföreskrifter.
701391-9852 Plenumprotokoll.

Övrigt

HA-pärmen

Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten (MUST)

Försvarsstabens säkerhetsavdelnings hemliga arkiv

F I
F IV
F VIII a
F VIII b
F VIII o
F X f

Ö IV
Mikrofilm "Säk 2 PM"

Säkerhetstjänstkommissionen

Sekretariatsrapporter

Lampers, Lars Olof: *Överskottsinformation från telefonkontroll.*
Lampers, Lars Olof & Hjort, Magnus: *Buggning och andra former av teknisk inhämtning.*

Förhör och samtal

Anteckningar från samtal med f.d. hovrättslagmannen Lars-Erik Tillinger den 9 maj 2001.

Övrigt

Utdrag av Thomas Jonter ur State-Defense Military Information Control Committee. An Evaluation of the Security System of Sweden ("Records Relating Swedish Affairs 1958-1964" box 1. National Archives).

Avskrift av Magnus Hjort ur SKP:s arbetsutskotts protokoll den 4/5 1964 (VPK:s arkiv, A 3, vol. 7).

Tryckta källor

Statens offentliga utredningar (SOU)

1946:36 *Parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst I. Betänkande angående flyktingars behandling.*

1968:4 *Handläggningen av säkerhetsfrågor. Utlåtande av parlamentariska nämnden i Wennerströmmaffären.*

1990:51 *SÄPO. Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet.*

Övrigt officiellt tryck

Riksdagstrycket

Svensk författningssamling (SFS)

Kommittédirektiv. Justitiedepartementet.

Personalkontroll den 1 oktober 1969 - den 30 juni 1996. Rapport till regeringen av Registernämnden beslutad den 16 december 1998.

MASKERAD FRONT. Handbok i säkerhetstjänst (H säk). 1964 års upplaga. ÖB Fst/In nr H 804 12/10 1964, Torsten Rapp och Carl-Eric Almgren.

Tidningar

Dagens Nyheter

Dagböcker

Tage Erlander. Dagböcker 1950-1951. Utgivna av Sven Erlander. Hedemora 2001.

Östen Undén. Anteckningar 1918-1952. Utgivna genom Karl Molin. Stockholm 2002.

Övrigt

Kommunistiska Internationalens program 1928. Stockholm 1929.

Världsläget och Kommunistiska Internationalens uppgifter. Teser antagna vid Kominterns sjätte kongress, Moskva 1928. Stockholm 1929.

Litteratur

Agrell, Wilhelm: *Övrig illegal verksamhet. Övervakningen av svenska kärnvapenmotståndare.* Stockholm 1999.

Björk, Paul: *De fjärrstyrda.* 1950.

Ekengren, Ann-Marie & Oscarsson, Henrik: *Det röda hotet. De*

- militära och polisiära säkerhetstjänsternas hotbilder i samband med övervakning av svenska medborgare 1945-1960.* Lund 2002.
- Eliasson, Ulf: *Politisk övervakning och personalkontroll 1969-2002. Förutsättningarna för säkerhetspolisens politiska registreringar och medverkan i personalkontrollen.* Forskarrapport till Säkerhetstjänstkommissionen. SOU 2002:89.
- Flyghed, Janne: *Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage under andra världskriget.* Stockholm 1992.
- Hadenius, Molin & Wieslander: *Sverige efter 1900. En modern politisk historia.* Stockholm 1972.
- Hjort, Magnus: *Folk och Försvar och kampen mot den femte kolonnen. En studie i framväxten av Övervaknings-Sverige under 1950-talet.* Stockholm 1998.
- Johansson, Alf W: *Herbert Tingsten och det kalla kriget. Anti-kommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946-1952.* Stockholm 1995.
- Kihlberg, Leif: *Den ryska agenturen i Sverige.* Stockholm 1950.
- Lampers, Lars Olof: *Det grå brödrskapet. En berättelse om IB.* Forskarrapport till Säkerhetstjänstkommissionen. SOU 2002:92.
- Molin, Karl: "Kommunism och antikommunism" i *Arbetarhistoria.* Stockholm 1982.
- Rydenfelt, Sven: *Kommunismen i Sverige. En samhällsvetenskaplig studie.* Lund 1954.
- Rydenfelt, Sven & Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsförföljelse.* Göteborg 1966.
- Töllborg, Dennis: *Personalkontroll. En ideologikritisk studie av den svenska personalkontrollkungörelsen.* Lund 1986.
- Vinge, P G (i samarbete med Erik Månsson): *Säpochef 1962-1970.* Stockholm 1988.

Förkortningar

Ac	Avdelningschefen
C Fst	Chefen för försvarsstaben
C FöD	Försvarsministern
Dnr	Diarienummer
DU	Demokratisk Ungdom
FK	Riksdagens första kammare
FKE	Försvarets kommandoexpedition
Fkra	Förste kriminalassistent
Fst/In	Försvarsstabens inrikesavdelning
Fst/Säk	Försvarsstabens säkerhetsavdelning
FöD	Försvarsdepartementet
Go	Generalorder
InD	Inrikesdepartementet
KrA	Krigsarkivet
Krkom	Kriminalkommissarie
KFML	Kommunistiska Förbundet Marxist-Leninisterna
MUST	Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten
RA	Riksarkivet
RPS	Rikspolisstyrelsen
RPS/Säk	Rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelning
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
Sp 3	Statspolisens tredje rotel
Spi	Statspolisintendenten
SUK	Statens utlänningskommission
ä.s.	Ämbetsskrivelse